

บทที่ 2

การตรวจเอกสารที่เกี่ยวข้อง

การตรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยในครั้งนี้ ได้กำหนดการตรวจเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดและทฤษฎีในเรื่องต่าง ๆ ดังนี้

1. พัฒนาการวัยรุ่น
2. ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม
3. ทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา
4. แนวคิดปัจจัยปกป้องและปัจจัยเสี่ยง
5. แนวคิดสินทรัพย์ทางพัฒนาการ
6. แนวคิดการเสริมพลัง
7. แนวคิดการป้องกัน
8. แนวคิดการมีส่วนร่วม
9. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม
10. การประเมินผล
11. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. พัฒนาการวัยรุ่น

วัยรุ่น หรือ Adolescence มาจากคำว่า Adolescere ในภาษาละติน หมายถึง การเจริญเติบโต (อุบลรัตน์ เฟิงสถิตย์, 2532: 312) หรือการเจริญเติบโตไปสู่วุฒิภาวะคือ วัยย่างเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ (สุชา จันท์เอม, 2536: 136) หรือ “พัฒนาการสู่ความเจริญเติบโตพ้นจากความเป็นเด็ก” (ศรีเรือน แก้วกังวาล, 2540: 330) ซึ่งวัยรุ่นเป็นบุคคลที่มีลักษณะ 3 ประการคือ 1) มีการเปลี่ยนแปลงและเติบโตทางด้านร่างกาย เช่น ความสูง น้ำหนักตัว รวมถึงกายวิภาคและสรีระทางเพศ จนกระทั่งมีวุฒิภาวะทางเพศอย่างสมบูรณ์ 2) มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการทางด้านจิตใจ เพิ่มความสามารถในความคิดที่เป็นนามธรรมมากขึ้น และ 3) มีพัฒนาการด้านสังคมคือเปลี่ยนแปลงจากสภาพที่ต้องพึ่งพาพ่อแม่และผู้อื่นในครอบครัวไปสู่สถานะที่ต้องรับผิดชอบ และพึ่งพาตนเอง (ปิ่นทิพย์ ชะเอม, 2544: 8 และนงนุช ภัทรพงศ์สินธุ์, 2546: 20) เช่นเดียวกับ Lerner (2002: 24) อธิบายว่าวัยรุ่นเป็นช่วงระยะเวลาการเปลี่ยนแปลงทางชีววิทยาของบุคคล ลักษณะทางจิตใจ และลักษณะทางสังคมจากวัยเด็ก

ผู้ใหญ่ ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า วัยรุ่น หมายถึง บุคคลที่เจริญเติบโตขึ้นพร้อมกับมีพัฒนาการในด้านต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องซึ่งนำไปสู่สถานะของผู้ใหญ่ ด้วยการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในช่วงวัยรุ่นนี้เองจึงทำให้มีการแบ่งระยะของวัยรุ่นออกเป็น 3 ช่วงคือ วัยรุ่นตอนต้น (early adolescence) วัยรุ่นตอนกลาง (middle adolescence) และวัยรุ่นตอนปลาย (late adolescence) โดยทั่วไปมักเริ่มตั้งแต่อายุ 11-21 ปี หรือองค์การอนามัยโลกกำหนดไว้ระหว่าง 10-24 ปี (กรมสุขภาพจิต, 2547 อ้างใน คัม บุนรอด, 2550: 7) ซึ่งอายุในแต่ละช่วงจะมีความแตกต่างกันบ้างระหว่างเพศชายและเพศหญิง ปัจจุบันช่วงความเป็นวัยรุ่นได้ขยายออกไปอีกตามสภาพการณ์ทางสังคมเนื่องจากเด็กต้องอยู่ในสถาบันการศึกษานานขึ้น การเป็นผู้ใหญ่ที่พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจจึงต้องยืดระยะเวลาออกไป ตลอดจนรูปแบบการดำเนินชีวิตในยุคสมัยใหม่ทำให้เด็กมีวุฒิภาวะทางจิตใจ (maturity) ซ้ำกว่ายุคสมัยที่ผ่านมา ดังนั้นช่วงเวลาของวัยรุ่นจึงอยู่ในช่วงอายุประมาณ 11-25 ปี และเมื่อใช้เกณฑ์ความเป็นเด็ก-ผู้ใหญ่ตัดสินแล้วสามารถแบ่งวัยรุ่นได้เป็น 3 ระยะดังนี้

1. ช่วงวัยแรกรุ่น (puberty) อายุประมาณ 11-15 ปี ยังมีพฤติกรรมค่อนข้างเด็กอยู่มาก เป็นช่วงเปลี่ยนผ่านจากวัยเด็กสู่วัยรุ่น
2. วัยรุ่นตอนกลาง (middle adolescence) อายุประมาณ 16-19 ปี มีพฤติกรรมกำลังระหว่างความเป็นเด็กและผู้ใหญ่
3. วัยรุ่นตอนปลาย (late adolescence) อายุประมาณ 20-25 ปี มีพฤติกรรมค่อนข้างเป็นผู้ใหญ่

การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการที่เกิดขึ้นในแต่ละระยะจะมีความเหลื่อมล้ำและต่อเนื่องกันมาก การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้อย่างเด่นชัดจะเริ่มจากด้านร่างกายหรือภายนอก และการเปลี่ยนแปลงภายใน อาทิ ฮอร์โมนเพศ พร้อม ๆ กันนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงที่เป็นในลักษณะพัฒนาการของด้านอื่น ๆ ตามมา เช่น อารมณ์ ค่านิยม สังคม ฯลฯ (สุชา จันทร์อม, 2536: 136 และ ศรีเรือน แก้วกังวาล, 2540: 329)

พัฒนาการและการเปลี่ยนแปลงในช่วงวัยรุ่นในแต่ละด้านนำเสนอตามลำดับดังนี้

1. พัฒนาการด้านร่างกาย (Physical development)
2. พัฒนาการด้านความคิด (Cognitive development)
3. พัฒนาการด้านศีลธรรม (Moral development)
4. พัฒนาการด้านจิตสังคม (Psychosocial development)
5. พัฒนาการด้านพฤติกรรมทางสังคม (Social Behavior Development)

1.1 พัฒนาการด้านร่างกาย

มีการเจริญเติบโตและพัฒนาทั้งในด้านสรีรวิทยาและกายวิภาคถึงขีดสมบูรณ์ ซึ่งแสดงถึงความพร้อมในการทำหน้าที่ของระบบและอวัยวะต่าง ๆ ของร่างกาย อาทิ ระบบต่อมไร้ท่อ ที่ผลิตฮอร์โมนต่าง ๆ ระบบประสาท ระบบหัวใจและหลอดเลือด ระบบย่อยอาหาร กล้ามเนื้อ สำหรับการเปลี่ยนแปลงของรูปร่าง ร่างกาย ที่สำคัญ คือ มีการเปลี่ยนแปลงขนาด (body size) สัดส่วน (body proportions) ลักษณะทางเพศปฐมภูมิ คือ การพัฒนาอวัยวะสืบพันธุ์และต่อมเพศผลิตเซลล์สืบพันธุ์ และทุติยภูมิ (primary and secondary sex characteristics) เป็นการเปลี่ยนแปลงทางเพศที่ช่วยทำให้ลักษณะที่แสดงถึงสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอวัยวะเพศสมบูรณ์ขึ้น เช่น มีการสะสมของไขมัน และมีขนขึ้นในบริเวณต่าง ๆ เป็นต้น อัตราการเจริญเติบโตของวัยรุ่นจะยังไม่ค่อยปรากฏเด่นชัดในช่วงแรก ๆ แต่จะมีการเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงถัดมา หรือเรียกว่า Growth spurt อย่างไรก็ตาม วัยรุ่นแต่ละคนจะมีอัตราเจริญเติบโตที่ไม่เท่ากัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับพฤติกรรมต่าง ๆ ของบุคคล เช่น การออกกำลังกาย การรับประทานอาหารที่มีประโยชน์ และการพักผ่อน ซึ่งพฤติกรรมดังกล่าวยังมีความสัมพันธ์กับภาวะสุขภาพที่ดีหรือไม่ดีของวัยรุ่นด้วย ดังตัวอย่างการรับประทานอาหารที่มากเกินไป หรืออาหารที่ไม่มีประโยชน์แต่มีปริมาณไขมันหรือน้ำตาลสูง จะทำให้วัยรุ่นมีน้ำหนักตัวเกินมาตรฐานได้ ในขณะที่วัยรุ่นบางคนอาจจะมีความกังวลกับรูปร่างของตน กลัวอ้วนมากจนกระทั่งรับประทานอาหารไม่เพียงพอกับที่ร่างกายต้องการ ซึ่งล้วนแต่เป็นปัญหาทางสุขภาพทั้งสิ้น การเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางด้านร่างกายนี้เป็นภาระงานตามวัยที่วัยรุ่นจะต้องเตรียมพร้อมในการปรับตัว และจัดการกับปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งจะมีผลอย่างยิ่งต่อพัฒนาการด้านต่าง ๆ ในตลอดช่วงเวลาของการเป็นวัยรุ่น (อุบลรัตน์ เฟิงสติดิษฐ์, 2532: 292; สุชา จันท์ธรม, 2536: 140-145; ศรีเรือน แก้วกิงवाल, 2540: 31-35 และ Lerner, 2002: 24, 80)

1.2 พัฒนาการด้านความคิด

วัยรุ่นเป็นช่วงเวลาที่สมองมีการเจริญเติบโตเต็มที่ ประกอบกับประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิต ช่วงวัยเด็กได้สร้างการเรียนรู้ในรูปแบบต่างๆ ส่งผลต่อความก้าวหน้าในทางความคิด ตามแนวคิดทฤษฎีของ Jean Piaget วัยรุ่นเป็นวัยที่มีพัฒนาการด้านความคิดอยู่ในระดับความเข้าใจอย่างมีเหตุผล (Cognitive Thought Phase หรือ Formal Operations) เด็กจะเริ่มมีความสามารถในการคิดสิ่งที่เป็นนามธรรมหรือคิดอย่างวิทยาศาสตร์ได้ตั้งแต่อายุ 10-15 ปี กล่าวคือ มีความคิดที่เป็นรูปแบบชัดเจน สามารถแยกตัวแปรที่เป็นเหตุและเป็นผลได้ มีผลต่อการเข้าใจในตัวเอง

และรับรู้โลกตามความเป็นจริงมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีความคิดแบบยึดตนเอง (egocentric) ซึ่งจะแตกต่างจากภาวะยึดตนเองในช่วงวัยทารกหรือเด็กเล็ก ลักษณะความคิดแบบยึดตนเองของวัยรุ่นเป็นลักษณะของความคิดที่หมกมุ่นคิดคำนึงเกี่ยวกับตนเองว่าเป็นใคร หวันไหวต่อคำวิพากษ์วิจารณ์ และความคิดเห็นของคนอื่น ด้วยเหตุนี้วัยรุ่นส่วนมากจึงมักมีความคิดเกี่ยวกับตนเอง (self concept) โดยผ่านทางความคิดเห็นหรือความรู้สึกที่บุคคลอื่นมีต่อตน มากกว่าที่จะประเมินหรือคิดเห็นด้วยตนเอง (ศรีเรือน แก้วกังวาล, 2540: 347 – 353; นพมาศ อึ้งพระ (ธีรเวคิน), 2545: 90 และพรธรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, 2547: 44-45)

อย่างไรก็ตาม การคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผลจะช่วยจัดระบบความคิดความเชื่อที่เกี่ยวกับตนเองและสังคม ซึ่งจะนำไปสู่การยอมรับบทบาทของตนเองในสังคม สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่มีผลต่อพัฒนาการด้านความคิดของวัยรุ่น คือการที่ได้มีโอกาสพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับเพื่อนหรือผู้ที่มีอายุและประสบการณ์มากกว่า ซึ่งจะมีผลต่อการหาข้อสรุปให้แก่ตัวเองเกี่ยวกับบทบาทและความรับผิดชอบในวัยผู้ใหญ่ และช่วยทำให้ท้าวการยึดตนเองของวัยรุ่นค่อย ๆ ลดลง (Lerner, 2002: 103)

1.3 พัฒนาการด้านศีลธรรม

การพัฒนาด้านศีลธรรมจะเกี่ยวกับความคิดในการใช้เหตุผลและพฤติกรรมเพื่อสังคม (pro-social behaviors) ซึ่งอาจจะใช้การเลียนแบบ เป็นกลไกสำคัญในการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดพฤติกรรมที่เหมาะสมตามที่สังคมต้องการ หรือตามมาตรฐานพฤติกรรมที่สังคมได้กำหนดไว้ Lawrence Kohlberg ได้ศึกษาเกี่ยวกับการพัฒนาหน้าที่ทางศีลธรรมของวัยรุ่น โดยมุ่งเน้นทั้งการคิดเชิงศีลธรรมหรือการให้เหตุผล และพฤติกรรมทางศีลธรรม โดยเฉพาะที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม ซึ่งพบว่าการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการใช้เหตุผลและพฤติกรรมทางศีลธรรมนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงความแตกต่างของบุคคลและบริบทแวดล้อมด้วย ซึ่งระดับของการให้เหตุผลทางศีลธรรมของวัยรุ่นจะไม่เหมือนกัน ทั้งนี้จะเกี่ยวข้องกับตัวแปรต่าง ๆ เช่น เพศและรูปแบบประสบการณ์ทางสังคมที่แตกต่างกัน ซึ่งประสบการณ์จำนวนมากสัมพันธ์กับการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่มีพฤติกรรมทางศีลธรรมที่เป็นแบบอย่าง ไม่ว่าจะเป็นสมาชิกในครอบครัวและสมาชิกในชุมชนหรือสังคมก็ตาม เด็กวัยรุ่นที่มีพฤติกรรมเกเรหรือกระทำความผิด ละเมิดกฎของสังคม อาจเป็นเพราะมีความคิดว่ากฎเหล่านี้ไม่สำคัญ ตัวของเขาสำคัญกว่า (egocentric) จึงหาเหตุผลต่าง ๆ มาเข้าข้างตนเอง เช่น ผู้ใหญ่ในสังคมมีการสูบบุหรี่ คิมสุรากันเป็นเรื่องธรรมดา สังคมก็ยอมปล่อยให้มึนคนขาย คนเมาเหล้า แล้วทำไมตนเองจะทำบ้างไม่ได้ ดังนั้น กล่าวได้ว่าตัวแบบอย่างในสังคม โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับ

พฤติกรรมทางศีลธรรม ไม่ว่าจะในบริบทของกลุ่มเพื่อน ครอบครัว สถานที่ทำงาน โรงเรียน สถาบันทางศาสนาหรือชุมชน มีอิทธิพลต่อการพัฒนาทางศีลธรรมของวัยรุ่น การช่วยเหลือวัยรุ่นให้มีพัฒนาการทางศีลธรรมที่คืบคลาน นอกจากการมีตัวแบบอย่างที่ดีแล้ว การสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดพฤติกรรมเพื่อสังคม ไม่ว่าจะอยู่บริบทใดก็ตาม เป็นอีกแนวทางหนึ่งที่ทำให้วัยรุ่นมีประสบการณ์และการเรียนรู้ด้านบวก ซึ่งจะเอื้อประโยชน์ต่อการพัฒนาในด้านอื่น ๆ ทั้งบุคลิกภาพ เอกลักษณ์ และความสัมพันธ์กับสังคมต่อไป (นพมาศ อู่พระ (ธีรเวคิน), 2545: 92-94 และ Lerner, 2002: 130)

1.4 พัฒนาการด้านจิตสังคม

พัฒนาการทางด้านจิตใจที่ปรากฏเห็นอย่างเด่นชัดเป็นลำดับแรก ๆ ของวัยรุ่น คือ การเปลี่ยนแปลงของอารมณ์ จนกระทั่งมีการเปรียบวัยรุ่นว่าเป็นวัยพายุแคะ (storm and stress) แต่ในความเป็นจริงการพัฒนาอารมณ์ต่างๆ เริ่มต้นมาตั้งแต่ในวัยทารกแล้ว หากแต่วัยรุ่นต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างมากมาย ซึ่งมีผลต่อความไม่มั่นคงของอารมณ์ดังที่ William James และ Carl Lange (no date อ้างใน พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, 2547: 73, 76-77) เสนอความคิดเกี่ยวกับอารมณ์ว่า “อารมณ์เป็นผลต่อเนื่องของการเปลี่ยนแปลงทางร่างกาย แต่อารมณ์ไม่ได้เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลง” วัยรุ่นแต่ละคนจะสามารถปรับสภาพอารมณ์ให้เหมาะสมและเกิดภาวะสมดุลภายในจิตใจได้ดีมากน้อยเพียงใดนั้น จะมีปัจจัยอื่นที่สัมพันธ์เกี่ยวข้องด้วย อันได้แก่ประสบการณ์เดิมที่ได้รับจากการเลี้ยงดูของพ่อแม่และครอบครัว สังคมแวดล้อมที่มีหรือไม่มีลักษณะของการสนับสนุนส่งเสริมความมั่นคงทางอารมณ์

สำหรับภาระงานตามวัยประการสำคัญยิ่งของการพัฒนาจิตสังคมในวัยรุ่น ซึ่งจะมีผลต่อการเป็นผู้ใหญ่อย่างมีความมั่นใจและเลือกเส้นทางในการประกอบอาชีพเพื่ดำรงชีวิตอย่างมั่นคงนั้น คือ การค้นหาความหมายและพัฒนาเอกลักษณ์ของตนเอง (self-definition and self-identity) เอกลักษณ์ในที่นี้หมายถึงชุดของความคิด ความรู้สึก ค่านิยม เจตคติและพฤติกรรมที่กำหนดโดยตัวบุคคลผู้นั้นเอง หากอธิบายตามทฤษฎีการพัฒนาคัดคนในวัยรุ่นของ Erikson (Erikson's theory of Ego development in adolescence) แล้ววัยรุ่นเป็นช่วงสำคัญระหว่างการพบหรือสับสนในเอกลักษณ์ของตน (identity or role confusion) ซึ่งเป็นผลต่อเนื่องมาจากวัยเด็กในช่วงอายุต่าง ๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม เอกลักษณ์ไม่สามารถสร้างขึ้นได้ทั้งหมดภายในช่วงวัยรุ่น วัยรุ่นบางคนอาจต้องเผชิญกับวิกฤตทางเอกลักษณ์ (identity crisis) กล่าวคือ ถ้าไม่สามารถปรับแก้ไขความวุ่นวายสับสนทางอารมณ์ อันเนื่องมาจากการสับสนในบทบาท (role confusion) ของตนตามที่ควรจะเป็นแล้วถือเป็นช่วงวิกฤต (moratorium) ระหว่างวัยเด็กกับวัยผู้ใหญ่ หากวิกฤตทางเอกลักษณ์ยังไม่ได้รับการแก้ไขในช่วง

ขณะเป็นวัยรุ่นแล้ว บุคคลนั้นจะยังคงมีความรู้สึกสับสนในบทบาทหรือสับสนในเอกลักษณ์ต่อไป จนกระทั่งวัยผู้ใหญ่ (Lerner, 2002: 158)

วัยรุ่นที่หาตัวเองไม่พบ คือ ผู้ที่มีตนอันสับสน ซึ่งอาจจะกลายเป็นบุคคลที่มีปัญหา ต่อสังคมต่อไปได้ หรือถ้าร้ายแรงมากก็อาจจะกลายเป็นอันธพาล ดิคาเสพติด หรือเป็นอาชญากรได้ วิธีการที่จะช่วยลดปัญหาในการค้นหาตัวเองของวัยรุ่นนั้นนอกเหนือจากการหล่อหลอมมาจาก วัยเยาว์ตามลำดับขั้นพัฒนาการแล้ว อีกวิธีหนึ่งที่วัยรุ่นสามารถนำมาใช้กับตนเอง เพื่อช่วยในการ ค้นหาความเป็นตัวตน คือ การเลียนแบบ ซึ่งโดยมากมักจะเลียนแบบคารา ศิลปิน ที่ชื่นชอบ ทั้งวัย เดียวกันและบุคคลต่างวัย แต่การเลียนแบบจะก่อให้เกิดปัญหาหรือข้อบกพร่องถ้าหากบุคคลที่เป็น ต้นแบบนั้นมีลักษณะหรือคุณสมบัติที่ไม่เหมาะสม (ศรีเรือน แก้วกังวาล, 2540: 357-358)

1.5 พัฒนาการด้านพฤติกรรมทางสังคม

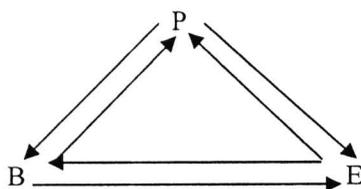
เนื่องจากวัยรุ่นเริ่มมีพัฒนาการทางด้านต่าง ๆ เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกันทั้งมีความคิดริเริ่มของตนเอง มีการใช้และหาเหตุผล แสวงหาลักษณะความเป็นตัวตนทั้งทางกายภาพ และคติในการดำรงชีวิต ดังนั้น ลักษณะวัยรุ่นจึงต้องการความเป็นอิสระจากพ่อแม่ ต้องการพูดคุย หรือร่วมทำกิจกรรมกับคนในวัยเดียวกันที่มีความคิดความรู้สึกใกล้เคียงกัน กลุ่มเพื่อนจึงมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาพฤติกรรมทางสังคมของวัยรุ่น กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ระยะเวลาวัยรุ่น เป็นช่วงที่เริ่มต้นชีวิตกลุ่ม (gang age) ที่แท้จริง

การเข้าร่วมเป็นสมาชิกในกลุ่มเพื่อน สามารถตอบสนองความต้องการทางด้าน ความรู้สึก อารมณ์ จิตใจและความคิด ของวัยรุ่นได้โดยที่เด็กได้พูดคุยแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิดเห็น และความรู้สึกได้อย่างอิสระ ขณะเดียวกันก็มีการยอมรับค่านิยม ความเชื่อ ความสนใจ ของกลุ่มเพื่อนเข้ามาในตน ซึ่งทำให้รู้สึกเชื่อมั่น รู้สึกมั่นคงในตน โดยเฉพาะช่วงเวลาที่อยู่ร่วมกัน กับกลุ่มเพื่อน ก่อให้เกิดเป็นความผูกพันระหว่างสมาชิกในกลุ่ม ดังนั้น กลุ่มเพื่อนจึงมีอิทธิพลเป็น อย่างมากต่อพฤติกรรมทางสังคมของวัยรุ่น (ศรีเรือน แก้วกังวาล, 2540: 337- 339)

สรุปได้ว่าวัยรุ่นเป็นช่วงวัยแห่งการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านร่างกาย จิตใจ อารมณ์ ความคิด ตลอดจนสังคมทั้งนี้เป็นผลจากการกระทำที่ส่งผลต่อกันและกันระหว่างตัววัยรุ่นกับ สิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบตัว ก่อให้เกิดการเรียนรู้และการปรับตัวในด้านต่าง ๆ ซึ่งนำไปสู่การค้นหา เอกลักษณ์ในตนอันเชื่อมโยงไปสู่การเติบโตและพัฒนาการเป็นผู้ใหญ่ต่อไป

2. ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม

ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social Learning Theory) ของ Bandura มีฐานคิดว่า พฤติกรรมของบุคคลที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เป็นเพราะตัวเราหรือสิ่งแวดล้อมเป็นผู้กำหนด แต่พฤติกรรมเกิดขึ้นเพราะการมีปฏิสัมพันธ์กันอย่างซับซ้อนของตัวบุคคลและสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการภายในของบุคคลที่สำคัญคือความคิดมักจะขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของคน ๆ นั้นด้วย ดังนั้นทฤษฎีนี้จึงมีปัจจัยสำคัญที่เกี่ยวข้องอยู่ 3 องค์ประกอบหลัก คือ ตัวบุคคล (person) สิ่งแวดล้อม (environment) และพฤติกรรม (behavior) ปัจจัยดังกล่าวต้องมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันและกัน ดังภาพ 1

ภาพ 1 Bandura's Social Learning Theory

ที่มา: พรรณทิพย์ ศิริวรรณบุศย์, 2547: 142

เมื่อพิจารณาปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อกันที่ละคู่เริ่มจากบุคคลกับพฤติกรรม ($P \leftrightarrow B$) เป็นการแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ที่เป็นเหตุและเป็นผลต่อกันของความคิด ความรู้สึก และการกระทำ ความคาดหวัง ความเชื่อ การรับรู้ เป้าหมาย และความตั้งใจของบุคคลล้วนแต่เป็นสิ่งที่กำหนดทิศทางของพฤติกรรม กล่าวคือ ไม่ว่าบุคคลคิด เชื่อ และรู้สึกอะไรก็ตามจะมีผลต่อพฤติกรรมของเขา ซึ่งโดยปกติธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากภายนอกมีผลต่อการกระทำของบุคคล แต่ขณะเดียวกันการกระทำของบุคคลก็มีส่วนในการกำหนดรูปแบบความคิด และการโต้ตอบทางอารมณ์ของตัวเองด้วยเช่นกัน

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมและบุคคล ($E \leftrightarrow P$) เป็นส่วนที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างลักษณะของบุคคลและอิทธิพลของสิ่งแวดล้อม ความคาดหวังของบุคคล ความเชื่อ ความสามารถทางอารมณ์ และความคิดที่ถูกพัฒนาขึ้นและถูกปรับแต่งโดยอิทธิพลจากสังคมในลักษณะของการถ่ายทอดข้อมูลและกระตุ้นการตอบสนองทางอารมณ์ด้วยการผ่านตัวแบบ (modeling) การสอน (instruction) และการชักจูงทางสังคม (social persuasion) คนในสังคมจึงมีการตอบสนองที่แตกต่างกันออกไปตามสิ่งแวดล้อมทางสังคมของเขาและด้วยคุณลักษณะทางกายภาพ อาทิ อายุ ขนาดของร่างกาย เชื้อชาติ เพศ และความดึงดูดทางร่างกาย นอกจากนี้การตอบสนองทาง

สังคมของบุคคลที่แตกต่างกันยังขึ้นอยู่กับสถานภาพและบทบาททางสังคมของแต่ละบุคคลด้วย เช่น เด็กที่ได้รับการขนานนามว่าเป็นคนก้าวร้าวรุนแรงจะกระตุ้นให้เกิดปฏิกิริยาตอบสนองที่แตกต่างไปจากเพื่อนที่ถูกลมองว่าเป็นคนไม่กล้าแสดงออก ดังนั้นสถานภาพทางสังคมและลักษณะที่ปรากฏให้เห็นของแต่ละบุคคลสามารถส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทางสังคมของพวกเขาได้ตั้งแต่มก่อนที่พวกเขาจะลงมือทำหรือพูดอะไร

ปฏิสัมพันธ์ระหว่างพฤติกรรมและสิ่งแวดล้อม ($B \leftrightarrow E$) ในการดำเนินชีวิตแต่ละวันของบุคคลพฤติกรรมที่เกิดขึ้นของบุคคลจะเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขสภาพแวดล้อม ในทางกลับกันพฤติกรรมของบุคคลก็สามารถเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขสภาพแวดล้อมได้ สภาพแวดล้อมเป็นลักษณะที่มีการเคลื่อนไหวที่อยู่ตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง การเปลี่ยนแปลงจึงเป็นสิ่งที่ต้องเกิดขึ้น ดังนั้นลักษณะเฉพาะบางอย่างของสภาพแวดล้อมทางกายภาพและทางสังคมจึงอาจจะกระทบต่อบุคคลได้ แต่โดยมากแล้วสภาพแวดล้อมที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงในสถานการณ์หนึ่งจะยังไม่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลจนกว่าจะถูกกระตุ้นโดยพฤติกรรมที่เหมาะสม เช่น ครูผู้สอนยังไม่มีอิทธิพลต่อนักเรียนจนกระทั่งพวกเขาเข้ามาในห้องเรียน หรือ เตารีดร้อนยังไม่สามารถทำให้มือของเราพองใหม่ได้จนกว่าเราเอามือไปสัมผัสมัน หรือ พ่อแม่จะยังไม่ชมเชยลูกจนกว่าพวกเขาทำบางสิ่งที่น่ายกย่องชมเชย ลักษณะสภาพแวดล้อมบางอย่างที่มีอิทธิพลต่อบุคคลจึงกลายมาเป็นสภาพแวดล้อมปัจจุบันสำหรับกำหนดให้บุคคลมีพฤติกรรมต่าง ๆ

เนื่องจากพฤติกรรมและสิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อกันและกันบุคคลจึงเป็นทั้งผู้ผลิตและผลผลิตของสิ่งแวดล้อมรอบ ๆ ตัวพวกเขาซึ่งจะมีผลต่อการเลือกหรือการสร้างสรรค์สิ่งใด ๆ ในสถานการณ์นั้น ๆ โดยทั่วไปคนเรามักเลือกทำกิจกรรมหรือสร้างความสัมพันธ์จากสิ่งที่มีความเป็นไปได้มากก่อน โดยคำนึงถึงความชอบและความสามารถ ดังนั้นในการกระทำของบุคคล บุคคลจะทำได้เท่า ๆ กับการที่เขาเลือกสภาพแวดล้อม ดังเช่น บุคคลที่ก้าวร้าวไม่ว่าจะไปที่ไหนก็จะทำให้เกิดบรรยากาศที่ไม่เป็นมิตรตลอดเวลา ขณะที่บุคคลที่มีลักษณะเป็นมิตรจะสร้างสังคมรอบ ๆ ตัวเขาด้วยพฤติกรรมการแสดงออกถึงการมีอัธยาศัยที่ดี ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าพฤติกรรมกำหนดลักษณะรูปแบบของสิ่งแวดล้อมว่าจะเป็นแบบใด ขณะเดียวกันอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมก็กระตุ้นและกำหนดการพัฒนาพฤติกรรมเช่นกัน ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมุมมองของกระบวนการขัดเกลาหรือถ่ายทอดทางสังคม (socialization) จากเดิมที่มองในทิศทางเดียวว่าพ่อแม่มีอิทธิพลต่อเด็กอย่างไร มาเป็นทั้งพ่อแม่และเด็กมีอิทธิพลต่อกันและกันอย่างไรแทน (Bandura, 1989: 3-4 และนพมาศ อุ้งพระ (ธีรเวคิน), 2546: 388)

นอกจากการให้ความสำคัญต่อความคิดซึ่งมีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของบุคคลเป็นอย่างมากแล้วยังมีสิ่งที่มีอิทธิพลต่อการเกิดพฤติกรรมประการอื่น ๆ อีกด้วยคือ

1. การเรียนรู้โดยการสังเกต (Observational Learning) บุคคลสามารถเรียนรู้และสร้างพฤติกรรมต่างๆ ได้จากการดูตัวอย่าง หรือการเลียนแบบ จากตัวแบบ ซึ่งตัวแบบ (model) จะเข้ามาเป็นปัจจัยสำคัญอีกหนึ่งปัจจัยต่อการสร้างพฤติกรรม โดยผ่านกระบวนการของความตั้งใจ (attention) การจดจำ (retention) การสร้างพฤติกรรมทางอวัยวะเคลื่อนไหว (motor reproduction) และการจูงใจ (motivation) ซึ่งการจูงใจให้เกิดการเรียนรู้จะมีบทบาทสำคัญในการเลียนแบบจากการสังเกต

2. การกำกับตนเอง (Self-Regulatory) มาจากความเชื่อว่าพฤติกรรมของคนไม่ได้เป็นผลมาจากการเสริมแรงหรือการลงโทษจากภายนอกเพียงอย่างเดียวแต่การที่สามารถกระทำการบางอย่างนั้นเป็นเพราะต้องการควบคุมความคิด ความรู้สึก และการกระทำของตนเองเพื่อผลที่จะได้รับจากการกระทำ

3. ความสามารถในตน (Self-Efficacy) เดิมจะเกี่ยวกับความคาดหวังในความสามารถของตนเอง (efficacy expectation) หมายถึงความเชื่อของบุคคลในแง่ที่ว่าตัวเองสามารถบรรลุผลที่ต้องการทำ ความคาดหวังเกี่ยวกับความสามารถของตนเองนี้มีอิทธิพลต่อการเลือกกิจกรรมและเลือกสิ่งแวดล้อมของคน แต่ต่อมา ใช้คำว่า การรับรู้ความสามารถของตน (perceived self-efficacy) ซึ่งหมายถึงการตัดสินใจว่าตนมีความสามารถเท่าใดที่จะจัดการและดำเนินการกระทำพฤติกรรมตามที่ตั้งเป้าหมายไว้ สรุปได้ว่าประสิทธิภาพของการแสดงออกของบุคคลขึ้นอยู่กับ การรับรู้ความสามารถของตนในแต่ละสถานการณ์สำหรับการตัดสินใจกระทำหรือแสดงพฤติกรรมขึ้นอยู่กับความคาดหวังในผลที่จะเกิดขึ้น (outcome expectation) ซึ่งก็คือการตัดสินใจว่าผลของพฤติกรรมที่จะทำนั้นเป็นอย่างไร (สมโภชน์ เอี่ยมสุภาษิต, 2536: 50-60; นพมาศ อึ้งพระ (ธีรเวคิน), 2546: 388-393 และ พรหมทิพย์ ศิริวรรณบุษย์, 2547: 143)

หากกล่าวโดยสรุป ช่วงวัยรุ่นเป็นช่วงหนึ่งของชีวิตที่ต้องเผชิญกับการเปลี่ยนแปลงต่างๆ อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยธรรมชาติแล้วช่วงเวลานี้บุคคลต้องทำความรู้จักและเข้าใจตนเอง โดยผ่านการเรียนรู้จากประสบการณ์ที่อาศัยการสังเกตแบบอย่างต่าง ๆ การแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้สึก ท่ามกลางความข้องเกี่ยวสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ๆ ตั้งแต่พ่อแม่ สมาชิกในครอบครัว และบุคคลภายนอกครอบครัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเพื่อนที่มีวัยใกล้เคียงกัน ขั้นตอนและกระบวนการต่างๆ ที่มีการตอบสนองซึ่งกันและกันระหว่างบุคคลในสภาพแวดล้อมหนึ่ง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการตอบสนองในทางลบหรือบวกที่เกิดขึ้นในแต่ละขณะนั้นเป็นกระบวนการเรียนรู้และหล่อหลอมความคิด ความรู้สึก พฤติกรรมการแสดงออกของวัยรุ่น หรือที่เรียกว่า เป็นการขัดเกลาทางสังคม ซึ่งมีผลอย่างยิ่งต่อภาระงานตามวัยที่สำคัญคือการพัฒนาด้านเอกลักษณ์ในตน อันจะมีผลต่อเนื่องต่อการดำเนินชีวิตในขั้นวัยผู้ใหญ่ต่อไป อย่างไรก็ตามจะพบว่ามีวัยรุ่นจำนวนหนึ่งไม่ว่าจะอยู่ในยุค

สมัยใดก็ตาม ที่ไม่สามารถนำพาตนเองให้บรรลุตามภาระงานตามวัยดังที่ควรจะเป็นได้อย่างเหมาะสม อีกทั้งยังเพิ่มจำนวนและขนาดความรุนแรงของพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมให้มากขึ้นอีกด้วย ดังที่ปรากฏให้เห็นเป็นพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่าง ๆ เช่น เกร ก้าวร้าว ใช้ความรุนแรง ลักขโมย การใช้ยาหรือสารเสพติดให้โทษ การมีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควรและไม่ปลอดภัย การตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ เป็นต้น พฤติกรรมเหล่านี้ล้วนนำมาซึ่งอันตรายต่อสุขภาพและชีวิตในที่สุด

3. ทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา

พฤติกรรมที่เป็นปัญหา (Problem-Behavior) หมายถึง การกระทำหรือพฤติกรรมที่สังคมบ่งบอกหรือกำหนดให้ว่าเป็นปัญหา ทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของ Richard Jessor เป็นทฤษฎีที่มีกรอบแนวคิดทางสังคมจิตใจใช้แนวคิดพื้นฐานจากแนวคิดเรื่องคุณค่าและความคาดหวัง (value and expectation) ของ Rotter ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม (Social learning theory) และแนวคิดภาวะไร้ระเบียบของสังคมหรือการขาดสิ่งยึดเหนี่ยว (anomic) ของ Merton ทฤษฎีนี้เริ่มต้นจากการศึกษาปัญหาการดื่มแอลกอฮอล์ และปัญหาพฤติกรรมอื่น ๆ ในชุมชนเล็ก ๆ ที่มีประชาชน 3 สัญชาติในทางตะวันตกเฉียงใต้ของรัฐโคโรราโด ในช่วงต้นศตวรรษ 1960 โดยให้ความสำคัญกับพฤติกรรมในแง่ที่เป็นผลมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและสิ่งแวดล้อม ดังนั้นในการศึกษาเพื่ออธิบายพฤติกรรมจึงต้องศึกษาตัวแปรทั้งสองกลุ่มนี้พร้อมกัน (Jessor *et al.*, 1994: 29) สำหรับขอบเขตความหมายและตัวแปรด้านสิ่งแวดล้อมตามแนวคิดของ Jessor แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ซึ่งคฤษฏี โยเฮลา และคณะ (2540: 8-9) ได้อธิบายไว้ว่า ตัวแปรในกลุ่มสิ่งแวดล้อมแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มย่อย ได้แก่ 1) สิ่งแวดล้อมทางสังคม ซึ่งหมายถึง สิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมหรือเป็นลักษณะทางกายภาพ เช่น ระดับการศึกษา รายได้ การนับถือศาสนา โครงสร้างของครอบครัว และ 2) การรับรู้สิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายถึงสิ่งแวดล้อมที่มีความหมาย มีความสำคัญต่อบุคคล เป็นตัวแปรที่มีความสำคัญในเชิงสาเหตุของพฤติกรรมมากกว่าสิ่งแวดล้อมทางสังคม

ดังนั้น โครงสร้างของทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาจึงประกอบด้วย 3 ระบบ คือ

1. ระบบการรับรู้สิ่งแวดล้อม (the perceived-environment system) และ ระบบสิ่งแวดล้อมทางสังคม (the social environment system)
2. ระบบบุคลิกภาพ (the personality system)
3. ระบบพฤติกรรม (the behavior system)

ในแต่ละระบบประกอบไปด้วยตัวแปรต่าง ๆ ที่ชักนำไปสู่พฤติกรรมที่เป็นปัญหา หรือป้องกันและควบคุมการเข้าไปข้องเกี่ยวกับพฤติกรรมที่เป็นปัญหา

3.1 ระบบการรับรู้สิ่งแวดล้อม

ระบบการรับรู้สิ่งแวดล้อม เป็นกลุ่มของตัวแปรที่ประกอบด้วย การควบคุมทางสังคม (social control) ตัวแบบ (models) และการสนับสนุน (support) หรือการสนับสนุนทางสังคม (social support) ตัวแปรเหล่านี้จะถูกจำแนกออกเป็น 2 ระดับคือตัวแปรที่มีผลโดยตรงต่อพฤติกรรมเป็นตัวแปรที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับพฤติกรรมที่เป็นปัญหาได้แก่ การยอมรับเพื่อนที่มีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา ตัวแบบเพื่อนที่ใช้แอลกอฮอล์หรือสารเสพติดหรือมีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา และตัวแบบเพื่อนที่ทำการกิจกรรมทางศาสนาเป็นตัวแปรที่ส่งผลในทางตรงกันข้าม การยอมรับเพื่อนที่มีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาและตัวแบบเพื่อนที่มีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา เป็นตัวแปรที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมที่เป็นปัญหามากที่สุด สำหรับตัวแปรที่ไม่มีผลโดยตรงต่อพฤติกรรม เช่น การสนับสนุน หรือการควบคุมจากพ่อแม่ อิทธิพลของพ่อแม่หรือเพื่อน และการรับรู้ความเครียดสาระสำคัญโดยสังเขปของกลุ่มตัวแปรทั้ง 3 กลุ่มมีดังนี้

3.1.1 การควบคุมทางสังคม

Roucek (1978: 11 อ้างใน จันทรเพ็ญ อมรเลิศวิทย์, 2542: 5) ให้ความจำกัดความของการควบคุมทางสังคมว่าเป็น “แรงผลักดันทั้งหมดที่สังคมและกลุ่ม ซึ่งเป็นส่วนประกอบของสังคมใช้บังคับพฤติกรรมของสมาชิกให้ปฏิบัติตามบรรทัดฐานของกลุ่ม” หรือตามพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายการควบคุมทางสังคมไว้ว่าเป็น กระบวนการต่าง ๆ ทางสังคมที่มุ่งหมายให้สมาชิกของสังคมยอมรับและปฏิบัติตามบรรทัดฐานของสังคม เช่น กฎหมาย ระเบียบข้อบังคับ ศีลธรรม และจารีตประเพณี ดังนั้นการควบคุมทางสังคมจึงเป็นกระบวนการทั้งที่ได้วางแผนหรือไม่ได้วางแผนไว้ ซึ่งปรากฏขึ้นได้ในทุกสถาบันทั้งนี้เพื่อนำมาใช้อบรมสั่งสอน ชักจูง หรือบังคับปัจเจกบุคคลให้คล้อยตามค่านิยมในการดำเนินชีวิตของกลุ่มอย่างเป็นปกติวิสัย

วิธีการควบคุมทางสังคมมีทั้งที่เป็นแบบทางการและแบบไม่เป็นทางการ ประเภทที่เป็นทางการได้แก่ ประมวล กำหนด รวบรวม หรือจัดทำเป็นระเบียบไว้แล้วหลายวิธี เช่น ข้อปฏิบัติที่เป็นพิธีกรรม การตัดสินลงโทษ กฎข้อบังคับต่าง ๆ ส่วนประเภทที่ไม่เป็นทางการมีลักษณะในทางตรงข้ามคือไม่มีการกำหนดกฎเกณฑ์แน่นอน และไม่ได้เขียนไว้เป็นลายลักษณ์อักษร ขาดการวางระเบียบ การประมวลและการรวบรวม ตัวอย่างวิธีการควบคุมประเภทนี้ เช่น การสรรเสริญที่ไม่

มีกฎเกณฑ์แน่นอน การเยาะเย้ยถากถาง การซุบซิบนินทา และการเนรเทศคนนอกกริด การใช้มาตรการควบคุมทางสังคมจะมุ่งให้เกิดการควบคุมโดยตัวบุคคลเองหรือเรียกว่า การควบคุมภายใน (internal control) ซึ่งหมายถึงการปลูกฝังคุณธรรมในตัวบุคคลให้มีความรู้สึกอายชั่วกลัวบาปหรือกลัวง่าย ๆ ได้ว่าเป็นความรู้สึกที่บุคคลมีต่อสังคม และ การควบคุมการกระทำจากภายนอกของบุคคลหรือ การควบคุมภายนอก (external control) ซึ่งหมายถึงวิธีการควบคุมจากสถาบันต่าง ๆ เช่น ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน องค์กรศาสนา ชุมชน เป็นต้น

สำหรับทฤษฎีหนึ่งที่อธิบายถึงการควบคุมภายในนั้นคือ ทฤษฎีความผูกพันทางสังคม (Social Bond Theory) ของ Travis Hirschi ที่มีแนวคิดต่อการมองหาสิ่งที่คอยยับยั้งหรือควบคุมการเกิดพฤติกรรมเบี่ยงเบนต่าง ๆ มากกว่าการมองหาสาเหตุที่ทำให้เกิดพฤติกรรมเบี่ยงเบน ทฤษฎีนี้อธิบายพฤติกรรมโดยทั่วไปของบุคคลว่าถูกควบคุมโดยความรู้สึกผูกพันและข้อผูกมัดที่มีต่อสถาบันต่าง ๆ รวมถึงกระบวนการตามประเพณี ในทางกลับกันเมื่อใดความผูกพันของบุคคลที่มีต่อสังคม หรือต่อแบบแผนบรรทัดฐานที่สังคมยอมรับหมดลงหรืออ่อนลงบุคคลนั้นจะมีอิสระในการทำความผิด (สุภาพร ณะชานันท์, 2548: 4-6, 20)

แนวคิดทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของ Richard Jessor อธิบายว่าการควบคุมของพ่อแม่และการควบคุมของเพื่อนหมายถึงการรับรู้ของวัยรุ่นถึงบุคคลทางสังคมที่ทำตัวแทรกซึมเข้ากับพวกเขาทั้งนี้เพื่อป้องกันและแสดงถึงการไม่คล้อยตามไปกับการฝ่าฝืนต่าง ๆ กล่าวอีกนัยหนึ่งคือการควบคุมที่เข้มงวดของพ่อแม่และเพื่อนเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมจะเป็นประโยชน์ต่อการลดความเป็นไปได้ในการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหา แม้ว่าจะไม่ได้เป็นตัวแปรที่มีผลโดยตรงต่อพฤติกรรมก็ตาม (Jessor *et al.*, 1994: 29)

3.1.2 ตัวแบบ

ตามทฤษฎีตัวแบบทางสังคม (Social Modeling Theory) มีฐานคิดจากทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม อธิบายว่าพฤติกรรมเป็นผลมาจากกระบวนการเลียนแบบ (identification) โดยบุคคลจะสังเกตพฤติกรรมของคนอื่นและมีแนวโน้มที่จะเลียนแบบพฤติกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าบุคคลมีความรู้สึกผูกพันกับตัวแบบนั้น ซึ่งการเลียนแบบจะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลยอมรับสิ่งเร้าหรือสิ่งกระตุ้นและการยอมรับนี้เป็นผลมาจากการที่บุคคลต้องการจะสร้างความสัมพันธ์ที่ดีหรือที่พอใจระหว่างตนเองกับผู้อื่นหรือกลุ่มบุคคลอื่น เช่น เด็กเล็กจะมีนิสัยที่นำไปสู่การมีสุขภาพที่ดีหรือไม่ดีนั้นมักจะมาจากการสังเกตพฤติกรรมของพ่อแม่ อาทิ การสูบบุหรี่ หรือ พฤติกรรมการรับประทาน อาหารของพ่อแม่ นอกจากนี้มีรายงานการศึกษาจำนวนมากที่แสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการใช้ยาเสพติดของพ่อแม่กับการสูบบุหรี่และดื่มแอลกอฮอล์ของลูก อันเป็นผลจากกระบวนการเลียนแบบทั้งสิ้น (Wills *et al.*, no date: 3; สุริยัน อ้นทองทิม, 2550: 25)

จากรายงานทางวิชาการของ Wills *et al.* (no date: 8) ตั้งแต่ปี 1999-2005 เสนอว่าการวัดตัวแบบทางสังคมที่เป็นตัวบ่งชี้ของการสูบบุหรี่ การดื่มแอลกอฮอล์ หรือพฤติกรรมอื่น ๆ มักจะวัดจากสมาชิกของเครือข่ายทางสังคม เช่น ศึกษาการใช้ยาหรือสารเสพติดต่าง ๆ ในกลุ่มเพื่อน พ่อแม่ และพี่น้อง ซึ่งเชื่อว่าสามารถสะท้อนถึงอิทธิพลของตัวแบบได้ ดังผลการศึกษาของ Ennett & Bauman (1994 cited in Wills *et al.*, no date: 9) และ Urberg *et al.* (1990 cited in Wills *et al.*, no date: 9) เกี่ยวกับการสูบบุหรี่ของเพื่อนที่พบว่า การสูบบุหรี่ของวัยรุ่นมีความสัมพันธ์อย่างสูงกับการรับรู้การสูบบุหรี่ของเพื่อนมากกว่าการไปถามถึงการสูบบุหรี่ของพวกเขาโดยตรง สำหรับทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาจะให้ความสำคัญกับตัวแบบจากเพื่อนมากเป็นอย่างยิ่งทั้งเพื่อนที่เป็นแบบอย่างด้านพฤติกรรมที่เป็นปัญหาและด้านการทำกิจกรรมทางศาสนาซึ่งจัดเป็นสิ่งที่ต้านทานพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่าง ๆ

3.1.3 การสนับสนุนทางสังคม

การสนับสนุนทางสังคม มีผู้ให้ความหมายไว้ใกล้เคียงกันดังสรุปได้คือ การที่บุคคลได้รับการตอบสนองความต้องการพื้นฐาน ความต้องการทางสังคมหรือการเสริมแรงทางสังคมในรูปแบบของการช่วยเหลือ การแนะนำ การเอาใจใส่ดูแล หรืออื่น ๆ โดยผ่านทางข้อมูลข่าวสาร การสื่อสาร วัสดุสิ่งของ ซึ่งทำให้บุคคลที่ได้รับการสนับสนุนเกิดความรู้สึกพอใจ รู้สึกถึงการได้รับการยอมรับ ความรัก และคุณค่าจากสังคม (Cobb, 1976; Kaplan *et al.*, 1977; Pender, 1987; Wineman, 1990 อ้างใน ขวัญหทัย รงคุปตวนิช. 2544: 7-8)

การสนับสนุนทางสังคมทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรมประกอบด้วยประเภทของการสนับสนุนที่แตกต่างกัน 3 ประเภท คือ 1) การรับรู้การสนับสนุนทางสังคม (perceived support) หรือที่รู้จักกันว่าเป็นการสนับสนุนตามหน้าที่ซึ่งเป็นความรู้สึกส่วนตัวของบุคคลที่มีต่อผู้ให้การสนับสนุนอันหมายถึงพ่อแม่ และเพื่อนที่คอยให้การช่วยเหลือในยามที่มีภาวะเครียด บุคคลที่มีการรับรู้การสนับสนุนในระดับสูงจะเชื่อว่าเขาสามารถหาคนในครอบครัวหรือเพื่อนที่จะช่วยเหลือได้ในช่วงเวลาที่เหมาะสมกับความยุ่งยาก 2) การสนับสนุนที่เฉพาะเจาะจง (enacted support) เน้นการสนับสนุนที่มีการกระทำที่เฉพาะพิเศษมากขึ้น และ 3) การเป็นส่วนหนึ่งของสังคม (social integration) หมายถึงความสัมพันธ์ทางสังคมในรูปแบบต่าง ๆ เช่น สถานภาพสมรส การเป็นพี่น้อง การเป็นสมาชิกในองค์กรต่าง ๆ การอ่อนด้อยในการเป็นส่วนหนึ่งของสังคมจะสัมพันธ์กับการรับรู้การสนับสนุนทางสังคมและการสนับสนุนที่เฉพาะเจาะจงด้วย (Lakey, nodate: 1)

สำหรับชนิดของการสนับสนุนทางสังคมมีทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม สิ่งที่เป็นรูปธรรมนั้นได้แก่ การให้ หรือช่วยเหลือในสิ่งที่จำเป็นต้องได้เช่น เงิน สิ่งของเครื่องใช้ ข้อมูลข่าวสาร คำแนะนำ บริการต่าง ๆ การให้เข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมหรือบทบาทต่าง ๆ เป็นต้น สำหรับใน

ด้านนามธรรมเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับอารมณ์ความรู้สึก และความคิด เป็นการแสดงออกถึงอารมณ์หรือความคิดทางบวกต่อบุคคลที่ได้รับการสนับสนุน เช่น การฟัง การให้กำลังใจ ให้ความไว้วางใจ การยอมรับ เคารพ การแสดงให้เห็นว่าเขาเป็นคนที่มีความสำคัญ ซึ่งจะทำให้ได้รับการสนับสนุนทางสังคมเกิดความรู้สึกว่าได้รับความรัก ความผูกพัน มีความภาคภูมิใจในสังคม สำหรับแหล่งที่มาของการสนับสนุนทางสังคมที่สำคัญได้แก่ กลุ่มสนับสนุนตามธรรมชาติซึ่งหมายถึงครอบครัว ญาติพี่น้อง และเพื่อนสนิท กลุ่มอื่นๆจะเป็นลักษณะขององค์กรหรือสมาคมต่าง ๆ ทั้งสถานที่ทำงาน องค์กรทางศาสนา กลุ่มวิชาชีพต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม Brown (1986 อ้างใน ขวัญหทัย รงคุปตวนิช. 2544: 9-13) และ Mc Elveen (1978 อ้างใน ขวัญหทัย รงคุปตวนิช. 2544: 9-13) กล่าวว่าครอบครัวเป็นแหล่งสนับสนุนทางสังคมที่มีความใกล้ชิดกับบุคคลมากที่สุด รองลงมาเป็นญาติพี่น้อง และกลุ่มเพื่อน ในทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาจะมุ่งเน้นการสนับสนุนของพ่อแม่และเพื่อนมากกว่าแหล่งอื่น

สำหรับระบบสิ่งแวดล้อมทางสังคม เป็นคุณลักษณะส่วนบุคคล ประกอบด้วยตัวแปรต่าง ๆ ตามโครงสร้างทางประชากรและสังคม เช่น การศึกษา อาชีพ รายได้ ศาสนา การเป็นสมาชิกขององค์กรศาสนา

3.2 ระบบบุคลิกภาพ

ระบบบุคลิกภาพ หมายถึงรูปแบบและชุดความสัมพันธ์ของความสัมพันธ์ที่ยั่งยืน (relatively enduring) ตัวแปรด้านการรู้คิดทางสังคม (socio cognitive variables) เช่น ค่านิยม ความคาดหวัง ความเชื่อ เจตคติ และการกำหนดแนวปฏิบัติของตนเองและที่เกี่ยวข้องกับสังคม ซึ่งสะท้อนการเรียนรู้ทางสังคมและประสบการณ์ กลุ่มของตัวแปรด้านบุคลิกภาพ แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มดังนี้

1. กลุ่มโครงสร้างที่เกี่ยวกับเป้าหมายและความคาดหวัง ได้แก่ การเห็นคุณค่าของความสำเร็จ การเห็นคุณค่าความเป็นอิสระ ความคาดหวังเกี่ยวกับความสำเร็จและความคาดหวังเกี่ยวกับความเป็นอิสระ

2. กลุ่มโครงสร้างด้านความเชื่อ ได้แก่ ความแปลกแยก (alienation) การยอมรับบรรทัดฐาน ค่านิยม และข้อยึดถือปฏิบัติของสังคม (social criticism) ความภูมิใจในตนเอง (self-esteem) และความเชื่ออำนาจภายใน-ภายนอกคน

3. กลุ่มโครงสร้างด้านการควบคุม ได้แก่ เจตคติต่อต้านความเบี่ยงเบน เจตคติในจริยธรรม และความยึดมั่นทางศาสนา

นพมาศ ชีรเวทิน (2542: 89-90) กล่าวว่า ค่านิยมและเจตคติเป็นสิ่งที่บุคคลสะสมมาตั้งแต่เกิดเป็นสมาชิกของสังคม ทั้งคู่มีคุณสมบัติคล้ายกันคือ เป็นตัวกำหนดอะไรที่เป็นสิ่งที่คาดหวัง และอะไรเป็นสิ่งที่ต้องการหรือหมายเอาไว้ในใจ แต่เจตคติจัดเป็นความเชื่อที่คงทนซึ่งมนุษย์เรียนรู้มาเกี่ยวกับบางสิ่งบางอย่าง หรือเป็นสิ่งที่รวมตัวกันมาจากความเชื่อเป็นกลุ่ม จนกระทั่งมีความมั่นคงและเป็นระบบ สามารถแบ่งเป็น 3 องค์ประกอบได้แก่ 1) ส่วนความเชื่อและความคิด (cognitive component) หมายถึงความเชื่อหรือไม่เชื่อ ความคิดและความรู้ 2) ส่วนที่เกี่ยวกับความชอบ (affective component) จะเกี่ยวกับอารมณ์ เช่น ความชอบ ความรัก หรือความไม่ชอบและความเกลียดชัง และ 3) ส่วนที่เกี่ยวกับการกระทำ (action component) เป็นความพร้อมที่จะแสดงพฤติกรรม

ตัวแปรในกลุ่มโครงสร้างด้านความเชื่อ และกลุ่มโครงสร้างด้านการควบคุม เป็นตัวแปรที่ควบคุมไม่ให้บุคคลทำพฤติกรรมที่เป็นปัญหา

3.3 ระบบพฤติกรรม

ระบบพฤติกรรม หมายถึง ระบบพฤติกรรมที่เป็นปัญหา อันได้แก่ การดื่มแอลกอฮอล์ ปัญหาการดื่มแอลกอฮอล์ การสูบบุหรี่ การเสพยาเสพติด เช่น กัญชาหรือยาที่ผิดกฎหมายอื่น ๆ พฤติกรรมเบี่ยงเบนทั่วไป เช่น การใช้ความรุนแรงที่ยังอยู่ในเกณฑ์บรรทัดฐานของสังคม การขับรถเร็ว และพฤติกรรมทางเพศก่อนวัยอันควร ความเกี่ยวข้องกันในแต่ละปัญหา จนเพิ่มขึ้นตามความสัมพันธ์ของช่วงวัยกับพฤติกรรมต่าง ๆ อันเนื่องมาจากการเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมรอบตัวเด็ก ได้แก่ โอกาสจากสถาบันทางสังคมที่มีผลต่อการเรียนรู้ และการปฏิบัติของพวกเขา และพฤติกรรมโดยปกติทั่วไป (conventional behavior) คือพฤติกรรมที่สังคมยอมรับตามความคาดหวังโดยทั่วไป และ พฤติกรรมตามที่สถาบันทางสังคมต่าง ๆ กำหนดให้ว่าเหมาะสมสำหรับวัยรุ่น ซึ่งจะรวมถึงการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนา การไปวัด การไปโรงเรียน หรือความสำเร็จในด้านการศึกษา ทั้งสถาบันการศึกษาและสถาบันศาสนาจัดว่าเป็นสถาบันทางสังคมที่สำคัญต่อกระบวนการขัดเกลาทางสังคม (Costa, 2006: 1-5; Jessor *et al.*, 1994: 21-30; และคุชฎี โยเหลา และคณะ, 2540: 7-9)

จากผลการศึกษาหลายครั้งของ Jessor *et.al.* ที่ใช้ปัจจัยดังกล่าวข้างต้นทำนายพฤติกรรมที่เป็นปัญหาในกลุ่มเยาวชน พบว่า ค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุคูณมีค่าประมาณ .70 เมื่อตัวแปรตามเป็นกลุ่มพฤติกรรม และค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุคูณมีค่าระหว่าง .50-.80 เมื่อตัวแปรตามเป็นพฤติกรรมเฉพาะอย่าง เช่น การดื่มแอลกอฮอล์ หรือการใช้สารเสพติด จากงานวิจัยหลายเรื่องพบตัวแปรที่มีความสำคัญต่อการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหา ดังนี้คือ ความคาดหวัง

เกี่ยวกับความสำเร็จด้านการเรียน เจตคติที่ต่อต้านความเบี่ยงเบน การมีต้นแบบของพฤติกรรมที่เป็นปัญหาในกลุ่มเพื่อน การใช้สารเสพติดอื่น ๆ และผลการเรียนต่ำ (คุษฎี โยเหลา และคณะ, 2540: 9)

กล่าวได้ว่าพฤติกรรมที่เกิดขึ้นของบุคคล ไม่ว่าจะเป็นพฤติกรรมเชิงสร้างสรรค์หรือพฤติกรรมที่เป็นปัญหา ล้วนเป็นผลที่เกิดขึ้นจากการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างบุคคลกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะสิ่งแวดล้อมที่บุคคลรับรู้ว่ามี ความหมายหรือสำคัญต่อตัวเขา สิ่งนั้นจึงสามารถส่งผลกระทบต่อความรู้สึกนึกคิดและพฤติกรรมของบุคคลได้ หากบุคคลรับรู้และแปลความหมายสิ่งแวดล้อมที่ตนให้ความสำคัญไปในด้านลบหรือไม่พึงปรารถนาแล้ว พฤติกรรมที่เกิดขึ้นของบุคคลก็จะเป็นไปได้ในทางไม่สร้างสรรค์หรือก่อให้เกิดปัญหา ในทางกลับกัน การรับรู้เชิงบวกต่อสิ่งแวดล้อมมีผลต่อการเกิดพฤติกรรมที่สร้างสรรค์ ลักษณะเช่นนี้กล่าวได้ว่า สิ่งแวดล้อมมีอิทธิพลต่อบุคคล ขณะเดียวกัน บุคคลสามารถมีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมได้เช่นกัน กล่าวคือความคิด ความเชื่อ เจตคติ ค่านิยมในตัวบุคคลมีผลต่อการแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมทางสังคม ซึ่งจะมีผลต่อการตอบสนองของสิ่งแวดล้อมในขณะนั้นด้วย ดังนั้นในทุกบริบทแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นบริบทของตัวบุคคล ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน ชุมชนและสังคม ย่อมมีทั้งคุณลักษณะที่จะส่งผลทางบวกและทางลบต่อกันและกัน อันจะนำไปสู่การตอบสนองเชิงบวกและเชิงลบด้วย สิ่งต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลในลักษณะ ส่งเสริมสนับสนุน หรือผลักดัน ชักนำไปสู่การเกิดพฤติกรรมเชิงสร้างสรรค์หรือพฤติกรรมที่เป็นปัญหานั้น ซึ่งหมายถึงปัจจัยปกป้อง (Protective Factors) และปัจจัยเสี่ยง (Risk Factors)

4. แนวคิดปัจจัยปกป้องและปัจจัยเสี่ยง

วัยรุ่นกำลังเจริญเติบโตในท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่มีความหลากหลายและเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่ง หรือมีปัจจัยต่าง ๆ จำนวนมากที่อยู่รายล้อมรอบตัววัยรุ่น ทั้งสิ่งที่จัดว่าเป็นเครื่องมือส่งเสริม สนับสนุน ให้วัยรุ่นเติบโตและมีพัฒนาการที่เหมาะสมตามวัย อันเป็นสิ่งที่ช่วยป้องกันไม่ให้เกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่าง ๆ และขณะเดียวกันก็มีสิ่งที่เพิ่มความเสี่ยง หรือชักนำผลักดันให้เกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่าง ๆ ด้วย คุณลักษณะทั้งหลายของสภาพแวดล้อมรอบตัววัยรุ่นและอีกหลายประการเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในตัววัยรุ่นเอง เหล่านี้รวมเรียกว่า ปัจจัยปกป้อง (Protective Factors) และปัจจัยเสี่ยง (Risk Factors) อันเป็นคุณลักษณะในทุกบริบททั้ง ตัวบุคคลซึ่งหมายรวมถึงพฤติกรรมและจิตใจ ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน และชุมชน (National Institute on Drug Abuse [NIDA], 2001: 2)

4.1 ปัจจัยปกป้อง

ปัจจัยปกป้อง (Protective Factors) หมายถึง คุณลักษณะทางบวกที่เอื้ออำนวยและมีอิทธิพลต่อชีวิตวัยรุ่น โดยเป็นเกราะป้องกันให้พ้นจากอิทธิพลทางลบ (Benard, 1991 cited in Reininger, *et al*, 2003: 462) เป็นคุณลักษณะของบุคคลและสิ่งแวดล้อมรอบตัวพวกเขาที่จะช่วยชักนำให้เกิดพฤติกรรมและการพัฒนาไปในทางที่ดีและเหมาะสมตามวัย (Meeks *et al.*, 1995: 8) หรือเป็นสถานการณ์ที่ส่งเสริมให้เกิดพฤติกรรมสุขภาพ (health behaviors) ของวัยรุ่นและลดโอกาสที่วัยรุ่นจะถูกดึงดูดเข้าไปสู่พฤติกรรมเสี่ยงต่าง ๆ (Introduction to Risk Factors and Protective Factors, no date) ซึ่งมีดังนี้

4.1.1 ตัวบุคคล ได้แก่

- 1) อารมณ์ทางบวก
- 2) เห็นคุณค่าด้านบวกของตัวเอง
- 3) ทักษะความสามารถทางสังคม ทักษะการแก้ไขปัญหาและมีแผนในการจัดการกับสิ่งทำให้เกิดความเครียดในชีวิต
- 4) รับรู้ถึงการมีแหล่งสนับสนุนทางสังคมจากผู้ใหญ่ หรือจากกลุ่มเพื่อน
- 5) มีความรู้สึกตระหนักถึงสุขภาพของตนมีเจตคติด้านสุขภาพเกี่ยวกับการแข่งขันหรือเล่นกีฬา
- 6) มองโลกหรือมองอนาคตทางบวก
- 7) มีความคาดหวังสูง
- 8) มีการกำหนดเป้าหมายและวางแผนที่จะบรรลุเป้าหมายอย่างชัดเจน
- 9) มีการปฏิบัติตามความศรัทธาอย่างสม่ำเสมอ
- 10) มีการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสถาบันทางศาสนาหรือมีความผูกพันกับองค์กรที่ช่วยเหลือสังคม

4.1.2 ครอบครัว ได้แก่

- 1) ความสัมพันธ์ที่ดีกับพ่อแม่ มีความผูกพันในครอบครัว
- 2) ครอบครัวมีโอกาสและได้กระทำในสิ่งที่เป็นการช่วยเหลือสังคม
- 3) ครอบครัวมีการปฏิบัติต่อกันด้วยความสม่ำเสมอ สามารถทำหน้าที่ของครอบครัวได้ดี
- 4) ความคาดหวังของครอบครัวสูง
- 5) พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ในครอบครัวเป็นแบบอย่างในการไม่ใช้ยาหรือสารเสพติด

- 6) การติดตามสอดส่องพฤติกรรมทางสังคมที่เหมาะสมกับอายุของเด็ก
- 7) การกำหนดกติกาบทลงโทษที่ชัดเจนเหมาะสมและมีการให้อย่างสม่ำเสมอ
- 8) การรู้จักกับเพื่อนของลูก
- 9) พ่อแม่หรือผู้ใหญ่ในครอบครัวให้การสนับสนุน ปรึกษาแนะนำ

4.1.3 โรงเรียน ได้แก่

- 1) มีแรงจูงใจ เจตคติที่ดีต่อโรงเรียน และมีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมในโรงเรียน
- 2) มีความผูกพันและความสัมพันธ์ที่ดีต่อโรงเรียน ซึ่งหมายรวมถึงการผูกพันกับครู ความเชื่อและความยึดมั่นในการเรียน
- 3) ความสำเร็จในการเรียน มีความสามารถในการอ่านและทักษะด้านการคำนวณ
- 4) มีโอกาสและได้รับรางวัลเกี่ยวกับการมีพฤติกรรมช่วยเหลือสังคม
- 5) โรงเรียนมีคุณภาพ มีกฎระเบียบที่ชัดเจนและเป็นมาตรฐาน
- 6) มีความคาดหวังในนักเรียนสูง
- 7) การมีกิจกรรมนอกเหนือหลักสูตร โดยเฉพาะช่วงเวลาหลังเลิกเรียน
- 8) ครู อาจารย์ ให้การสนับสนุน ช่วยเหลือ ใส่ใจดูแล

4.1.4 กลุ่มเพื่อน ได้แก่

- 1) เกี่ยวข้องกับกลุ่มเพื่อนที่มีกิจกรรมหรือมีบรรทัดฐานเชิงบวกไม่ใช่ยาและสารเสพติด
- 2) มีสัมพันธภาพที่ดีกับเพื่อน
- 3) พ่อแม่ให้การยอมรับเพื่อน

4.1.5 ชุมชน ได้แก่

- 1) เป็นชุมชนที่มีเศรษฐกิจแบบยั่งยืน หรือเป็นชุมชนที่มั่นคง
- 2) มีสิ่งแวดล้อมที่ปลอดภัยและเอื้อต่อการมีสุขภาพดี รวมถึงการสนับสนุนการบังคับใช้กฎหมาย
- 3) บรรทัดฐานในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนเป็นไปในทางบวกมีเจตคติและบรรทัดฐานต่อต้านการเสพยาเสพติด
- 4) ความคาดหวังของชุมชนสูง
- 5) เพื่อนบ้านมีความสัมพันธ์ทางสังคม

- 6) มีโอกาสและได้รับรางวัลชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือสังคม หรือสมาชิกในชุมชนในฐานะเพื่อนบ้านเป็นบุคคลที่มีความสามารถ
- 7) มีพื้นที่และโอกาสให้เด็กและเยาวชนได้ทำกิจกรรมที่สร้างสรรค์

4.2 ปัจจัยเสี่ยง

ปัจจัยเสี่ยง (Risk Factors) เป็นสิ่งที่ตรงข้ามกับปัจจัยปกป้องอันเป็นเครื่องป้องกัน หรือเกราะคุ้มกันให้ห่างไกลจากพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่อตนเองหรือผู้อื่น ปัจจัยเสี่ยงจึงเป็น คุณลักษณะของบุคคลหรือสิ่งแวดล้อมที่สัมพันธ์กับความง่ายต่อการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหา หรือเป็นสิ่งที่มียุทธผลต่อการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่าง ๆ เช่น การสูบบุหรี่ ดื่มแอลกอฮอล์ ใช้ ยาเสพติด เกราะ มีเพศสัมพันธ์ก่อนวัยอันควรและไม่ปลอดภัย ตั้งครรภ์โดยไม่พร้อม และการใช้ ความรุนแรง เป็นต้น (Meeks *et al.*, 1995: 12 และ NIDA, 2001: 2) ซึ่งมีดังนี้

4.2.1 ตัวบุคคล ได้แก่

- 1) ขาดทักษะชีวิต หรือมีทักษะชีวิตน้อยขาดประสบการณ์เกี่ยวกับความ ใ้วางใจและมิตรภาพ
- 2) อ่อนไหวต่อแรงกดดันของเพื่อน มีการควบคุมตนเองและความเชื่อมั่นน้อย หรือสรุปได้ว่าการควบคุมจากภายนอกมีพลังมากกว่า
- 3) มีการนับถือคุณค่าในตนเองหรือความภาคภูมิใจ และความเชื่อมั่นในตนเอง ต่ำ
- 4) มีปัญหาทางอารมณ์และจิตใจ เช่น เครียด ซึมเศร้า พยายามฆ่าตัวตาย มี แนวโน้มบุคลิกภาพที่ผิดปกติ เคยประสบกับวิกฤติ หรือประสบปัญหาทางร่างกาย เพศ และการ ตั้งครรภ์
- 5) เจตคติชื่นชอบต่อการใช้บุหรี่ แอลกอฮอล์และยาเสพติด
- 6) ปฏิเสธหรือต่อต้านค่านิยมโดยทั่วไปและศาสนา
- 7) ล้มเหลวทางการเรียน มีความยากลำบากในความสำเร็จทางการเรียน หรือมี ประสบการณ์ความกดดันต่อความสำเร็จในการเล่นกีฬา
- 8) ไม่มีความผูกพันกับโรงเรียน
- 9) เริ่มมีพฤติกรรมต่อต้านสังคม เช่น โกหก ขโมย ก้าวร้าว พัวพันกับ พฤติกรรมที่เหลวไหล การพกพาหรือมีอาวุธปืนที่ผิดกฎหมาย ในเด็กผู้ชายมักพบว่ามีความอยาและ ภาวะอยู่ไม่นิ่ง (hyperactivity) ร่วมด้วย

10) มีประวัติทางพันธุกรรมเกี่ยวกับการมีแนวโน้มต้องพึ่งสารเคมี ด้อยความสามารถในด้านสติปัญญา หรือพัฒนาการด้านต่าง ๆ เช่น สมาธิสั้น ลักษณะผิดปกติไม่สมบูรณ์

11) รับอิทธิพลแบบอย่างที่ไม่ดีหรือรุนแรงมาจากสื่อ ขาดแบบอย่างที่ดี

4.2.2 ครอบครัว ได้แก่

- 1) มีความขัดแย้งและความรุนแรงในครอบครัว มักพบว่า มีระดับของการสื่อสารทางลบหรือไม่เหมาะสมอย่างสูง
- 2) การจัดการที่ไม่ดีในครอบครัว มักจะขาดแบบแผนของครอบครัว
- 3) ขาดความผูกพันในครอบครัว สายสัมพันธ์ที่ไม่ดีระหว่างพ่อแม่และลูก พบได้บ่อยในครอบครัวที่พ่อแม่ติดยาหรือ แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติด
- 4) เป็นครอบครัวที่แยกตัวออกจากสังคม ครอบครัวที่ติดยาหรือ แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติดมักเป็นครอบครัวที่มีการสนับสนุนช่วยเหลือจากสังคมน้อย
- 5) มีความเครียดในครอบครัวสูง
- 6) มีเจตคติและพฤติกรรมที่ชอบการใช้ยาและสารเสพติด
- 7) การติดตามดูแลสอดส่องลูก หรือระเบียบวินัยไม่ดี
- 8) มีกฏกติกาและบทลงโทษต่อการใช้นูหรือ แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติดที่หละหลวม คลุมเครือ หรือไม่แน่นอน
- 9) คาดหวังต่อการพัฒนาลูกโดยไม่ตรงกับความเป็นจริง เช่น คาดหวังในสิ่งที่เกินความสามารถหรืออายุของลูก
- 10) พี่น้องร่วมบิดามารดามีพฤติกรรมต่อต้านสังคม

4.2.3 โรงเรียน ได้แก่

- 1) โรงเรียนมีกฏกติกาและบทลงโทษต่อการใช้นูหรือ แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติดที่หละหลวม คลุมเครือ หรือไม่แน่นอน
- 2) บุคลากรมีความนิยมชื่นชอบและนักเรียนมีเจตคติเชิงบวกต่อการใช้นูหรือ แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติด
- 3) เทคนิคในการจัดการกับนักเรียนที่ไม่ได้ผล
- 4) ในโรงเรียนมีแหล่งที่ทำให้สามารถเข้าถึงนูหรือ แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติดได้
- 5) ขาดความผูกพันในโรงเรียน นักเรียนที่มีความเสี่ยงมักจะมี ความผูกพันกับโรงเรียนน้อยและยังขาดแรงจูงใจในการเรียนด้วย

4.2.4 กลุ่มเพื่อน คุณลักษณะต่าง ๆ ของกลุ่มเพื่อนนี้เป็นตัวทำนายที่มีอิทธิพลเป็น

อย่างมากต่อการใช้นูหรี แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติดของวัยรุ่น ซึ่งได้แก่

- 1) เกี่ยวข้องกับเพื่อนที่มีพฤติกรรมเกเร หรือใช้นูหรี แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติด หรือเป็นสมาชิกแก๊ง
- 2) เกี่ยวข้องกับเพื่อนที่มีเจตคติที่ชื่นชอบการใช้นูหรี แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติด
- 3) เพื่อนปฏิเสธไม่คบ

4.2.5 ชุมชน หมายความว่ารวมถึงสิ่งที่มีอิทธิพลต่อพ่อแม่ ผู้ปกครอง และเด็กอันหมายถึง เพื่อนบ้าน ผู้นำชุมชน สภาพสังคม และสื่อ คุณลักษณะที่เป็นปัจจัยเสี่ยงได้แก่

1) ชุมชนขาดความเป็นระเบียบ ปัญหาสิ่งเสพติดมักเกิดขึ้นในพื้นที่ที่มีความแตกต่างระหว่างชนชั้นในกลุ่มเพื่อนบ้าน ผู้นำชุมชนมีศักยภาพน้อย สมาชิกจำนวนมากของครอบครัวที่ไม่ค่อยมั่นคงมีความรู้สึกเชื่อมั่นในชุมชนน้อยมีอัตราอาชญากรรมสูง เป็นแหล่งที่หาอาวุธปืนได้ แก๊งวัยรุ่นสร้างกิจกรรมเป็นที่โดดเด่น และชุมชนขาดการจัดสรรหรือสรรหาทรัพยากรเพื่อเปิดโอกาสให้เด็กและครอบครัวได้มีกิจกรรมร่วมกัน

2) ขาดความผูกพันในชุมชน สะท้อนได้จากตัวอย่างดังเช่นมีวัยรุ่นจำนวนมากที่รู้สึกว่าพวกเขาไม่ได้เป็นเจ้าของชุมชน ไม่สามารถบอกถึงความเป็นเพื่อนบ้านได้ ไม่มีความรู้สึกที่ว่าคนในชุมชนใส่ใจดูแลกัน เป็นการยากที่ค้นหาตัวแบบอย่างที่ดี วัยรุ่นเหล่านี้มักจะปฏิเสธคำนิยามการช่วยเหลือสังคมในชุมชนของพวกเขา ตีตราการต่อต้านอำนาจนิยม และปฏิเสธสถาบันทางศาสนาและการมาทำกิจกรรมต่าง ๆ ทางสังคมและวัฒนธรรมร่วมกัน การแยกตัวหรือปฏิเสธการปฏิบัติตามคำนิยามทางสังคมจะยิ่งทำให้มีความเสี่ยงต่อการใช้นูหรี แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติดสูงขึ้น

3) ขาดความภาคภูมิใจในวัฒนธรรม ในกรณีที่มีสมาชิกเป็นคนชนกลุ่มน้อย คิดว่าวัฒนธรรมของตนที่ปรากฏตามสื่อหรือในโรงเรียนเป็นภาพลักษณ์ที่ไม่ดี เจื่อนใจนี้จะทำให้เกิดความรู้สึกภาคภูมิใจในตนเองต่ำ

4) ชุมชนมีเจตคติที่ชื่นชอบการใช้นูหรี แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติด วัยรุ่นที่มีความเสี่ยงสูงต่อการใช้นูหรี แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติดส่วนหนึ่งเป็นเพราะผู้ใหญ่และเยาวชนจำนวนมากเชื่อว่าการใช้สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นที่ยอมรับ มีงานวิจัยแสดงให้เห็นว่าระบบการควบคุมของสังคมอย่างไม่เป็นทางการมีผลต่อการพัฒนาสุขภาพชุมชน ดังวิถีปฏิบัติโดยทั่วไปเกี่ยวกับการใช้สิ่งเสพติดมีความสัมพันธ์แบบเสี่ยงกับพฤติกรรมสุขภาพ และเมื่อมีความขัดแย้งของการสื่อสารข้อความ ระบบทางสังคมจะทำการยุติความขัดแย้งนั้น และต้องการการควบคุมทางสังคมแบบเป็นทางการ ระบบการควบคุมอย่างเป็นทางการนี้ไม่ได้มีผลในการลดพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดต่าง ๆ

ในระยะยาว ฉะนั้นจึงต้องพิจารณาอย่างรอบด้านถึงความไม่มีประสิทธิภาพของกลยุทธ์การป้องกันที่จะนำมาใช้ในการปฏิบัติ

5) ขาดสมรรถนะเชิงความหลากหลายทางวัฒนธรรมมีงานวิจัยที่เสนอแนะว่าความสามารถทางวัฒนธรรมในอีกวัฒนธรรมหนึ่งเป็นปัจจัยสำคัญของวัยรุ่นที่เป็นชนกลุ่มน้อย วัยรุ่นชนกลุ่มน้อยคนที่สามารถยืดหยุ่นต่อรองกับการรับวัฒนธรรมของคนกลุ่มใหญ่ได้ดีเท่า ๆ กับในวัฒนธรรมของตัวเอง ได้นั้นจะเป็นผู้ที่หลีกเลี่ยงการใช้บุหรี่ แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติดได้มากกว่า

6) ความง่ายในการหาบุหรี่ แอลกอฮอล์ หรือยาเสพติด ยิ่งหาได้ง่ายมากเท่าใด ความเสี่ยงต่อการใช้สารเหล่านี้ในเด็ก วัยรุ่น และผู้ใหญ่ ยิ่งมีมากขึ้นด้วย รวมถึงการบริการเยาวชนและการเปิดโอกาสให้เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือสังคมมีน้อย ในขณะที่ชุมชนที่มีการเปิดโอกาสให้เยาวชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการช่วยเหลือสังคมจะช่วยลดปัญหา ยาเสพติด ได้กล่าวคือ เยาวชนต้องการโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมกับสังคมและควรได้รับรางวัลสำหรับกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้ด้วย (Substance Abuse and Mental Health Services Administration[SAMHSA], 1994: 1-26; Mecks *et al.*, 1995: 9, 12; Wilson and Kolander, 2000: 7; NIDA, 2003: 8-10 และจุฬารัตน์ มาเสถียรวงศ์, 2550: 193)

สรุปได้ว่าปัจจัยปกป้องจัดเป็นภูมิคุ้มกันหรือเกราะป้องกันความเสี่ยงต่อพฤติกรรมอันตรายที่จะเกิดขึ้นกับสุขภาพและชีวิตหรือที่เป็นปัญหาสำหรับบุคคลและยังช่วยส่งเสริมให้บุคคลมีความยืดหยุ่นในการปรับตัวเมื่อต้องเผชิญกับสถานการณ์เปลี่ยนแปลงหรือสถานการณ์ปัญหา สำหรับปัจจัยเสี่ยงคือสิ่งชักนำหรือผลักดันให้บุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ที่มีการกระทำและทำให้เกิดเป็นพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ของสังคม

นอกจากนี้สถาบันยาเสพติดแห่งชาติ (National Institute on Drug Abuse: NIDA) ประเทศสหรัฐอเมริกาได้อธิบายเพิ่มเติมถึงพฤติกรรมเสี่ยงว่า อาการแสดงของเด็กที่มีความเสี่ยงสามารถปรากฏให้เห็นได้ตั้งแต่วัยทารก ลักษณะที่บ่งพร่องทางบุคลิกภาพหรืออารมณ์สามารถเพิ่มความเสี่ยงต่อการเสพสิ่งเสพติดได้ในช่วงเวลาถัดมา ดังตัวอย่างของเด็กชายที่มีความก้าวร้าวมักแสดงให้เห็นถึงพฤติกรรมที่เป็นปัญหาโดยการกระทำที่แสดงออกต่อครอบครัว เพื่อน และบุคคลอื่นในสังคมที่เขาต้องมีปฏิสัมพันธ์ด้วย และถ้าหากยังคงปล่อยในพฤติกรรมก้าวร้าวนั้นยังคงอยู่ต่อไปเรื่อย ๆ แล้ว เด็กเหล่านั้นจะถูกนำเข้าไปสู่ความเสี่ยงชนิดอื่นต่อไป อาทิ การล้มเหลวในการเรียน ถูกเพื่อนปฏิเสธ และในที่สุดจะเข้าไปสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับกลุ่มเพื่อนที่มีความเบี่ยงเบน ที่พบบ่อยคือความเสี่ยงต่อการเสพสิ่งเสพติดในช่วงวัยรุ่น ในประเด็นนี้มีผลงานวิจัยที่พบว่า เด็กในช่วงอายุ 7-9 ปี ที่มีผลการเรียนต่ำและมีพฤติกรรมทางสังคมที่ไม่เหมาะสม มักจะมีความเกี่ยวพันอย่าง

มากกับการเสพติดเมื่อตอนอายุประมาณ 14-15 ปีด้วย ซึ่งปัจจัยเสี่ยงที่มีความสำคัญมากที่สุด ในวัยรุ่นคือ การที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเพื่อนที่ใช้สิ่งเสพติดและมีพฤติกรรมเเกร

ช่วงเวลาที่เสี่ยงมากที่สุดต่อการเสพติดคือ ระยะเวลาระหว่างการเปลี่ยนผ่าน ในแต่ละช่วงชีวิตที่สำคัญ ๆ เช่น ช่วงเวลาที่มีการพัฒนาทางด้านร่างกายมากที่สุด คือช่วงวัยแรกรุ่น (puberty) หรือการเปลี่ยนแปลงสถานะทางสังคมเช่น การย้ายที่อยู่ หรือพ่อแม่หย่ากัน ถ้ากล่าวโดยละเอียดถึงจุดเปลี่ยนผ่านที่สำคัญของเด็กจะเริ่มต้นในครั้งแรกเมื่อตอนที่เด็กจะต้องแยกจากแม่เพื่อเข้าโรงเรียน ต่อมาคือช่วงวัยที่ต้องเปลี่ยนจากโรงเรียนประถมเข้าสู่ระดับมัธยม หรือวิทยาลัย ในช่วงนี้เด็กต้องประสบกับสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงด้านการเรียนและทางสังคมเป็นอย่างมาก เช่น การเรียนรู้ที่จะต้องเข้ากับกลุ่มเพื่อน และมีความคาดหวังสูงต่อการเรียน สรุปช่วงเวลาสำคัญที่มีความเสี่ยงต่อการเสพติดได้ 4 ช่วงดังนี้

1. วัยรุ่นตอนต้น เป็นช่วงที่จะเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับการใช้สิ่งเสพติดเป็นครั้งแรก
2. ช่วงเข้าเรียนในระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย หรือวัยรุ่นตอนกลาง เนื่องจากต้องเผชิญกับความท้าทายทั้งทางสังคม จิตใจ และการศึกษา ขณะเดียวกันก็มีความง่ายที่จะเข้าถึงตัวสิ่งเสพติด ผู้ที่ใช้สิ่งเสพติดอยู่แล้ว และการกระตุ้นจากสังคมให้เข้าไปยุ่งเกี่ยวกับสิ่งเสพติด ความท้าทายเหล่านี้เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความเสี่ยงในการดื่มแอลกอฮอล์ สูบบุหรี่ และใช้ยาเสพติดเพิ่มมากขึ้น
3. วัยรุ่นตอนปลายเป็นช่วงที่มีความท้าทายเป็นอย่างยิ่งเนื่องจากเป็นเวลาที่ต้องจากบ้านไปโดยลำพังไม่มีการติดตามดูแลจากพ่อแม่ อาจจะเป็นการเปลี่ยนสถานที่ศึกษาไปสู่ระดับวิทยาลัย หรือโรงเรียนแห่งอื่น การเสพติดโดยเฉพาะแอลกอฮอล์เป็นปัญหาสุขภาพที่สำคัญของคนกลุ่มนี้
4. ผู้ใหญ่ตอนต้น เป็นเวลาที่ต้องเริ่มทำงาน หรือแต่งงาน ทำให้มีประเด็นท้าทายใหม่ๆ หรือตัวกระตุ้นความเครียดที่แตกต่างไปจากเดิม ทั้งนี้อาจจะทำให้นำไปสู่สภาพแวดล้อมที่มีความเสี่ยงต่อการดื่มแอลกอฮอล์และเสพยาเสพติดได้ แต่สิ่งที่จะเป็นตัวป้องกันได้คือโอกาสในการเติบโตก้าวหน้า เป้าหมายและความสนใจในอนาคต มีงานวิจัยที่แสดงว่าวิถีชีวิตใหม่คือบทบาทใหม่ที่มีความสำคัญมากกว่าการเข้าไปเกี่ยวข้องกับการใช้สิ่งเสพติดซึ่งถือเป็นปัจจัยปกป้องที่สำคัญ

กล่าวได้ว่าความเสี่ยงจะปรากฏขึ้นได้ในทุกช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนผ่าน จากวัยเด็กไปจนกระทั่งวัยผู้ใหญ่ตอนต้น สถาบันยาเสพติดแห่งชาติจึงเสนอว่าการวางแผนป้องกันจำเป็นต้องพิจารณากลุ่มเป้าหมายให้เหมาะสมกับ โปรแกรมการปฏิบัติที่ต้องกำหนดการสนับสนุนช่วยเหลือให้เหมาะสมกับขั้นของพัฒนาการด้วย และที่สำคัญต้องพิจารณาว่าจะทำอย่างไรที่จะเพิ่มความเข้มแข็งของปัจจัยปกป้องที่สัมพันธ์กับช่วงของจุดเปลี่ยนต่าง ๆ ได้ (NIDA, 2003: 8-10)

จะเห็นได้ว่าพัฒนาการที่แสดงออกมาทางพฤติกรรมของวัยรุ่นจะเป็นไปในทางสร้างสรรค์เหมาะสม หรือเป็นพฤติกรรมที่มีปัญหานั้น มีปัจจัยในหลาย ๆ ด้านที่มีอิทธิพลซึ่งกันและกัน อันส่งผลต่อพฤติกรรมในท้ายที่สุดนั้น สามารถสรุปได้อย่างชัดเจนว่าสิ่งที่มีผลต่อการพัฒนาวัยรุ่นจะประกอบไปด้วยปัจจัยต่าง ๆ ทั้งในด้านตัวบุคคล ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน และชุมชน อันมีลักษณะทั้งในด้านสนับสนุนส่งเสริม หรือด้านชักนำ ผลักดัน ไปสู่ความเสี่ยงต่ออันตราย ซึ่งอิทธิพลของปัจจัยปกป้อง และปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดพฤติกรรมจะเป็นลักษณะตรงข้ามกันกล่าวคือ หากวัยรุ่นมีปัจจัยปกป้องมาก ปัจจัยเสี่ยงก็จะมึน้อยลง พฤติกรรมที่เกิดขึ้นจะเป็นในลักษณะที่พึงประสงค์ ในทางกลับกันถ้ามีปัจจัยเสี่ยงมาก ปัจจัยปกป้องก็ย่อมมีน้อย และโอกาสที่จะเกิดพฤติกรรมปัญหาาก็จะมีมากขึ้นตามปริมาณของปัจจัยเสี่ยงด้วย

เมื่อพิจารณาคุณลักษณะของปัจจัยเสี่ยงดังที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้นแล้วนั้น กล่าวได้ว่าปัจจัยเสี่ยงต่อการเสพติดเป็นสิ่งที่ย่ำแย่ต่อภาระงานตามวัยของวัยรุ่นทั้งในด้านอารมณ์ สังคมและการเรียน แต่ปัจจัยเสี่ยงเหล่านี้สามารถให้ผลที่แตกต่างกันได้ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะบุคลิกภาพส่วนบุคคล ระยะเวลาของพัฒนาการ และสิ่งแวดล้อมด้วย ดังเช่น เด็กที่เริ่มมีพฤติกรรมก้าวร้าว และมีผลการเรียนต่ำ อาจจะเป็นตัวบ่งชี้ว่าเด็กน่าจะมีพัฒนาการไปในทางลบ หรือเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาในเวลาต่อมาได้ แต่หากมีการจัดการเพื่อแทรกแซงการเกิดปัญหาดังแต่ในระยะแรก ๆ จะช่วยทำให้ลดการเกิดพฤติกรรมเสี่ยง หรือพลิกผันพฤติกรรมให้เป็นไปตามพัฒนาการที่เหมาะสมได้ ประเด็นสำคัญที่พึงตระหนักคือ ถ้าพบพฤติกรรมเสี่ยงต่าง ๆ ที่กำลังเริ่มเกิดขึ้นกับเด็กควรจัดการด้วยการหาวิธีแทรกแซงเพื่อลดหรือปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเหล่านั้น การจัดการกับพฤติกรรมที่ล่าช้าหรือปล่อยให้ล่วงเลยมาถึงวัยรุ่นแล้วจะมีความยากขึ้น เนื่องจากเจตคติและพฤติกรรมของวัยรุ่นเป็นสิ่งที่ถูกหล่อหลอมมาตั้งแต่ในช่วงวัยเด็ก และไม่ง่ายที่จะเปลี่ยนแปลง

อิทธิพลของปัจจัยเสี่ยงที่มีต่อการเสพติดนั้นเป็นไปได้ในหลายทาง แต่ทั้งนี้ในวัยรุ่นบางคนที่มีปัจจัยเสี่ยงบางประการอาจจะไม่เกิดพฤติกรรมเสี่ยงใด ๆ ก็ได้ถ้ามีปัจจัยปกป้องประการอื่นมาช่วยยับยั้ง กล่าวคือ ปัจจัยเสี่ยงบางประการจะไม่มีอิทธิพลจนกว่าจะมีเงื่อนไขบางอย่างปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัด ดังเช่นกรณีที่ครอบครัวมีประวัติการเสพติด ประเด็นนี้เป็นปัจจัยเสี่ยงต่อการใช้สิ่งเสพติดสำหรับเด็ก แต่ถ้าหากเด็กอยู่ในสภาพแวดล้อมของกลุ่มเพื่อนที่ไม่มีการใช้สิ่งเสพติด และมีบรรทัดฐานต่อต้านสิ่งเสพติดอย่างแน่วแน่แล้ว โอกาสที่เด็กผู้นั้นจะกลายเป็นผู้ใช้สิ่งเสพติดจะมีน้อยลง ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นว่ามีปัจจัยปกป้องอีกเป็นจำนวนมากที่สามารถทำให้เกิดผลกระทบต่อการมีปัจจัยเสี่ยงที่น้อยลง เช่น การปกป้องดูแลอย่างเต็มที่ อันได้แก่ การสนับสนุน และการเกี่ยวข้องสัมพันธ์ของผู้ปกครองที่มีต่อเด็กสามารถลดอิทธิพลของปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ เช่น การคบเพื่อนที่เสพติดได้ ด้วยเหตุนี้จึงเป็นที่มาของเป้าหมายสำคัญในการป้องกัน

คือ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเพื่อสร้างความสมดุลระหว่างปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้อง ซึ่งต้องให้น้ำหนักหรือความสำคัญกับปัจจัยปกป้องมากกว่าปัจจัยเสี่ยง (NIDA, 2003: 6-7)

จากที่นำเสนอมาในข้างต้นนี้ สรุปได้ว่า องค์ความรู้เกี่ยวกับปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้อง มีที่มาจากงานวิจัยที่ใช้การวิจัยเป็นพื้นฐาน และข้อค้นพบจากผลการวิจัยจำนวนมาก แสดงให้เห็นว่าการเจริญเติบโตและการพัฒนาการของวัยรุ่นจะเป็นไปในทิศทางที่พึงประสงค์หรือไม่ นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกตัวบุคคล ซึ่งได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน ชุมชนและสังคม ปัจจัยจากภายนอกจะมีอิทธิพลต่อวัยรุ่น โดยผ่านการกระบวนการเรียนรู้ จากการสังเกต การเลียนแบบ การคิดวิเคราะห์ หรืออื่น ๆ ผนวกกับปัจจัยภายในตัววัยรุ่นอันได้แก่ ความคิด อารมณ์ความรู้สึก และแสดงออกเป็นพฤติกรรมในท้ายที่สุด ซึ่งปัจจัยเสี่ยงที่สำคัญมากที่สุด ในวัยรุ่น คือ การมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเพื่อนที่มีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา อย่างไรก็ตามวัยรุ่นที่กำลังเผชิญกับปัจจัยเสี่ยงบางประการ อาจจะไม่เกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาขึ้นมาก็ได้ หากผู้นั้นได้รับปัจจัยปกป้องอื่น ๆ มาเป็นเครื่องยับยั้ง หรือได้รับการสนับสนุนส่งเสริมให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์อื่น ๆ ทดแทน

5. แนวคิดสินทรัพย์ทางพัฒนาการ

ความหมายโดยทั่วไปของคำว่าสินทรัพย์ทางพัฒนาการ (Developmental Assets) ที่พัฒนาโดย Peter L. Benson แห่งสถาบันเซิร์ท (Search Institute) ตรงกับคำว่า คุณสมบัติ (property) หรือทรัพยากรสมบัติ (resources) ที่ให้ความหมายนี้เนื่องจากการกำหนดสิ่งต่าง ๆ ขึ้นในรูปแบบกลุ่มคุณลักษณะของการพัฒนาสุขภาพ หรือการพัฒนาคคน สิ่งต่าง ๆ นี้เป็นการกระทำหรือคุณลักษณะที่เสมือนทุนหรือสินทรัพย์ในชีวิตของเด็กแต่ละคนซึ่งจะเพิ่มมูลค่าขึ้นตลอดเวลา (Benson *et al.*, 1998: 3) และยังหมายรวมถึงประสบการณ์ทางบวก ความสามารถ และการสนับสนุน ซึ่งช่วยเป็นภูมิคุ้มกันให้เยาวชนห่างไกลจากการเข้าสู่พฤติกรรมเสี่ยงต่าง ๆ (Benson, 2001: 1) ที่มาของสินทรัพย์ทางพัฒนาการเกิดขึ้นจากการรวบรวมประสบการณ์ด้านบวกและลักษณะของเยาวชนที่พึงประสงค์ในนักเรียนเกรด 6-12 หรืออายุประมาณ 12-18 ปีของประเทศสหรัฐอเมริกา ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงคุณสมบัติที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อพฤติกรรมวัยรุ่นโดยไม่เกี่ยวข้องกับเพศ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ สถานะทางเศรษฐกิจ หรือถิ่นที่อยู่อาศัย คุณสมบัติทางพัฒนาการ จะสนับสนุนส่งเสริมทั้งพฤติกรรมและเจตคติทางบวกรวมถึงป้องกันพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่าง ๆ (Search Institute, 2006a) กล่าวคือ เป็นคุณลักษณะต่าง ๆ ที่เป็นปัจจัยอันมีผลต่อการเจริญเติบโต และพัฒนาการที่เหมาะสมของเด็ก

จากการศึกษาวิจัยทางด้านจิตวิทยาเด็กและวัยรุ่น รวมทั้งงานวิชาการเกี่ยวกับการป้องกัน (prevention) และปัจจัยปกป้อง (protective factors) ในกลุ่มเด็กและเยาวชนของประเทศสหรัฐอเมริกาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี ค.ศ.1989 ข้อค้นพบที่ได้มาจากคำถามต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในการสำรวจเช่น ทำไมเด็กจำนวนหนึ่งสามารถเจริญเติบโตขึ้นได้อย่างง่าย ๆ ไม่มีปัญหาใด ๆ ขณะที่เด็กบางส่วนต้องประสบกับความยากลำบากในชีวิต ทำไมเด็กบางคนถึงเข้าไปเกี่ยวข้องกับการทำในสิ่งที่อันตรายในขณะที่บางคนใช้เวลาไปกับการทำงานร่วมกับสังคม และทำไมเด็กบางคนจึงผ่านสถานการณ์ที่ยุ่งยากหรือเป็นปัญหามาได้ขณะที่บางคนติดอยู่ในหลุมพรางเหล่านั้น คำตอบต่าง ๆ ที่ค้นพบนำมาสู่การกำหนดเป็นตัวบ่งชี้ของสินทรัพย์ทางพัฒนาการในวัยรุ่นอายุ 12-18 ปี ซึ่งมีทั้งสินทรัพย์ภายนอกและสินทรัพย์ทุนภายใน รวมทั้งสิ้น 40 ประการ ดังนี้

1. สินทรัพย์ภายนอก (External Assets) หมายถึง สิ่งต่าง ๆ ที่รอบล้อมตัวเด็กที่สามารถสนับสนุนและส่งเสริม รวมถึงการกำหนดขอบเขตและการข้องเกี่ยวกับเด็กในการใช้เวลาอย่างสร้างสรรค์เพื่อสนับสนุนส่งเสริมการเจริญเติบโต รายละเอียดดังตาราง 1

2. สินทรัพย์ภายใน (Internal Assets) หมายถึง เจตคติ ค่านิยม และความสามารถที่อยู่ในตนเองของเด็กทุก ๆ คน รายละเอียดดังตาราง 2

ตาราง 1 สนิททรัพย์ภายนอก

ด้าน	ประเด็น	ความหมาย
การสนับสนุน (support)	1. การสนับสนุนของครอบครัว	- ชีวิตในครอบครัวมีความรักและการสนับสนุนซึ่งกันและกันในระดับสูง
	2. การสื่อสารทางบวกในครอบครัว	- เด็กและพ่อแม่มีการสื่อสารทางบวกและเด็กมักขอคำแนะนำปรึกษาจากพ่อแม่
	3. ความสัมพันธ์กับผู้ใหญ่คนอื่น ๆ	- เด็กได้รับการสนับสนุนจากผู้ใหญ่ที่ไม่ใช่พ่อแม่ 3 คนขึ้นไป
	4. การดูแลจากเพื่อนบ้าน	- เด็กมีประสบการณ์การได้รับการดูแลจากเพื่อนบ้าน
	5. บรรยากาศการดูแลเอาใจใส่ของโรงเรียน	- โรงเรียนกำหนดการดูแลและจัดสิ่งแวดล้อมที่เอื้ออำนวย
	6. ความเกี่ยวข้องของพ่อแม่กับการเรียนในโรงเรียน	- พ่อแม่มีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการช่วยเหลือลูกให้ประสบความสำเร็จในโรงเรียน
การเสริมพลังอำนาจ (empowerment)	7. คุณค่าของเด็กในชุมชน	- เด็กรับรู้ว่าคุณค่าในชุมชนเห็นคุณค่าของพวกเขา
	8. เยาวชนในฐานะเป็นทรัพยากร	- เด็กได้รับมอบหมายบทบาทที่เป็นประโยชน์ในชุมชน
	9. บริการผู้อื่น	- เด็กช่วยเหลือชุมชนสัปดาห์ละ 1 ชั่วโมงหรือมากกว่า
	10. ความปลอดภัย	- เด็กรู้สึกปลอดภัยเมื่ออยู่ที่บ้าน โรงเรียน และในละแวกบ้าน
ขอบเขตและความคาดหวัง (boundaries & expectations)	11. ขอบเขตของครอบครัว	- ครอบครัวมีกฎ และผลของการละเมิดกฎและการติดตามดูแลพฤติกรรมเด็กอย่างชัดเจน
	12. ขอบเขตของโรงเรียน	- โรงเรียนกำหนดกฎระเบียบและผลของการละเมิดกฎที่ชัดเจน
	13. ขอบเขตของเพื่อนบ้าน	- เพื่อนบ้านช่วยกันรับผิดชอบในการติดตามดูแลพฤติกรรมของเด็ก

ตาราง 1 (ต่อ)

ด้าน	ประเด็น	ความหมาย
	14. ตัวแบบที่ดีของผู้ใหญ่	- พ่อแม่และผู้ใหญ่คนอื่น ๆ เป็นแบบอย่างในทางที่ดี มีพฤติกรรมรับผิดชอบ
	15. อิทธิพลของเพื่อนในทางบวก	- ตัวอย่างพฤติกรรมรับผิดชอบของเพื่อนที่ดีที่สุดของเด็ก
	16. ความคาดหวังสูง	- ทั้งพ่อแม่ ครู กระตุ้นให้เด็กทำสิ่งที่ดี
การใช้เวลาอย่างสร้างสรรค์ (constructive use of time)	17. กิจกรรมสร้างสรรค์	- เด็กใช้เวลา 3 ชั่วโมงหรือมากกว่าใน 1 สัปดาห์ไปกับบทเรียนหรือเล่นดนตรี ละคร หรือศิลปะอื่น ๆ
	18. โปรแกรมเยาวชน	- เด็กใช้เวลา 1 ชั่วโมงหรือมากกว่าใน 1 สัปดาห์กับการเล่นกีฬา สโมสรหรือชมรมต่าง ๆ ในโรงเรียนและหรือในชุมชน
	19. กิจกรรมทางศาสนาในชุมชน	- เด็กใช้เวลา 1 ชั่วโมงหรือมากกว่าใน 1 สัปดาห์กับกิจกรรมทางศาสนา
	20. การใช้เวลาที่บ้าน	- เด็กใช้เวลาโดยปราศจากเพื่อน หรือไม่ได้ทำอะไรเป็นพิเศษ 2 คืน หรือน้อยกว่านั้นต่อสัปดาห์

ที่มา: Search Institute, 2006b

ตาราง 2 สินทรัพย์ภายใน

ด้าน	ประเด็น	ความหมาย
พันธะสัญญาต่อการเรียน (commitment to learning)	21. แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์	- เด็กถูกจูงใจให้ทำสิ่งดี ๆ ในโรงเรียน
	22. การกระตุ้นของโรงเรียน	- เด็กถูกกระตุ้นให้กระตือรือร้นต่อการเรียนรู้
	23. การบ้าน	- เด็กรายงานว่าทำการบ้านที่บ้านอย่างน้อย 1 ชั่วโมงของทุกวันเรียน
	24. ความผูกพันกับโรงเรียน	- เด็กใส่ใจในโรงเรียนของเขา
	25. การอ่านเพื่อความเพลิดเพลิน	- เด็กอ่านหนังสือเพื่อความเพลิดเพลิน 3 ชั่วโมง หรือมากกว่า ใน 1 สัปดาห์
ค่านิยมทางบวก (positive values)	26. การเอาใจใส่ดูแล	- เด็กมีค่านิยมในเรื่องการช่วยเหลือคนอื่นสูง
	27. ความเสมอภาคและการตัดสินใจ	- เด็กมีค่านิยมสูงในเรื่องความเสมอภาคและการลดความยากจน ความอดอยาก
	28. ความมั่นคง (integrity)	- เด็กมีการปฏิบัติตามความสำนึกและอย่างตรงไปตรงมาตามความเชื่อของเขา
	29. ความซื่อสัตย์ (honesty)	- เด็กพูดความจริงแม้ว่าในตอนนั้นมันจะไม่ง่าย
	30. ความรับผิดชอบ (responsibility)	- เด็กยอมรับและปฏิบัติตนให้มีความรับผิดชอบ
	31. การยับยั้งชั่งใจ (restraint)	- เด็กเชื่อว่าการมีกิจกรรมทางเพศและการใช้แอลกอฮอล์และยาเสพติดอื่น ๆ ไม่ใช่สิ่งสำคัญ
ความสามารถทางสังคม (social competencies)	32. การวางแผนและการตัดสินใจ (planning and decision making)	- เด็กรู้ว่าจะวางแผนล่วงหน้าและสร้างตัวเลือกอย่างไร
	33. ความสามารถระหว่างบุคคล (interpersonal competence)	- เด็กมีความเข้าใจเห็นใจผู้อื่น มีความไวในการรับรู้และทักษะการสร้างสัมพันธภาพ

ตาราง 2 (ต่อ)

ด้าน	ประเด็น	ความหมาย
	34. ความสามารถทางวัฒนธรรม (cultural competence)	- เด็กมีความรู้และเข้าได้กับคนต่างเชื้อชาติต่างวัฒนธรรม
	35. ทักษะการต่อต้าน (resistance skills)	- สามารถต้านทานแรงกดดันทางลบของเพื่อนและสถานการณ์อันตรายได้
	36. การแก้ไขความขัดแย้งด้วยความสงบ (peaceful conflict resolution)	- หาทางแก้ไขปัญหาขัดแย้งด้วยวิธีที่ไม่ใช้ความรุนแรง
เอกลักษณ์ทางบวก (positive identity)	37. พลังในตน (personal power)	- รู้สึกว่าตนสามารถควบคุมสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนได้
	38. การเห็นคุณค่าในตนเอง (self-esteem)	- เด็กรายงานว่ามีความภาคภูมิใจในตนมาก
	39. ความรู้สึกเกี่ยวกับเป้าหมาย (sense of purpose)	- เด็กรายงานว่า “ชีวิตฉันมีความหมาย”
	40. ภาพทางบวกในอนาคตของตน (positive view of personal future)	- มีการมองโลกในด้านดีเกี่ยวกับอนาคตของตน

ที่มา: Search Institute, 2006b

การนำแนวคิดสินทรัพย์ทางพัฒนาการมาใช้สามารถส่งเสริมให้เกิดผลลัพธ์ทางสุขภาพที่สำคัญ 3 ประการ คือ

1. การป้องกันการดื่มแอลกอฮอล์ การสูบบุหรี่ และยาเสพติดให้โทษ ตลอดจนความรุนแรง และการออกจากโรงเรียน
2. การเพิ่มผลลัพธ์ทางบวกของการเจริญเติบโต เช่น ความสำเร็จในการเรียน

3. ความยืดหยุ่น (resiliency) หรือความสามารถในการเผชิญกับสถานการณ์ที่เลวร้าย

นอกจากนี้ยังพบว่าวัยรุ่นที่มีสินทรัพย์ทางพัฒนาการจำนวนมาก ผลลัพธ์ด้านสุขภาพดีมากกว่าผู้ที่มีสินทรัพย์ทางพัฒนาการน้อย หรืออีกนัยหนึ่งคือ ยังมีจำนวนสินทรัพย์ทางพัฒนาการมากเท่าไรการใช้ยาเสพติดจะมีค่าน้อยลง และยังมีส่วนช่วยในการส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดเจตคติและพฤติกรรมที่เหมาะสมกับภาระหน้าที่ตามวัยของวัยรุ่นด้วย กล่าวคือ ช่วยสนับสนุนให้เกิดพฤติกรรมเชิงบวก เช่น ความสำเร็จด้านการเรียน ช่วยเหลือคนอื่น มีค่านิยมที่หลากหลาย รักษาสุขภาพ มีภาวะผู้นำ มีลักษณะอดใจรอได้ และเผชิญกับสถานการณ์ความยุ่งยากต่าง ๆ ได้ ซึ่งจะส่งผลต่อการพัฒนาสุขภาพที่ดีของบุคคลต่อไป (Benson, 1997: 2; 2001: 1; Benson *et al.*, 1998: 3-4 และ Search Institute, 2006a)

กล่าวได้ว่า สินทรัพย์ทางพัฒนาการ เป็นคุณสมบัติทั้งในตัวบุคคล และสิ่งแวดล้อม ที่มีคุณลักษณะในทางที่เอื้ออำนวยต่อการเกิดอารมณ์ ความคิดของบุคคล และนำไปสู่พฤติกรรมที่เหมาะสมและสร้างสรรค์ หรือเทียบเคียงได้กับปัจจัยปกป้อง ดังที่กล่าวถึงแล้วในข้างต้น คุณสมบัติสำคัญภายในตัวบุคคลที่สนับสนุนส่งเสริมให้เกิดผลลัพธ์ทางพฤติกรรมเชิงบวกหรือเป็นปัจจัยปกป้องไม่ให้เกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่าง ๆ ขึ้นนั้น คือ การยึดมั่นในการเรียน ค่านิยมทางบวก ความสามารถทางสังคม และการมีเอกลักษณ์ทางบวก ซึ่งประกอบไปด้วยคุณลักษณะย่อยที่สำคัญ อาทิ แรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ การมีความสัมพันธ์ ความผูกพัน ความซื่อสัตย์ ความรับผิดชอบ ทักษะต่าง ๆ ได้แก่ การตัดสินใจ การต้านทานแรงกดดัน การแก้ไขความขัดแย้ง การสร้างสัมพันธภาพ การเห็นใจเข้าใจผู้อื่น ตลอดจนการควบคุมตนเอง ความรู้สึกภาคภูมิใจ การรู้เป้าหมายและภาพในอนาคตของตน สำหรับคุณสมบัติภายนอกจะเกี่ยวข้องกับการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับบุคคลอื่น ไม่ว่าจะเป็นครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน ชุมชน และสังคม ในแง่ของการสนับสนุน การเสริมพลังอำนาจ การกำหนดขอบเขต ความคาดหวัง และการใช้เวลาอย่างสร้างสรรค์ จากข้อค้นพบเหล่านี้นับเป็นคุณสมบัติที่สามารถเอื้อให้เกิดผลลัพธ์ในทางบวกต่อการเจริญเติบโตและการพัฒนาวัยรุ่นต่อไป

6. แนวคิดการเสริมพลัง

Chinman *et al.* (1998: 393-413) ได้เรียบเรียงเอกสารวิชาการและผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการเสริมพลัง (empowerment) ไว้มีสาระสำคัญดังนี้คือ ความหมายของคำว่าเสริมพลัง

Rappaport (1981, 1984, 1985, 1987 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) ให้ความหมายว่าเป็นหนทางที่บุคคลมีการควบคุมชีวิตของตนเองให้เข้าถึงการร่วมทำกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยพลังความเข้มแข็งแทนความอ่อนแอ นอกจากนี้การยอมรับความหลากหลายทางวัฒนธรรมและการใช้ภาษา ยังเป็นการสะท้อนถึงแนวคิดการเสริมพลัง และยังอธิบายเพิ่มเติมว่าโปรแกรมการป้องกันที่อาศัยความร่วมมือและหลีกเลี่ยงลักษณะความสัมพันธ์ในลักษณะที่มีคนหนึ่งคนใดเป็นผู้เสียเปรียบหรือได้เปรียบนั้นจะเอื้อต่อการแสวงหาทรัพยากรที่เป็นการใช้ความสามารถของบุคคลอย่างถูกต้องโดยอิสระ ซึ่งจะทำให้เกิดเป็นการเสริมพลัง

Zimmerman (1990, 1992 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) เสนอว่าการเสริมพลังทางจิตใจจะแตกต่างกันตามประชากรและถิ่นฐาน ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่พัฒนาไปตามช่วงเวลาที่แตกต่างกัน ตัวแปรต่าง ๆ ภายในโมเดลการเสริมพลังตามแนวคิดของ Zimmerman คือ 1) ตัวแปรควบคุมภายในตัวบุคคล (Intrapsychic) 2) ตัวแปรที่ทำให้บุคคลเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อม (Interactional) หมายรวมถึงการตระหนักรู้ถึงวิกฤติของปัจจัยต่าง ๆ ที่เป็นต้นเหตุในสิ่งแวดล้อม (ปัจจัยเหล่านี้เป็นปัจจัยด้านคน ด้านวัตถุ หรือเหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ได้) และการจำแนกความแตกต่างระหว่างผู้ที่มีส่วนร่วมมากและน้อยได้ และ 3) ตัวแปรที่เกี่ยวข้องกับการทำกิจกรรมที่เกิดขึ้นจากแรงจูงใจของตัวบุคคลเองไม่ได้เกิดขึ้นจากการถูกกำกับโดยผู้เชี่ยวชาญต่าง ๆ (Behavioral)

Kieffer (1984 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) อธิบายว่าการเสริมพลังเป็นกระบวนการที่เป็นพลวัตของการพัฒนาการพินิจพิจารณาและความสามารถซึ่งเป็นลักษณะที่สำคัญที่สุดของสมรรถนะในการมีส่วนร่วม ซึ่งมีส่วนประกอบพื้นฐาน 2 ประการที่อยู่ในกระบวนการพัฒนาการเสริมพลัง ได้แก่ 1) ความขัดแย้ง ควรปรากฏออกมาเพื่อกำหนดเป็นประเด็นสำหรับการปฏิบัติ และควรมีช่องทางในการสนับสนุน และสร้างสรรค์ต่อประเด็นการขัดแย้งนั้น และ 2) วงจรการสะท้อนกลับและการปฏิบัติ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมใหม่จะทำให้เกิดความเข้าใจที่มากขึ้นต่อวิธีการที่มีประสิทธิภาพอันจะส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลง ขณะเดียวกันความเข้าใจที่มากขึ้นจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องของบุคคล

Dunst *et al.* (no date cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) มุ่งความสนใจเกี่ยวกับการเสริมพลังไปที่บริบทในการบำบัดครอบครัว จึงเสนอเป็นโมเดลการช่วยเหลือ (the Enablement Model of Helping) ภายใต้อาสาเชื่อที่ว่าครอบครัวมีส่วนร่วมทำให้เกิดปัญหาในอดีตขึ้น ฉะนั้นทุกคนในครอบครัวจึงต้องมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบ โดยร่วมกันหาทักษะที่จำเป็นเพื่อแก้ไขปัญหของตน ในโมเดลนี้จะมีผู้ให้การช่วยเหลือทำหน้าที่ช่วยเหลือครอบครัวโดยทำให้พวกเขาสามารถใช้ทรัพยากรที่มีอยู่และหาเครือข่ายตามที่ต้องการได้

อย่างไรก็ตามมีข้อสรุปที่เป็นประเด็นร่วมกันของแนวคิดทั้งหมดดังกล่าวข้างต้นคือ

1. การมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมอย่างแข็งขันเป็นส่วนหนึ่งในการพัฒนาการเสริมพลัง
2. ผู้ให้การช่วยเหลือควรสร้างความเข้มแข็งและความร่วมมือให้แก่ผู้รับการช่วยเหลือมากกว่าการอยู่ในฐานะสั่งการ
3. การยอมรับถึงการเสริมพลังโดยการสร้างจุดแข็งต่าง ๆ อาจจะเป็นการพัฒนาความแตกต่างในประชากรที่แตกต่างกัน ซึ่งการยอมรับทำนองนี้จะกลายเป็นการเสริมพลังบุคคลที่ต้องการพัฒนาความตระหนักต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัว

6.1 การเสริมพลังสำหรับวัยรุ่น

แนวคิดการเสริมพลังสำหรับวัยรุ่นได้สร้างขึ้นบนพื้นฐานทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาการของวัยรุ่นและพฤติกรรมที่เป็นปัญหาซึ่งจะรวมถึง 1) การพัฒนาเอกลักษณ์ 2) ความไม่มีบทบาท 3) ความผูกพันและการควบคุมทางสังคม องค์ประกอบเหล่านี้จะเป็นส่วนหนึ่งที่อยู่ในกระบวนการเสริมพลังในวัยรุ่นซึ่งมีสาระสำคัญดังนี้

1. การพัฒนาเอกลักษณ์ สมมติฐานของ Erikson (1959, 1968 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) ที่เกี่ยวกับภาระงานตามวัยที่สำคัญของวัยรุ่นคือ การสร้างเอกลักษณ์ และภาพลักษณ์แห่งตน อันเป็นการหลอมรวมพฤติกรรมตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน และที่ต้องการในอนาคต ทั้งนี้จะเกี่ยวเนื่องกันกับบทบาททางเพศ คุณค่าแห่งตน ความเชื่อ และอัตมโนทัศน์แห่งตนด้วย ในการพัฒนาเอกลักษณ์มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

- 1.1 วัยรุ่นมีความต้องการที่จะยืนยันความรู้สึกที่เป็นหนึ่งเดียวกับอัตมโนทัศน์แห่งตน ในขณะที่ตัวเองกำลังพยายามทำให้ไปถึงภาวะนั้นด้วยเช่นกัน

- 1.2 องค์ประกอบของการพัฒนาเอกลักษณ์คือ ความรู้สึกที่ต่อเนื่องเกี่ยวกับความคิดเห็นที่มีต่อตัวเองในทุกช่วงเวลา ซึ่งสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องของวัยรุ่นคือการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางร่างกาย อารมณ์ และความคิด ตลอดจนความคาดหวังจากสังคม การมีโอกาสดำเนินการมีส่วนร่วม และการจดจำบทบาทเชิงบวกที่สำคัญที่ตนได้รับจึงเป็นแรงขับที่สร้างความมั่นคงในช่วงชีวิตที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ดังนั้นการมีส่วนร่วมในบทบาทเชิงบวกตามมาด้วยการจดจำจึงจัดเป็นส่วนประกอบสำคัญของทฤษฎีการเสริมพลัง

- 1.3 องค์ประกอบสุดท้ายของการพัฒนาเอกลักษณ์คือ วิกฤติทางจิตสังคม (psychosocial moratorium) จะเกี่ยวข้องกับการทดลองทำบทบาทที่แตกต่างกันออกไปของวัยรุ่นซึ่งมีส่วนทำให้เกิดการผสมผสานเอกลักษณ์ นอกจากนี้ Marcia (1966 cited in Chinman *et al.*,

1998: 393-413) ได้เสนอว่ารูปแบบเอกลักษณ์ของวัยรุ่นจะเป็นอย่างไรนั้นขึ้นอยู่กับความพยายามทำให้เกิดความสมดุลระหว่างความต้องการของพ่อแม่ ความสามารถของตน และความต้องการของสังคม

ดังนั้นกระบวนการเสริมพลังจึงเป็นแนวคิดที่มีความเชื่อมโยงกันอยู่กับการพัฒนาเอกลักษณ์ของวัยรุ่น ซึ่งการเสริมพลังอาจจะทำให้เกิดผลลัพธ์เชิงบวกต่อการสร้างเอกลักษณ์ และการสร้างพลังชีวิต ทั้งนี้ไม่ใช่เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาได้เอง แต่เป็นผลมาจากการกระทำ Erikson (1959, 1968 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) จึงเสนอแนะไว้ว่า ลักษณะประสบการณ์ที่เป็นโอกาสของวัยรุ่นมีความสำคัญต่อการกำหนดรูปแบบหรือรายละเอียดของเอกลักษณ์ของตน

นอกจากนี้ Chinman *et al.* (1998: 393-413) ได้รายงานว่ามีนักวิชาการต่างประเทศอีกหลายท่านเสนอว่าวัยรุ่นที่ใช้ประสบการณ์ของตนในการพัฒนาตนเองนั้นมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งเหล่านี้ ได้แก่

1) กระบวนการเสริมพลัง หมายความว่ามีการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในกิจกรรมเชิงบวก เช่น บริการชุมชน ทั้งนี้จะนำไปสู่การมีสมรรถนะในการมีส่วนร่วม ซึ่งอาจจะเป็นส่วนที่ช่วยพัฒนาภาพลักษณ์ทางบวก ฉายาทางบวก และเอกลักษณ์ทางบวกของวัยรุ่น ได้นอกจากนี้ ยังช่วยทำให้วัยรุ่นลดการยึดตัวตนลงภายหลังจากที่พวกเขาปฏิบัติสัมพันธ์กับเพื่อนหรือผู้ใหญ่ ตลอดจนมีการยอมรับบทบาทผู้ใหญ่มากขึ้น

2) กิจกรรมการเสริมพลัง สามารถนำวัยรุ่นไปสู่การทดลองทำบทบาทเชิงบวกได้มากกว่าพฤติกรรมเชิงลบการเสริมแรงทางบวกเมื่อวัยรุ่นได้เข้ามามีส่วนร่วม จะช่วยทำให้วัยรุ่นเกิดการพัฒนาเอกลักษณ์ทางบวกเพิ่มขึ้นและอาจจะนำไปสู่ทางเลือกเกี่ยวกับบทบาทเชิงบวกที่มากขึ้นในช่วงวัยรุ่นผู้ใหญ่

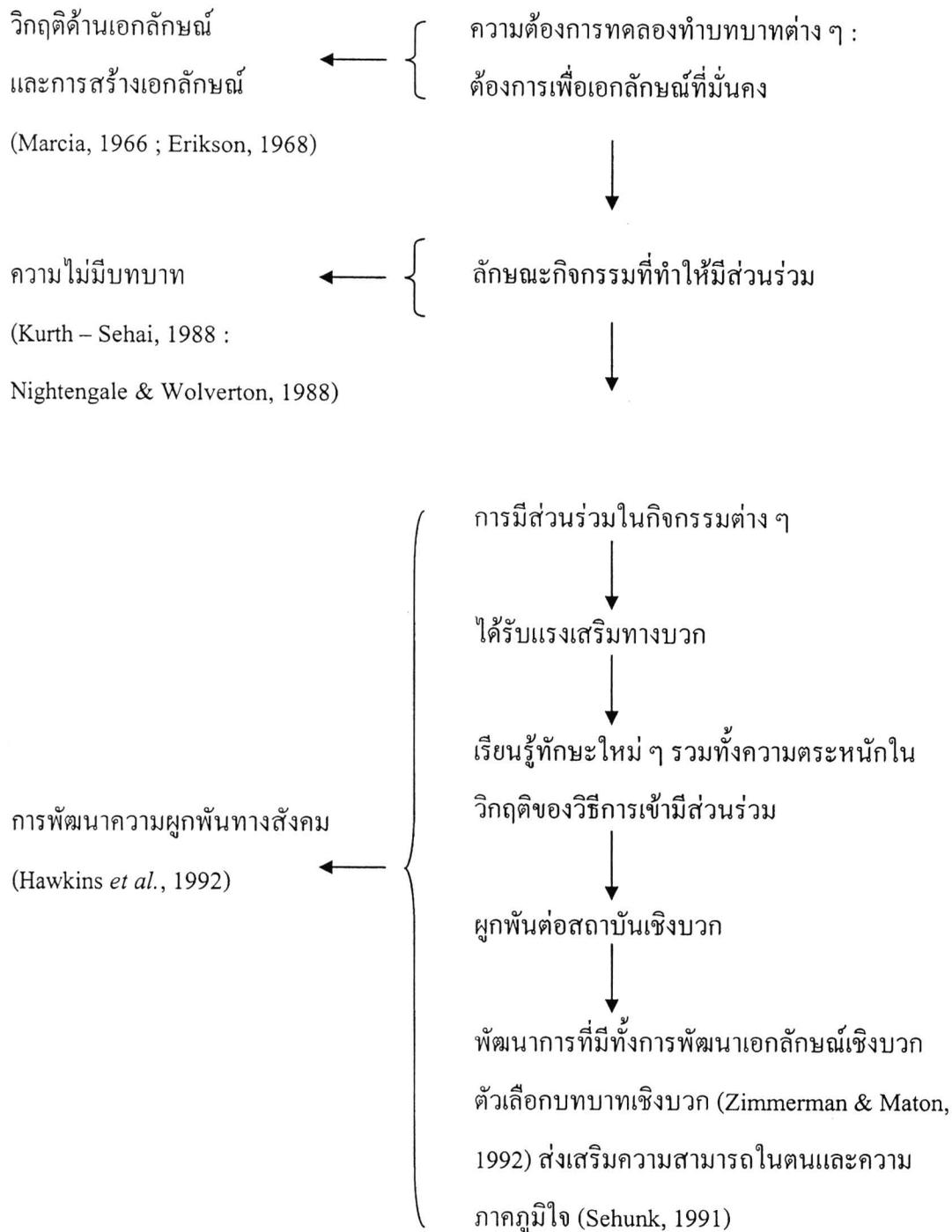
2. ความไม่มีบทบาท (Rolelessness) หรือการขาดบทบาทที่มีความหมายที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วม สิ่งนี้เป็นสาเหตุหนึ่งของการเกิดปัญหาทางพฤติกรรมและสังคมของวัยรุ่น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นส่วนหนึ่งที่จะจะไปเพิ่มความรู้สึกในการไม่มีบทบาทที่ชัดเจนของวัยรุ่นได้ ดังกรณีการกำหนดภาวะการบรรลุเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ โดยใช้อายุเป็นเกณฑ์ซึ่งเป็นตัวเลขวัยที่ลดลงจากในอดีต ขณะที่การกำหนดเกณฑ์อายุเพื่อห้ามปฏิบัติในบางสิ่งบางอย่างตามข้อกำหนดใช้ตัวเลขอายุที่มากกว่า นอกจากนี้บทบาทของวัยรุ่นยังถูกกำหนดโดย “อะไรที่ไม่ใช่” ซึ่งวัยรุ่นเองก็เป็นบุคคลที่ไม่ใช่ทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ดังนั้นวัยรุ่นจึงขาดสถานที่ที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจงสำหรับพวกเขาโดยตรง ขณะเดียวกันกับที่พวกเขาถูกเสนอให้ค้นหาเอกลักษณ์ของตนเอง อีกทั้งยังต้องพัฒนาความรู้สึกมีคุณค่าและความสามารถในตน อย่างไรก็ตามการไม่มีบทบาทที่ชัดเจนนี้อาจจะทำให้วัยรุ่นเข้ามาเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมเชิงลบต่าง ๆ ได้ ดังนั้นการลดความไม่มีบทบาทที่

ชัดเจนจึงเป็นเหตุผลหนึ่งในการสนับสนุนการจัดให้มีโปรแกรมปฏิบัติการมีส่วนร่วมโดยให้วัยรุ่นมีโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วม หรือสร้างบทบาทที่มีความหมายต่อตนเอง เช่น การบริการชุมชน ตลอดจนมีการเสริมสร้างความรู้สึกว่าคุณสามารถควบคุมชีวิตของตนเองได้ เช่น การเสริมพลัง

3. ความผูกพันและการควบคุมทางสังคม จากทฤษฎีการควบคุมของ Hirschi (1969) ได้เสนอว่าพฤติกรรมเกเรเกิดขึ้นเมื่อบุคคลมีความผูกพันที่ไม่แน่นแฟ้นหรือเปราะบางต่อสังคม ถัดมา Hawkins *et al.* (1992 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) ได้ผสมผสานทฤษฎีการควบคุมกับทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมและเสนอเป็นรูปแบบการพัฒนาสังคม (social development model) ที่มุ่งให้ความสำคัญกับบทบาทของความผูกพันที่มีต่อบทบาทในการทำประโยชน์ทั้งภายในครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน ซึ่งจัดเป็นตัวป้องกันการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหา ภายใต้รูปแบบการพัฒนาสังคมนี้การพัฒนาความผูกพันจะไม่สามารถเกิดขึ้นมาได้เองจนกว่าวัยรุ่นจะมีโอกาสในการทำกิจกรรม และสร้างสรรค์กลุ่มขึ้นมาไม่ว่าจะเป็นกลุ่มเล็กหรือใหญ่ รวมถึงมีทักษะในการปฏิบัติตามความรับผิดชอบและจดจำประสบการณ์ที่เป็นความพยายามของพวกเขาเอง นอกจากนี้ความผูกพันแล้วยังเกี่ยวข้องกับความไม่มีบรรทัดฐานด้วย ซึ่ง Ross and Mirowsky (1987 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) อธิบายว่าการเกเร และการกระทำที่ผิดกฎหมายเป็นผลมาจากความไม่มีบรรทัดฐานและความไม่มีพลัง ซึ่งจะเกิดขึ้นเมื่อบุคคลพ่ายแพ้ต่อการปฏิบัติตามเกณฑ์ที่สังคมยอมรับ ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าผู้ที่ไม่สามารถหาบทบาทเชิงบวกที่เป็นลักษณะของการเข้าไปมีส่วนร่วมได้นั้นจะมีโอกาสน้อยในการเข้าไปมีความผูกพันกับสถาบันหรือองค์กรเชิงบวก อีกทั้งยังอาจจะทำให้พวกเขาเข้าไปมีความผูกพันกับสถาบันเชิงลบได้มากขึ้น ซึ่งกลายเป็นไม่มีบรรทัดฐานใดๆและนำไปสู่พฤติกรรมเบี่ยงเบนต่างๆ เช่น เกเร Hawkins *et al.* (1992 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) สรุปว่าความผูกพันต่อสถาบันเชิงบวกเป็นปัจจัยปกป้องที่สำคัญในการป้องกันวัยรุ่นให้พ้นจากการเกิดพฤติกรรมทางลบต่าง ๆ เช่น การเสพสิ่งเสพติด และเกเร

6.2 รูปแบบการเสริมพลังวัยรุ่น (A Model of Adolescent Empowerment)

รูปแบบการเสริมพลังวัยรุ่นเกิดจากการผสมผสานระหว่างองค์ประกอบสำคัญที่เกิดขึ้นในช่วงการเปลี่ยนแปลงของวัยรุ่น ได้แก่ การพัฒนาเอกลักษณ์ ความไม่มีบทบาท และความผูกพัน ซึ่งสามารถอธิบายวงจรของการเสริมพลังวัยรุ่น โดยเริ่มตั้งแต่การเข้าสู่กระบวนการที่ทำให้เกิดความคงที่ เอกลักษณ์ทางบวกที่เกิดจากการทดลองทำในบทบาทต่าง ๆ และความร่วมมือในการให้ข้อมูลย้อนกลับ วงจรการเสริมพลังทางบวกสำหรับวัยรุ่นแสดงดังภาพ 2

ภาพ 2 วงจรการเสริมพลังเชิงบวกในวัยรุ่น

ที่มา : Chinman *et al.*, 1998 : 399

จากภาพ 2 เห็นได้ว่าลักษณะของกิจกรรมที่วัยรุ่นได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมนั้นมีอิทธิพลอย่างต่อเนื่องทั้งวงจรและเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้วัยรุ่นได้เก็บเกี่ยวข้อมูลความสามารถในตนเอง (Schunk, 1986 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) ซึ่งตามมาด้วยการผูกพันกับสถาบันเชิงบวก และการเสริมพลัง การมีส่วนร่วมเชิงบวก กิจกรรมที่มีความหมาย การเรียนรู้ถึงประโยชน์และทักษะที่สัมพันธ์กัน สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนประกอบส่วนแรกของวงจร ตัวอย่างเช่น การที่วัยรุ่นในโรงเรียนมีโอกาสเข้ามาเกี่ยวข้องกับองค์กรที่ทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงที่คอยให้การดูแลช่วยเหลือนักเรียนใหม่ที่เพิ่งย้ายโรงเรียนเข้ามา การมีส่วนร่วมเช่นนี้จะช่วยสอนทักษะอย่างเป็นระบบให้กับวัยรุ่นซึ่งจะมีประโยชน์ต่อการใช้ชีวิตในภาคภพหน้าต่อไป นอกจากนี้การจดจำถึงสิ่งดี ๆ ยังส่งผลต่อการเพิ่มความภาคภูมิใจและความสามารถในการวัยรุ่นด้วย

Hawkins *et al.* (1992 cited in Chinman *et al.*, 1998: 393-413) จึงสรุปคุณลักษณะที่เป็นส่วนหนึ่งในกระบวนการพัฒนาความผูกพันไว้ 3 ประการคือ การมีโอกาสทางบวก การเรียนรู้ทักษะใหม่ ๆ และการได้รับแรงเสริมทางบวก ซึ่งในท้ายที่สุดจะกลายเป็นการเสริมพลังทางบวก

ฉะนั้นกระบวนการในการพัฒนาความผูกพันจึงเป็นข้อสมมติฐานหนึ่งในวงจรการเสริมพลังวัยรุ่น ซึ่งเริ่มต้นด้วยการมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วม สำหรับประโยชน์ในเชิงพัฒนาการของการมีส่วนร่วมนั้นจากผลการศึกษาวิจัยจำนวนหนึ่งรายงานว่าวัยรุ่นจะได้เรียนรู้ทักษะต่าง ๆ รวมถึงความตระหนักรู้วิกฤติของวิธีการต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อสิ่งแวดล้อมรอบตัว กล่าวคือ เป็นการรู้ว่าที่ไหน เมื่อใดที่พวกเขาสามารถนำทักษะที่มีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ หรือการรู้ถึงวิธีการที่จะเข้าถึงทรัพยากรในชุมชน

จากผลของกระบวนการสร้างความผูกพัน (ปฏิบัติ-พัฒนาทักษะ-ได้แรงเสริม) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของรูปแบบการเสริมพลังวัยรุ่นนี้สามารถทำนายถึงความรู้สึกเชื่อมั่น การควบคุมตนเอง การมีความภาคภูมิใจ และความสามารถในตนที่เพิ่มมากขึ้นของวัยรุ่นได้ ขณะเดียวกันเมื่อวัยรุ่นมีความเชื่อมั่น มีความตระหนักรู้วิกฤติและต้องการทักษะต่างๆ รวมถึงได้รับแรงเสริมสำหรับความพยายามต่าง ๆ แล้ว พลังทางบวกก็จะเกิดขึ้น

รูปแบบการเสริมพลังวัยรุ่นจึงเป็นข้อสมมติฐานสำหรับการพัฒนาวัยรุ่น โดยที่ความเกี่ยวข้องทั้งหลายในกระบวนการเสริมพลังทางบวกเป็นตัวเสริมแรงให้เกิดการมีส่วนร่วมในบทบาทเชิงบวกในอนาคตต่อไปซึ่งสิ่งนี้จะช่วยทำให้วัยรุ่นมีเอกลักษณ์ทางบวกที่มั่นคงและลดการยึดตนเองลง

Chinman *et al.* (1998: 393-413) อธิบายถึงองค์ประกอบของประสบการณ์การเสริมพลังไว้ดังนี้

1. บทบาทของผู้ใหญ่และบทบาทของเพื่อน แม้ว่าวัยรุ่นจะเป็นวัยที่เอนเอียงมาทาง

เพื่อนมากขึ้นก็ตาม แต่จริง ๆ แล้วพวกเขาต้องการคำแนะนำจากพ่อแม่หรือผู้ที่อาวุโสกว่า ดังนั้น การแนะนำของผู้ใหญ่ควรให้เหมาะสม กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เมื่อประสบการณ์เพิ่มมากขึ้น บุคคลย่อมต้องการคำแนะนำมากขึ้น

2. การเห็นพ้องในหมู่เพื่อน การทำงานเป็นกลุ่มมีความสำคัญในกระบวนการเสริมพลังเนื่องจากบุคคลสามารถเรียนรู้และสนับสนุนซึ่งกันและกันได้

3. ลักษณะของประสบการณ์ที่วัยรุ่นเข้าไปเกี่ยวข้อง มีข้อเสนอว่าควรเป็นเรื่องที่มีความสำคัญต่อชุมชน ซึ่งต่อมามีการอธิบายให้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น กล่าวคือ ต้องเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่มีความหมาย การพัฒนาทักษะ และการมีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน

4. การจดจำสิ่งดี ๆ จากการทำกิจกรรมเป็นองค์ประกอบที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งซึ่งมีผลต่อการเพิ่มความภาคภูมิใจและการตระหนักถึงความสามารถในตน ดังนั้นเมื่อวัยรุ่นมีการทดลองทำบทบาทใหม่ๆ การจดจำถึงสิ่งที่ดีจากประสบการณ์ตรงนั้นจะเป็นตัวเสริมแรงทางบวกให้บุคคลนั้น เกิดพฤติกรรมการเข้าร่วมกิจกรรมเพื่อสังคมอื่น ๆ อีก

5. ช่วงเวลาสำหรับวัยรุ่นที่ใช้ในการไตร่ตรอง หรือพินิจพิเคราะห์ประสบการณ์ของตนเอง การมีหรือไม่มีองค์ประกอบข้อนี้อาจจะมีผลต่อผลลัพธ์ของการจัดกิจกรรมหรือประสบการณ์ต่าง ๆ ให้กับวัยรุ่น เช่น วัยรุ่นที่ทำงานพิเศษอาจจะมีปัญหามากกว่าวัยรุ่นที่ไม่ทำงานพิเศษทั้งนี้เนื่องจากงานเป็นสิ่งที่น่าเบื่อ ไม่ท้าทาย ซ้ำซาก แบ่งแยกอายุ และไม่มีผลต่อการเสริมพลังทางบวก งานที่สัมพันธ์กับประโยชน์เชิงพัฒนาการต้องมีลักษณะกระตุ้นเร้า และมีองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบการเสริมพลังมากกว่างานโดยทั่วไป

อย่างไรก็ตามบริบทของครอบครัวและชุมชนเป็นส่วนสำคัญที่ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าองค์ประกอบต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น เนื่องจากลักษณะของโอกาสในการเข้ามามีส่วนร่วมเป็นข้อกำหนดสำคัญของกระบวนการเสริมพลัง ฉะนั้นหากชุมชนไม่ได้เสนอบทบาทเชิงบวกอย่างแท้จริงให้แล้ว สักยภาพของวัยรุ่นที่จะเสริมพลังให้มันจะถูกกลดลงแทน ในส่วนของครอบครัว โดยเฉพาะพ่อแม่เป็นผู้ที่กำหนดการให้การเสริมแรงทางบวกสำหรับการเสริมพลัง ซึ่งจะรวมถึงการให้คำแนะนำต่าง ๆ ด้วย

สำหรับวัยรุ่นที่ไม่เพียงแต่พลาดโอกาสในการได้รับการเสริมพลังทางบวกแต่ยังขาดโอกาสทางบวกและการได้รับการเสริมแรงทางบวกนั้นอาจจะนำไปสู่การเสริมพลังทางลบได้ กล่าวคือถ้าวัยรุ่นมีโอกาสนำไปสู่อะไรก็ตามและมีบทบาททางลบในชุมชน เช่น เกร เป็นหัวหน้าแก๊ง ขวยสิ่งเสพติด วัยรุ่นเหล่านี้อาจจะเข้าสู่วงจรการพัฒนาเอกลักษณ์และความสามารถในการที่สัมพันธ์กับบทบาทและพฤติกรรมทางลบ และอาจจะได้รับแรงเสริมต่อพฤติกรรมดังกล่าว เช่น ได้รับเงินจำนวนมากจากการกระทำผิดกฎหมาย และอาจจะพัฒนาทักษะที่

ใช้สำหรับพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่าง ๆ เช่น พัฒนาทักษะในการขายสิ่งเสพติด สิ่งเหล่านี้ก็คือข้อกำหนดในการสร้างความผูกพัน แต่เป็นความผูกพันกับสถาบันเชิงลบ เช่น กลุ่มวัฒนธรรมย่อยเกี่ยวกับสิ่งเสพติด แทนการสร้างความผูกพันกับสถาบันเชิงบวก ยิ่งไปกว่านั้นความภาคภูมิใจและการตระหนักรู้ในความสามารถของตนเกิดจากการกระทำทางลบซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาภาพลักษณ์ ลักษณะ และฉายาแห่งตนในทางลบ และท้ายที่สุดก็พัฒนาเป็นเอกลักษณ์แห่งตนในฐานะผู้ค้าสิ่งเสพติด

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่าการเสริมพลังเป็นกระบวนการที่มุ่งเน้นการให้โอกาสและทำให้เกิดการเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมที่สร้างสรรค์ต่าง ๆ อันจะมีบทบาทที่หลากหลายทำให้วัยรุ่นได้เก็บเกี่ยวประสบการณ์และพัฒนาทักษะใหม่ ๆ จากการร่วมกระทำกิจกรรมนั้น อีกทั้งยังเป็นการสร้างความผูกพันระหว่างวัยรุ่นกับบุคคลอื่นหรือกลุ่มคน และสถาบันต่าง ๆ ด้วย ผนวกกับการจดจำสิ่งดี ๆ ในบทบาทเชิงบวกของตนเองจะส่งผลต่อพัฒนาการของวัยรุ่น โดยเฉพาะการพัฒนาเอกลักษณ์หรือการแสวงหาภาพลักษณ์แห่งตน

7. แนวคิดการป้องกัน

สถาบันยาเสพติดแห่งชาติของสหรัฐอเมริกา (NIDA, 2003: 1-5) ได้สรุปว่า การพัฒนาโปรแกรมการป้องกันที่เริ่มต้นจากการใช้การวิจัยเป็นฐานช่วยให้ผู้ปฏิบัติงานมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับปัจจัยปกป้องและปัจจัยเสี่ยง ซึ่งสามารถนำผลการวิจัยไปใช้ในการวางแผนป้องกันและการปฏิบัติการของชุมชนต่อไปได้ สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งในการศึกษาวิจัย คือ การใช้ความรู้ด้านพัฒนาการในแต่ละช่วงวัยเป็นกรอบแนวคิดในการศึกษา และมุ่งค้นหาว่าอะไรที่ทำให้เกิดพฤติกรรมการใช้ยาเสพติด หรือพฤติกรรมที่เป็นปัญหาอื่น ๆ ในระหว่างช่วงการพัฒนาของเด็กและวัยรุ่น ข้อค้นพบจากงานวิจัยที่ศึกษามาอย่างต่อเนื่อง สามารถสรุปเป็นหลักการของการป้องกัน โดยครอบคลุมในทุกบริบท ดังนี้

7.1 หลักการสำคัญของการป้องกัน

7.1.1 หลักการเกี่ยวกับปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้อง

(Risk Factors and Protective Factors)

1) โปรแกรมการป้องกันต้องสนับสนุนส่งเสริมปัจจัยปกป้องและเปลี่ยนแปลงหรือลดหรือกำจัดปัจจัยเสี่ยง ข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัยที่สนับสนุนและอธิบายหลักการในข้อนี้เพิ่มเติมมีดังนี้

ความเสี่ยงต่อการใช้สิ่งเสพติดมีความสัมพันธ์กับจำนวน และชนิดของปัจจัยเสี่ยง (เช่น เจตคติและพฤติกรรมที่เบี่ยงเบน) และปัจจัยปกป้อง (เช่น การสนับสนุนของพ่อแม่)

ผลกระทบที่เกิดขึ้นจากปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้องจะแปรเปลี่ยนไปตามอายุ เช่น ปัจจัยเสี่ยงภายในครอบครัวมีผลอย่างมากในช่วงวัยเด็ก ขณะที่ความสัมพันธ์กับเพื่อนที่ใช้สิ่งเสพติดอาจจะเป็นปัจจัยเสี่ยงที่มีอิทธิพลอย่างมากในช่วงวัยรุ่น

การริบจัดการกับปัจจัยเสี่ยงด้านพฤติกรรมตั้งแต่ในระยะแรกที่พบ เช่น พฤติกรรมก้าวร้าว หรือการควบคุมตนเองที่ไม่ดี จะทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ดีมากกว่าการมาจัดการด้วยวิธีการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตที่เป็นปัญหาของเด็ก และมุ่งสร้างพฤติกรรมเชิงบวกในภายหลัง

ปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้องสามารถมีผลต่อบุคคลทุกกลุ่ม ขณะเดียวกันปัจจัยเหล่านี้สามารถทำให้เกิดผลที่แตกต่างกันไปตามระดับอายุ เพศ เชื้อชาติ วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม

2) โปรแกรมการป้องกันควรมุ่งให้ความสำคัญกับการติดสิ่งเสพติดในทุกรูปแบบ ทั้งการใช้ยาเพียงชนิดเดียวหรือการใช้ยาหลายชนิดร่วมกัน รวมทั้งการใช้สิ่งเสพติดที่ไม่ผิดและผิดกฎหมาย เช่น บุหรี่ แอลกอฮอล์ เฮโรอีน หรือกัญชา ตลอดจนการใช้สิ่งเสพติดที่ถูกกฎหมายในลักษณะที่ไม่เหมาะสม เช่น สารระเหย ยาตามใบสั่งของแพทย์ หรือยาที่ไม่ต้องใช้ใบสั่งของแพทย์ (over-the-counter drugs)

3) โปรแกรมการป้องกันควรมุ่งเน้นไปที่ชนิดของสิ่งเสพติดที่ทำให้เกิดปัญหาในชุมชน ปัจจัยเสี่ยงที่เป็นเป้าหมายที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ และการเพิ่มความเข้มแข็งของปัจจัยปกป้อง

4) โปรแกรมการป้องกันควรออกแบบให้ตรงตามความเสี่ยงที่เกิดขึ้นเฉพาะในแต่ละกลุ่มเป้าหมาย หรือลักษณะของกลุ่มบุคคลกลุ่มนั้น ๆ เช่น อายุ เพศ เชื้อชาติ เพื่อให้โปรแกรมมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

7.1.2 หลักการเกี่ยวกับการวางแผนป้องกัน (Prevention Planning)

โปรแกรมในครอบครัว (Family Programs)

ควรสนับสนุนการสร้างความสัมพันธ์ ความผูกพันในครอบครัว และทักษะของพ่อแม่ เช่น การเลี้ยงดูที่ช่วยให้เด็กเกิดการพัฒนาไปในทางที่เหมาะสม การแลกเปลี่ยนแสดงความคิดเห็น และการกำหนดกฎกติกาในครอบครัวอันเกี่ยวกับการใช้สิ่งเสพติด ตลอดจนการฝึกอบรมความรู้และให้ข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งเสพติด ความผูกพันในครอบครัวเป็นหลักการพื้นฐานของความสัมพันธ์ระหว่างพ่อแม่และลูก การเพิ่มพูนความผูกพันให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้นสามารถทำได้โดยการฝึกทักษะเกี่ยวกับวิธีสนับสนุนลูก การสื่อสารระหว่างพ่อแม่และลูก และการเข้าไปยุ่งเกี่ยวกับลูก ข้อค้นพบสำคัญจากการวิจัยที่สนับสนุนและอธิบายหลักการในข้อนี้เพิ่มเติมมีดังนี้

การสอดส่องติดตามดูแลลูกของพ่อแม่เป็นสิ่งสำคัญต่อการป้องกันการติดสิ่งเสพติด ทักษะเหล่านี้สามารถฝึกฝนได้ เช่น เทคนิคการติดตามการทำกิจกรรมของลูก การชมเชยเมื่อมีพฤติกรรมที่เหมาะสม และการทำให้มีกฎระเบียบวินัยที่คงเส้นคงวาซึ่งหมายถึงกติกาของครอบครัว

การให้ความรู้และข้อมูลเกี่ยวกับสิ่งเสพติดแก่พ่อแม่ผู้ปกครอง และผู้ดูแลเด็กจะเป็นการช่วยเสริมให้เด็กเกิดการเรียนรู้เกี่ยวกับอันตรายและผลร้ายของสิ่งเสพติด ตลอดจนเปิดโอกาสให้ครอบครัวได้พูดคุยแลกเปลี่ยนเกี่ยวกับการใช้สิ่งเสพติดทั้งผิดและไม่ผิดกฎหมาย

มาตรการระยะสั้นที่มุ่งเน้นครอบครัวในกลุ่มทั่วไปสามารถช่วยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของพ่อแม่ผู้ปกครองที่มีต่อเด็กไปในทางที่เหมาะสมมากขึ้น ซึ่งช่วยลดความเสี่ยงต่อการใช้สิ่งเสพติดของเด็กได้

โปรแกรมในโรงเรียน (School Programs)

1) โปรแกรมการป้องกันสามารถออกแบบวิธีปฏิบัติเพื่อป้องกันปัจจัยเสี่ยงต่อการใช้สิ่งเสพติด เช่น พฤติกรรมก้าวร้าว ทักษะทางสังคมที่ไม่ดี และการมีปัญหาด้านการเรียน ได้ตั้งแต่วัยก่อนเรียน

2) โปรแกรมการป้องกันสำหรับนักเรียนชั้นประถมศึกษาควรมุ่งเป้าหมายไปที่การพัฒนาการเรียนและการเรียนรู้ด้านอารมณ์สังคมที่จะเป็นปัจจัยเสี่ยงต่อการใช้สิ่งเสพติด เช่น การเริ่มมีความก้าวร้าว การเรียนไม่ดี และการขาดเรียน การศึกษาควรให้ความสำคัญและสนใจในการติดตามดูทักษะต่าง ๆ ของเด็กดังนี้คือ การควบคุมตนเอง การตระหนักรู้อารมณ์ การสื่อสาร การแก้ไขปัญหาทางสังคมและการสนับสนุนการเรียน โดยเฉพาะการอ่าน

3) โปรแกรมการป้องกันสำหรับนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลาย ควรเพิ่มความสามารถด้านการเรียนและด้านสังคม โดยการติดตามความก้าวหน้าของทักษะต่างอันได้แก่ นิัยการเอาใจใส่การเรียน การสื่อสาร สัมพันธภาพกับเพื่อน ความสามารถในตนเองและการ

แสดงออกที่เหมาะสม ทักษะการต่อต้านสิ่งเสพติด การเสริมเจตคติต่อต้านสิ่งเสพติด การเพิ่มความเข้มแข็งในตนเองเกี่ยวกับการต่อต้านสิ่งเสพติด

โปรแกรมในชุมชน (Community Programs)

1) โปรแกรมการป้องกันมุ่งให้ความสำคัญกับกลุ่มเป้าหมายทั่วไปที่อยู่ในช่วงรอยต่อต่าง ๆ ด้วย เช่น กลุ่มเด็กที่กำลังจะเปลี่ยนผ่านจากชั้นประถมศึกษาเข้าสู่มัธยมศึกษา ดังนั้นกิจกรรมการป้องกันจึงไม่ได้กระทำอย่างเฉพาะเจาะจงสำหรับเด็กกลุ่มเสี่ยงเพียงกลุ่มเดียว ซึ่งเป็นการช่วยลดการติดยาต่อเด็ก และยังเป็น การเพิ่มความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน

2) โปรแกรมการป้องกันในชุมชนเป็นการผนวกโปรแกรมที่มีประสิทธิภาพตั้งแต่สองโปรแกรมขึ้นไป เช่น โปรแกรมครอบครัว และโปรแกรมโรงเรียน ซึ่งทำให้เกิดผลลัพธ์ที่มีประสิทธิภาพมากกว่าการใช้เพียงโปรแกรมเดียว

3) โปรแกรมการป้องกันในชุมชนที่เข้าถึงกลุ่มเป้าหมายในทุกสถานที่ เช่น ในโรงเรียน สโมสร องค์การเยาวชน สถานที่ทางศาสนา โดยการใช้สื่อ เป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพมากที่สุดเมื่อมีการเสนอข่าวสารที่ชุมชนสามารถรับรู้ได้ทั้งชุมชนและนำเสนออย่างสม่ำเสมอ

การนำโปรแกรมป้องกันไปปฏิบัติ (Prevention Programs Delivery)

1) เมื่อชุมชนต้องปรับประยุกต์โปรแกรมเพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการ บรรทัดฐานของชุมชน หรือความต้องการทางวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน สิ่งสำคัญที่ยังต้องคงไว้คือ องค์ประกอบหลักอันเป็นจุดเริ่มต้นที่ได้มาจากการวิจัย ได้แก่ 1) โครงสร้าง (structure) หมายถึง โปรแกรมประกอบขึ้นด้วยอะไรบ้าง 2) เนื้อหา (content) ได้แก่ ข้อมูล ทักษะ และกลยุทธ์ของโปรแกรม และ 3) การนำไปใช้ (delivery) หมายถึง วิธีการปรับใช้ และการประเมินผล

2) โปรแกรมการป้องกันควรดำเนินการเป็นระยะยาวโดยทำกิจกรรมนั้นซ้ำ ๆ หรืออาจจะเป็นโปรแกรมเพื่อเพิ่มพูนสิ่งที่ต้องการให้เกิดขึ้นในกลุ่มเป้าหมายนั้น (booster programs) ทั้งนี้เพื่อเป็นการเสริมให้บรรลุตามเป้าหมายตั้งต้นของการป้องกัน

3) ควรรวมถึงการฝึกอบรมครูด้านเทคนิคการบริหารจัดการชั้นเรียนที่ดี เช่น การให้รางวัลอย่างเหมาะสมกับพฤติกรรมกับพฤติกรรมดีของนักเรียน เทคนิคเช่นนี้จะช่วยให้นักเรียนมีพฤติกรรมเชิงบวก มีความสำเร็จและมีแรงจูงใจในการเรียน ตลอดจนมีความผูกพันกับโรงเรียน

4) โปรแกรมการป้องกันจะมีประสิทธิภาพมากที่สุดเมื่อใช้เทคนิคให้ทุกฝ่ายมีปฏิสัมพันธ์กัน เช่น การอภิปรายกันในกลุ่มเพื่อน การแสดงบทบาทสมมติของพ่อแม่ เทคนิคเช่นนี้จะทำให้ทุกฝ่ายเกิดการเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับการเสพสิ่งเสพติด และการเสริมสร้างทักษะต่าง ๆ

5) โปรแกรมที่ใช้การวิจัยเป็นฐาน เป็นวิธีการที่ให้ผลคุ้มค่ากับการลงทุน

งานวิจัยล่าสุดพบว่า การลงทุนในการป้องกันสามารถประหยัดงบประมาณได้มากกว่าการรักษาผู้ติดเชื้อเอชไอวีหรือยาเสพติดอื่น

7.2 การวางแผนป้องกันสิ่งเสพติดในชุมชน

กระบวนการในการช่วยเหลือชุมชนให้สามารถวางแผนการปฏิบัติเพื่อป้องกันโดยใช้งานวิจัยเป็นพื้นฐาน โดยกำหนดเป็นแนวทางที่นำหลักการป้องกันมาประยุกต์ใช้ เริ่มจากการประเมินความต้องการและความพร้อมของชุมชน ใจจดใจจ่อในชุมชนให้มาร่วมปฏิบัติการ และประเมินผลกระทบของโปรแกรม ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการวางแผนใช้ทรัพยากรซึ่งเป็นสิ่งสำคัญต่อการเลือกสรรทรัพยากรในการดำเนินงาน สาระสำคัญของการวางแผนป้องกันในชุมชนมีดังต่อไปนี้

7.2.1 กระบวนการพัฒนาแผนการป้องกันที่ใช้งานวิจัยเป็นฐานของชุมชน

(Research-Based Prevention)

การวางแผนที่ดีของชุมชนต้องมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้ร่วมกันคือ 1) ระบุ (identifies) ชนิดของสิ่งเสพติด รวมทั้งพฤติกรรมที่เป็นปัญหาอื่น ๆ ของทั้งเด็กและวัยรุ่นในชุมชน 2) สร้าง (builds) งานภายใต้ทรัพยากรที่มีอยู่ 3) พัฒนา (develops) เป้าหมายระยะสั้นที่สัมพันธ์กับการปฏิบัติในโปรแกรมการป้องกัน 4) โครงการ (projects) มีวัตถุประสงค์ในระยะยาว ดังนั้นการวางแผนและการใช้ทรัพยากรต้องเพียงพอในระยะยาวด้วย และ 5) รวม (incorporates) การประเมินในระหว่างดำเนินการเข้าไว้ด้วยเพื่อประเมินความมีประสิทธิภาพของกลยุทธ์การป้องกัน

ในกระบวนการวางแผนจะมีขั้นตอนดังนี้

1) ประเมินระดับความเสี่ยงของการใช้สิ่งเสพติด รวมถึงปัญหาอื่นของเด็กและวัยรุ่น ตลอดจนการตรวจวัดระดับการใช้สิ่งเสพติดในชุมชนและระดับของปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ ผลจากการประเมินนี้สามารถช่วยทำให้ชุมชนมีความตระหนักเพิ่มมากขึ้นต่อลักษณะและความรุนแรงของปัญหา และชี้แนะการเลือกใช้โปรแกรมที่เหมาะสมที่สุดกับความต้องการของชุมชน ฉะนั้นขั้นตอนนี้ก็เป็นกระบวนการที่สำคัญขั้นตอนหนึ่ง

2) ประเมินความพร้อมของชุมชนต่อการป้องกัน เพื่อให้ทราบว่าชุมชนจำเป็นต้องมีขั้นตอนปลีกย่อยอะไรเพิ่มเติมก่อนหรือไม่เพื่อเป็นการเตรียมความพร้อมก่อนปฏิบัติการ เช่น ต้องได้รับความรู้เรื่องอะไรบ้างเพิ่มเติมก่อนที่จะเริ่มดำเนินการป้องกันจริง ๆ

3) การวางแผนของชุมชน หากได้รับการสนับสนุนหรือร่วมกับองค์กรต่าง ๆ ในชุมชนในการกำหนดบริการหรือกิจกรรมสำหรับเด็กและเยาวชนแล้วยังทำให้เกิดประโยชน์มากขึ้น

7.2.2 การใช้หลักการของการป้องกัน (Prevention Principles)

หลักการหลายข้อดังที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นเป็นการเสนอความคิดรวบยอดที่เป็นกฎเกณฑ์สำคัญสำหรับการปฏิบัติการป้องกันที่ใช้งานวิจัยเป็นฐาน ซึ่งสามารถนำมาใช้กำหนดกรอบการวางแผนและโปรแกรมป้องกันที่มีประสิทธิภาพได้ ดังเช่น

หลักการ “โปรแกรมการป้องกันควรมุ่งเน้นไปที่ชนิดของสิ่งเสพติดที่ทำให้เกิดปัญหาในชุมชน ปัจจัยเสี่ยงที่เป็นเป้าหมายที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ และการเพิ่มความเข้มแข็งของปัจจัยปกป้อง” หลักข้อนี้บอกว่าการวางแผนจึงจะทำให้เกิดผลตรงกับความเป็นจริงของปัญหาในชุมชนและจำเป็นต้องทำอะไรบ้าง

หลักการ “โปรแกรมการป้องกันมุ่งให้ความสำคัญกับกลุ่มเป้าหมายทั่วไปที่อยู่ในช่วงรอยต่อต่าง ๆ ด้วย เช่น กลุ่มเด็กที่กำลังจะเปลี่ยนผ่านจากชั้นประถมศึกษาเข้าสู่มัธยมศึกษา ดังนั้นกิจกรรมการป้องกันจึงไม่ได้กระทำอย่างเฉพาะเจาะจงสำหรับเด็กกลุ่มเสี่ยงเพียงกลุ่มเดียว ซึ่งเป็นการช่วยลดการติตราต่อเด็กและยังเป็นการเพิ่มความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน” การคำนึงถึงหลักข้อนี้ช่วยทำให้ชุมชนกำหนดบริการหรือกิจกรรมสำหรับทุกกลุ่มเป้าหมายรวมทั้งกลุ่มเสี่ยง ซึ่งช่วยให้ปลอดภัยจากการติตราหรือประณามเด็กกลุ่มนี้

หลักการต่าง ๆ เป็นการเสนอแนวทางสำหรับการเลือกหรือประยุกต์ใช้โปรแกรมที่มีประสิทธิภาพที่ตรงกับความต้องการของแต่ละชุมชน สิ่งสำคัญที่ต้องตระหนักคือ โปรแกรมต่าง ๆ ที่มีอยู่มากมายนั้นไม่ได้หมายความว่าทุกโปรแกรมจะประกอบไปด้วยหลักการของการป้องกันที่ใช้งานวิจัยเป็นฐาน การนำหลักการมาเป็นแนวคิดในการสร้างโปรแกรมช่วยทำให้โปรแกรมนั้นมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โปรแกรมที่มีประสิทธิภาพต้องประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ 3 ประการคือ 1) โครงสร้าง (structure) แต่ละโปรแกรมถูกกำหนดหรือวางองค์ประกอบอย่างไร 2) เนื้อหา (content) หมายถึง ข้อมูล ทักษะ และกลวิธีที่จะถูกนำเสนอเป็นอย่างไร และ 3) การนำไปใช้ (delivery) หมายความว่าอย่างไรในการเลือกหรือปรับใช้โปรแกรม และการนำไปปฏิบัติ ตลอดจนการประเมินผลในชุมชน นอกจากนี้การมีข้อมูลรายละเอียดเกี่ยวกับทรัพยากรที่มีอยู่สามารถช่วยชุมชนในการวางแผนป้องกันได้ดีมากยิ่งขึ้น

7.2.3 การประเมินระดับความเสี่ยงต่อการใช้สิ่งเสพติดในชุมชน

ความสำคัญของการประเมินระดับความเสี่ยง ได้แก่

- 1) ตรวจสอบวัดลักษณะและขนาดความรุนแรงรูปแบบและแนวโน้มของการใช้สิ่งเสพติด
- 2) รวบรวมข้อมูลปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้องทั้งหมดที่มีอยู่ในชุมชน
- 3) เข้าใจวัฒนธรรมของชุมชน รวมทั้งวัฒนธรรมส่งผลอย่างไรต่อการใช้สิ่งเสพติด การใช้สิ่งเสพติดมีผลอย่างไรต่อวัฒนธรรมชุมชน

- 4) ปกป้องผู้นำชุมชนในการทำงานเกี่ยวกับการป้องกันการใช้สิ่งเสพติด การรักษา การบังคับใช้กฎหมาย และความสัมพันธ์กับการเกิดปัญหาทางสุขภาพจิตและอื่นๆ
- 5) ประเมินความตระหนักของชุมชนต่อปัญหา
- 6) ระบุผลลัพธ์ที่ต้องการในการป้องกันภายใต้ปัญหาที่กำหนดขึ้น (NIDA, 2003: 12-16)

อย่างไรก็ตามการระบุระดับความรุนแรงของความเสี่ยงในชุมชนไม่ได้หมายความว่าชุมชนมีความพร้อมต่อการลงมือปฏิบัติการเสมอไป Plested *et al.*, (1999 cited in NIDA, 2003: 16) พบว่าระดับของความพร้อมที่สามารถช่วยในการวางแผนการป้องกันมี 9 ระดับดังตาราง 3

7.2.4 การจูงใจให้ชุมชนทำโปรแกรมการป้องกันโดยใช้งานวิจัยเป็นฐาน

การป้องกันด้วยแนวทางนี้จำเป็นต้องจูงใจให้ชุมชนร่วมปฏิบัติการ ซึ่งขึ้นอยู่กับระดับความพร้อม ระดับต่ำสุด คือ บุคคลหรือคนกลุ่มเล็ก ๆ มีการประชุม ซึ่งจะดึงการสนับสนุนจากกลุ่มใหญ่ ๆ ในชุมชนที่มีอิทธิพลมากได้ ระดับความพร้อมที่มากขึ้น สามารถช่วยทำให้เกิดความร่วมมือจากผู้บริหารและคณะกรรมการชุมชน หรือผู้นำในหน่วยงานหรือองค์กรสำคัญ ทั้งภาครัฐและเอกชน ทำให้สามารถกำหนดอัตราความเร็วในการดำเนินงานได้

การร่วมมือของชุมชน ช่วยทำให้ชุมชนมีการขยายการพบปะหรือการประชุม ช่วยพัฒนาการรณรงค์ให้ความรู้ต่อสาธารณะ นำเสนอข้อมูลที่สนับสนุน โปรแกรมการป้องกันที่ใช้งานวิจัยเป็นฐาน และจูงใจผู้สนับสนุนการดำเนินงานตามกลยุทธ์การป้องกัน นอกจากนี้การใช้สื่อยังสามารถทำให้สาธารณชนตระหนักถึงความรุนแรงของปัญหาการใช้สิ่งเสพติดในชุมชน และการป้องกันในกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดี การใช้ข้อมูลและวิทยาการของท้องถิ่นมาดำเนินการในเรื่องปัญหาสิ่งเสพติดเองนั้น เป็นวิธีการที่จำเป็นด้วยเช่นกัน

ตาราง 3 ระดับความพร้อมของชุมชน

การประเมินความพร้อม		ปฏิบัติการของชุมชน
ระดับความพร้อม	การตอบสนองของชุมชน	แนวคิด
1. ไม่ตระหนัก (no awareness)	สัมพันธ์กับความอดทนต่อ การใช้ยาและสารเสพติด	สร้างแรงจูงใจ ประชุมผู้นำชุมชนใน เรื่องเกี่ยวกับการป้องกันการใช้ยาและ
2. ปฏิเสธ (denial)	ไม่มีอะไรเกิดขึ้น ไม่สามารถทำ สิ่งต่างๆ ให้เกิดขึ้นได้	สารเสพติดโดย 1) ใช้สื่อเพื่อระบุและพูดคุยเกี่ยวกับ ปัญหา
3. ตระหนักเล็กน้อย (vague awareness)	มีความตระหนัก แต่ไม่มี แรงจูงใจ	2) กระตุ้นชุมชนให้มองเห็นว่าเป็น ประเด็นที่เกี่ยวข้องกับชุมชน อย่างไร
4. ก่อนการวางแผน (pre planning)	ผู้นำตระหนัก มีแรงจูงใจบ้าง	3) เริ่มเข้าสู่ขั้นก่อนการวางแผน ทำงานร่วมกัน พัฒนาแผนสำหรับ โปรแกรมป้องกัน โดยระดมความ ร่วมมือจากกลุ่มต่างๆ ในชุมชน
5. เตรียมการ (preparation)	พลังเคลื่อนไหว ภาวะผู้นำ และการตัดสินใจ	ระบุและดำเนินการโปรแกรมที่ใช้ งานวิจัยเป็นฐาน
6. ริเริ่ม (initiation)	ใช้ข้อมูลมาสนับสนุนการ ปฏิบัติในการป้องกัน	ประเมินและพัฒนาโปรแกรมใน ระหว่างปฏิบัติการ
7. ปฏิบัติสม่ำเสมอ (stabilization)	ชุมชนยังคงสนับสนุนการ ดำเนิน โปรแกรม	จัดทำเป็นหลักฐานและขยายโปรแกรม ไปสู่กลุ่มคนให้มากขึ้น
8. รับรองผล/ขยายผล (confirmation/expansion)	ผู้ตัดสินใจสนับสนุนการ ปรับปรุงหรือขยายผลโปรแกรม	นำเสนอโปรแกรมที่ประกอบด้วย องค์ประกอบต่างๆ ต่อสาธารณะชน
9. มีความเชี่ยวชาญ (professionalization)	องค์ความรู้เกี่ยวกับปัญหาสาร เสพติดของชุมชน /ยอมรับ การแก้ไขที่มีประสิทธิภาพ	

ที่มา: Plested *et al.*, 1999 cited in NIDA, 2003: 16

7.3 การประยุกต์ใช้หลักการป้องกันในโปรแกรมการป้องกันสิ่งเสพติด

ในการประยุกต์หลักการป้องกันเพื่อสร้างโปรแกรมให้มีประสิทธิภาพ ไม่ว่าจะเป็นโปรแกรมสำหรับครอบครัว โรงเรียน และชุมชนนั้น ต้องคำนึงถึงประเด็นต่อไปนี้ 1) การใช้ข้อมูลปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้องมาประกอบในการทำงาน 2) การปรับประยุกต์โปรแกรมต้องคงไว้ซึ่งองค์ประกอบหลักทั้ง 3 ประการ อันได้แก่ โครงสร้าง เนื้อหา และการนำไปใช้ 3) การนำไปปฏิบัติและการประเมินผลโปรแกรม และ 4) พิจารณาความคุ้มค่า ทั้งนี้มีเป้าหมาย คือ ช่วยชุมชนให้มีปฏิบัติการ โดยใช้โปรแกรมการป้องกันที่มีงานวิจัยเป็นฐานมุ่งเน้นการใช้ปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้อง สาระสำคัญโดยสรุปมีดังนี้

ปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้อง คือ เป้าหมายแรกของโปรแกรมการป้องกันที่มีประสิทธิภาพที่ใช้ในครอบครัว โรงเรียน และชุมชน โดยที่โปรแกรมการป้องกันมักออกแบบให้เหมาะสมกับลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่มเป้าหมาย เช่น กลุ่มเด็กวัยเรียนทั่วไป มักเป็นโปรแกรมสั้นทนาการ หรือโปรแกรมกิจกรรมต่าง ๆ เป็นการมุ่งสร้างและคงความเข้มแข็งของปัจจัยปกป้อง ขณะเดียวกันลดหรือปรับเปลี่ยนปัจจัยเสี่ยงที่เกิดขึ้นในวัยรุ่นด้วย

การนำปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยปกป้องมาประยุกต์ใช้กับ โปรแกรมทั้ง 3 ระดับ ซึ่งได้แก่ โปรแกรมทั่วไป (universal programs) โปรแกรมทางเลือก (selective programs) และโปรแกรมเฉพาะ (indicated programs) กับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ นั้น มีดังตัวอย่างต่อไปนี้

1. ในครอบครัว โปรแกรมการป้องกันสามารถสร้างเสริมให้ปัจจัยปกป้องแข็งแรงขึ้นได้ โดยการสอนให้พ่อแม่มีทักษะการสื่อสารในครอบครัวที่ดีขึ้น พัฒนารูปแบบระเบียบวินัยที่เหมาะสม การบังคับและความสม่ำเสมอในการใช้กฎกติกาของครอบครัว และทักษะในการจัดการภายในครอบครัว วิธีการเพิ่มการสนับสนุนทางอารมณ์ สังคม ความคิด และวัสดุสิ่งของที่จำเป็นสำหรับลูก กล่าวได้ว่าอะไรก็ตามที่ช่วยสร้างสัมพันธ์ภาพระหว่างพ่อแม่และเด็กถือเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากสายสัมพันธ์นี้จะต่อเนื่องจนกระทั่งเข้าสู่วัยรุ่นและต่อไป

2. ในโรงเรียน มุ่งเน้นทักษะทางสังคมและด้านการเรียนของเด็ก รวมถึงการส่งเสริมสัมพันธ์ภาพกับเพื่อน การควบคุมตนเอง ทักษะการแก้ไขปัญหาพฤติกรรมทางสังคม และทักษะการปฏิเสธยาเสพติด การผสมผสานในโปรแกรมเน้นการเสริมสร้างความผูกพันกับโรงเรียน และลดอัตราการออกจากโรงเรียนกลางคัน

3. ในชุมชน โปรแกรมการป้องกันในระดับชุมชนเป็นการทำงานกับจังหวัด สถาบันศาสนา การบังคับใช้กฎหมาย และองค์กรภาครัฐอื่น เพื่อส่งเสริมพฤติกรรม การช่วยเหลือสังคม และบรรทัดฐานต่อต้านสิ่งเสพติด กลยุทธ์ในการเปลี่ยนแปลงที่มักนำมาใช้กันจะเป็นลักษณะการ

สร้างนโยบายใหม่ของสถาบันต่าง ๆ เช่น แนวคิดโรงเรียนปลอดสิ่งเสพติด หรือเทคนิคเสริมความเข้มแข็งของชุมชน เช่น การถามอายุผู้สูบบุหรี่ก่อนขาย โปรแกรมการป้องกันจำนวนมากมักเป็นการประสานการดำเนินงานของหลาย ๆ หน่วยงานร่วมกัน ทั้งนี้เพื่อสื่อสารเนื้อหาที่มีความหมายเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังรวมถึงการพัฒนานโยบายหรือการออกข้อบังคับใช้กฎหมาย การใช้สื่อสารมวลชน และโปรแกรมสร้างความตระหนักของชุมชนในวงกว้าง ตัวอย่างเช่น การกำหนดช่วงเวลากลับเข้าเคหะสถาน การควบคุมโฆษณา ลดปริมาณการนำเข้าแอลกอฮอล์ของชุมชน ขึ้นราคามือ และจัดบริเวณเขตปลอดสิ่งเสพติดในโรงเรียน (NIDA, 2003: 18-21)

Hawkins and Catalano (2005: 7-9, 30-31) มหาวิทยาลัยวอชิงตัน ได้เสนอแนวทางการป้องกันโดยชุมชน (Community-wide approach) ที่มุ่งเป้าหมายเชิงผลลัพธ์คือ พฤติกรรมสุขภาพที่ดีของเด็กและเยาวชน มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ส่งเสริมให้ชุมชนมีความปลอดภัยและมีสุขภาพที่ดี โดยมุ่งเน้นการสร้างค่านิยม เทคนิคการปฏิบัติและนโยบายของชุมชน 2) เปลี่ยนแปลงเงื่อนไขที่เป็นความเสี่ยงต่อการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาในเด็กและเยาวชน และ 3) สนับสนุนส่งเสริมให้เกิดผลลัพธ์ในระยะยาว โดยการผสมผสาน โปรแกรม นโยบาย และการปฏิบัติเข้ากับบริการต่าง ๆ ในชุมชน จากแนวคิดนี้นำไปสู่การพัฒนากลยุทธ์การพัฒนาสังคม (The Social Development Strategy) ที่ใช้ข้อมูลและข้อค้นพบเกี่ยวกับปัจจัยปกป้องจากการวิจัยมาเป็นฐานในการพัฒนากลยุทธ์ กลวิธีสำคัญที่จะนำไปสู่เป้าหมายเชิงผลลัพธ์ เช่น การสื่อสารเชิงบวกภายในครอบครัว โรงเรียน ชุมชน และกลุ่มเพื่อน การสร้างความผูกพัน ซึ่งจะนำไปสู่การปลูกฝังความเชื่อด้านสุขภาพและกฎเกณฑ์หรือมาตรฐานที่ชัดเจนของครอบครัว โรงเรียน ชุมชน และแหล่งอื่น ๆ ต่อไป

ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมของแนวคิดป้องกันโดยชุมชนนี้ คือ Community That Care Model ของ Hawkins and Catalano มหาวิทยาลัยวอชิงตัน เป็น โมเดลปฏิบัติการของชุมชนที่มีพื้นฐานมาจากการวิจัย มีเป้าหมายสำคัญคือ

1. เสริมพลังชุมชน มุ่งการทำงานอย่างเป็นระบบและเน้นให้ทุกภาคส่วนของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในแต่ละขั้นตอนการดำเนินงาน
2. การมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นไปเพื่อส่งเสริมการพัฒนาเด็กและเยาวชนในเชิงสร้างสรรค์ รวมทั้งการป้องกันพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของวัยรุ่น อาทิ การดื่มแอลกอฮอล์ ยาเสพติด และยาชนิดอื่น การใช้ความรุนแรง การตั้งครกในวัยรุ่นหญิง การออกจากระบบโรงเรียนกลางคัน และพฤติกรรมเกเร
3. ใช้ประโยชน์จากข้อมูลชุมชน ทั้งนี้จะให้ความสำคัญกับการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องของชุมชนอย่างถูกต้อง อาทิ ปัจจัยเสี่ยงต่อการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหา ปัจจัยป้องกันการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหา ทรัพยากรและทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชน และนำมาสร้างโมเดล

การป้องกัน โดยการกำหนดวิธีการป้องกันหรือแก้ไขปัญหานั้น ต้องอยู่บนพื้นฐานของฐานข้อมูลชุมชนนี้เป็นสำคัญ โดยมีเป้าหมายมุ่งเน้นการลดปัจจัยเสี่ยงและเพิ่มปัจจัยป้องกันในทุกบริบทที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ครอบครัว โรงเรียน ชุมชน กลุ่มเพื่อน

7.4 แนวคิดการป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งเสพติดของประเทศไทย

สุภาพร ณะชานันท์ (2548: 27-30) ได้กล่าวถึงพัฒนาการของการป้องกันสิ่งเสพติดในประเทศไทยไว้ดังนี้

ประเทศไทยได้นำรูปแบบจิตวิทยาสังคม (The Psycho-Social Model) มาใช้ในการป้องกันสิ่งเสพติด รูปแบบนี้ให้ความสำคัญกับ “คน” เป็นหลัก มุ่งเน้นการสร้าง “ภูมิคุ้มกัน” ให้กับคนให้สามารถอยู่ท่ามกลางสังคมที่มีสิ่งเสพติดได้โดยไม่พึ่งสิ่งเสพติด การดำเนินงานป้องกันสิ่งเสพติด เป็นการดำเนินงานเพื่อลดอุปสงค์สิ่งเสพติด (Demand Reduction) และดำเนินการพัฒนาสถาบัน สิ่งแวดล้อมใกล้ตัวที่จะมีอิทธิพลยับยั้งไม่ให้นำคนหันไปพึ่งสิ่งเสพติด เช่น บ้าน โรงเรียน สถานที่ทำงาน และชุมชน ตลอดจนพัฒนาสถาบันแวดล้อม เพื่อส่งเสริม สั่งสอน และปลูกฝังให้เยาวชนเป็นคนที่มีความมุ่งมั่นคง เช่น วัด มัสยิด โบสถ์ เป็นต้น โดยมีพัฒนาการของการป้องกันสิ่งเสพติดในยุคต่าง ๆ ดังนี้

1. รูปแบบของการดำเนินงานในยุคแรก (พ.ศ.2519 – 2524) ของการจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการป้องกันและปราบปรามยาเสพติด ได้มุ่งเน้นการดำเนินงานในด้านการให้ความรู้และเจตคติเกี่ยวกับโทษพิษภัยของสิ่งเสพติดเป็นหลัก โดยใช้เทคนิควิธีการในการขู่ให้กลัว (Scared Tactic) เพื่อคนจะได้ไม่ไปใช้สิ่งเสพติด ดังนั้น สื่อและเนื้อหาหลักที่ออกเผยแพร่สู่กลุ่มเป้าหมายในช่วงนั้นจึงสร้างภาพว่าสิ่งเสพติดเป็นของน่ากลัวมีอันตรายร้ายแรง
2. ช่วงที่ 2 (พ.ศ.2525 – 2529) แนวคิดและรูปแบบในการดำเนินงานได้เปลี่ยนแปลงไป การดำเนินงานได้มุ่งเน้นการให้ข้อมูลข่าวสารในเชิงบวก (Positive Approach) ลักษณะการขู่ให้กลัวลดลง มุ่งเน้นการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของกลุ่มเป้าหมาย ดังนั้นเนื้อหาของสื่อจึงออกมาในลักษณะสวยงามเชิงบวก เสนอแนะพฤติกรรมที่พึงประสงค์
3. ช่วงที่ 3 (พ.ศ.2530 – 2535) มีแนวคิดในการดำเนินงานในลักษณะมุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มเป้าหมายไปพร้อมกับการปรับเปลี่ยนบุคลิกภาพของบุคคล
4. ช่วงที่ 4 (พ.ศ.2536 – 2540) การดำเนินงานป้องกันสิ่งเสพติดได้ให้ความสำคัญกับแนวคิดและกระบวนการเสริมสร้างทักษะชีวิตให้กับกลุ่มเป้าหมาย คือ กลุ่มเด็กและเยาวชน และเริ่มมีการยอมรับข้อเท็จจริงที่ว่ามาตรการป้องกันเพียงมาตรการเดียวไม่สามารถแก้ปัญหาได้ รูปแบบการดำเนินงานจึงเริ่มมีการบูรณาการเนื่องงานด้านการป้องกัน ปราบปราม/บำบัดรักษา และ

การฟื้นฟูสมรรถภาพเข้าด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการดำเนินงานในสถานศึกษา และชุมชนจะมีลักษณะของการป้องกันและแก้ไขปัญหาลักษณะที่ชัดเจน

5. ช่วงที่ 5 (พ.ศ.2541 – 2544) การดำเนินงานยังให้ความสำคัญกับกระบวนการเสริมสร้างทักษะชีวิตให้กับเยาวชน แนวคิดในการดำเนินงานใช้มาตรการผสมผสานเต็มรูป ทั้งด้านการป้องกันปราบปราม บำบัดรักษาและฟื้นฟูสมรรถภาพ เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานของกลุ่มเป้าหมาย และกำหนดพื้นที่ในการดำเนินงานที่ชัดเจน และดำเนินงานในลักษณะองค์รวม มีการสร้างเครือข่ายของการทำงานและเรียนรู้ร่วมกัน แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร และประสบการณ์ระหว่างกัน

6. ช่วงที่ 6 (พ.ศ.2546 – 2549) ดำเนินงานภายใต้กรอบแนวคิดของการณรงค์สร้างกระแสสังคม ต้องเร่งรณรงค์สร้างกระแสสังคมให้ทุกคนตระหนักถึงพิษภัยของสิ่งเสพติดและมีจิตสำนึกที่จะต้องร่วมกันแก้ไขปัญหาลักษณะที่ชัดเจนอย่างจริงจังในฐานะที่เป็นปัญหาของสังคมและประเทศชาติ การแก้ปัญหาแบบองค์รวมครบวงจร โดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลางและยึดพื้นที่เป็นเป้าหมาย เน้นการระดมสรรพกำลังและบูรณาการแผนงาน โครงการกิจกรรมและทรัพยากรให้มีความสำคัญเป็นพิเศษต่อการป้องกันปัญหา โดยสร้างภูมิคุ้มกันและการบำบัดรักษาฟื้นฟูเพื่อลดอุปสงค์ยาเสพติดควบคู่กับการปราบปรามอย่างมีประสิทธิภาพ เน้นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ชุมชนและสถาบันสังคมและต้องมีเอกภาพเชิงนโยบาย มียุทธศาสตร์และมาตรการที่มีความหลากหลายหรือยืดหยุ่นเหมาะสมกับพื้นที่และกลุ่มเป้าหมาย มีการบริหารจัดการที่รวดเร็วมีประสิทธิภาพ ต้องมีการร่วมมือระบบเครือข่ายกับต่างประเทศในเชิงรุก

สำหรับช่วงปีพ.ศ.2550-2551 แนวคิดการป้องกันและแก้ไขปัญหาลักษณะที่ชัดเจนยังคงเน้นแนวคิด “แก้ไขปัญหาคงเหลือ สถาปนาความมั่นคงและสร้างความยั่งยืน” โดยเน้นการดำเนินงานในการแก้ไขพื้นที่และกลุ่มเป้าหมายสำคัญคือ กลุ่มเด็กและเยาวชน ตลอดจนการรณรงค์ส่งเสริมให้ประชาชนทำความดี ละเว้นความชั่ว ทั้งกาย วาจา ใจ ในลักษณะต่าง ๆ ภายใต้โครงการทำความดีเพื่อพ่อ (ป.ป.ส., 2550: 1)

และในปีพ.ศ.2552 การป้องกันและแก้ไขปัญหาลักษณะที่ชัดเจนใช้กรอบแนวคิดการควบคุม 4 ประเด็นคือ ตัวยา พื้นที่ เงื่อนไข และผู้เสพ โดยกำหนดเป็นยุทธศาสตร์ 5 รั้วป้องกันได้แก่ รั้วชายแดน รั้วชุมชน รั้วสังคม รั้วโรงเรียน และรั้วครอบครัว ทั้งนี้มุ่งการสร้างภูมิคุ้มกันภัยอันตรายจากสิ่งเสพติดในกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ และเน้นขจัดปัจจัยเสี่ยงที่เป็นเงื่อนไขทางลบ เสริมสร้างปัจจัยทางบวกที่ส่งผลต่อการสร้างภูมิคุ้มกัน (ป.ป.ส., 2552: 2-3)

ตัวอย่างในการป้องกันและแก้ไขปัญหาลักษณะที่ชัดเจนของประเทศไทย อาทิเช่น การรณรงค์สร้างกระแสความตระหนักถึงผลดีของการไม่ยุ่งเกี่ยวหรือผลเสียของการใช้สิ่งเสพติดต่าง ๆ ทั้งที่ถูกและผิดกฎหมายให้กับทุกกลุ่มเป้าหมายโดยผ่านสื่อต่าง ๆ ของสำนักงานกองทุนสนับสนุน

การสร้างเสริมสุขภาพ หรือโครงการ TO BE NUMBER ONE เป็นโครงการที่มุ่งเน้นการรณรงค์ เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาล้างเสพติดในเยาวชน ประกอบด้วย 3 ยุทธศาสตร์หลัก คือ 1) การรณรงค์ปลูกจิตสำนึกและสร้างกระแสที่เอื้อต่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาล้างเสพติด 2) การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตให้แก่เยาวชนในชุมชน และ 3) การสร้างและพัฒนาเครือข่าย มีกิจกรรมสำคัญ คือ การจัดตั้งชมรม TO BE NUMBER ONE วัตถุประสงค์เพื่อเน้นการใช้เวลาว่างให้มีประโยชน์ เกิดความภาคภูมิใจและมองเห็นคุณค่าในตนเอง รวมทั้งการให้โอกาสและสนับสนุนการคืนสู่สังคมของสมาชิกที่เคยใช้ล้างเสพติดมาก่อนอีกทั้งมีบริการศูนย์เพื่อนใจวัยรุ่น (friend corner) เป็นหน่วยให้คำแนะนำ ปกป้องปัญหาของวัยรุ่น โดยวัยรุ่นด้วยกัน (To be number one, no date: 1-2)

8. แนวคิดการมีส่วนร่วม

แนวคิดเรื่องการมีส่วนร่วมของประชาชนในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ปรากฏขึ้นทั่วโลก มาเป็นเวลานานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของสังคม วัฒนธรรม และวิถีชีวิตแบบดั้งเดิมของชุมชน ดังเห็นได้จากตัวอย่างของธรรมเนียมปฏิบัติในฤดูกาลเก็บเกี่ยว อันได้แก่ ประเพณีลงแขก ซึ่งมีการปฏิบัติในหมู่เกษตรกรทั่วโลก และการลงขันในด้านการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2527: 182 และปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ, 2549: 18) ที่มาของการเกิดกระบวนการมีส่วนร่วมนั้น นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์ (2527: 182) ได้อธิบายว่ามาจากแนวความคิดที่สำคัญ 3 ประการ และบางครั้งก็อาจจะมาจากแนวความคิดอื่น ๆ ด้วยดังนี้

1. ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน ซึ่งเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคล ซึ่งบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม
2. ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน ที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่นั้น ผลักดันให้พุ่งไปสู่การรวมกลุ่มวางแผนและลงมือกระทำการร่วมกัน
3. การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงกลุ่ม หรือชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา การตัดสินใจร่วมกันนี้จะต้องรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความริเริ่มกระทำการที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้น

แนวความคิดอื่น เช่น

1. ความศรัทธา ที่มีต่อความเชื่อถือบุคคลสำคัญและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้ประชาชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การลงแขก การบำเพ็ญประโยชน์ การสร้างโบสถ์ วิหาร

2. ความเกรงใจ ที่มีต่อบุคคลที่เคารพนับถือ หรือมีเกียรติยศตำแหน่ง ทำให้ประชาชนเกิดความเกรงใจที่จะมีส่วนร่วมด้วยทั้ง ๆ ยังไม่มีความศรัทธา หรือความเต็มใจอย่างเต็มเปี่ยม ที่จะกระทำ เช่น ผู้ใหญ่ออกปากของแรง ผู้น้อยก็ช่วยแรง

3. อำนาจบังคับ ที่เกิดจากบุคคลที่มีอำนาจเหนือกว่า ทำให้ประชาชนถูกบีบบังคับให้มีส่วนร่วมในการกระทำต่าง ๆ เช่น บีบบังคับให้ทำงานเยี่ยงทาส ฯลฯ

ปรัชญา เวสารัชช์ มีความคิดเห็นทำนองเดียวกันแต่ชี้ชัดลงไปเฉพาะประเด็นของความไม่พึงพอใจในสภาพที่เป็นอยู่ และมีความต้องการที่จะเปลี่ยนการสภาพที่เป็นอยู่ไปสู่สภาพอื่น จึงเป็นที่มาของการมีส่วนร่วม (นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2527: 197) แนวคิดการมีส่วนร่วมมักถูกนำไปใช้ในงานพัฒนาต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นเศรษฐกิจ การเมือง สังคม สุขภาพ สิ่งแวดล้อม ฯลฯ ด้วยเหตุนี้จึงมีผู้ให้นิยามความหมายของคำว่า การมีส่วนร่วม (participation) หรือการมีส่วนร่วมของประชาชน (people participation) เป็นจำนวนมากซึ่งโดยสรุปแล้ว การมีส่วนร่วม หมายถึง การดำเนินการใด ๆ ก็ตามของบุคคล กลุ่มบุคคล ไม่ว่าจะในระดับครอบครัว ชุมชนหรือสังคม ตลอดจนองค์กรภาครัฐ และภาคเอกชน ที่มีความรู้สึกห่วงกังวลหรือความสนใจในเรื่องหนึ่งเรื่องใดที่สามารถมีผลต่อสิทธิประโยชน์หรือส่วนได้ส่วนเสีย โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับคุณภาพชีวิตของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลนั้น ๆ ร่วมกัน โดยมีพันธะสัญญาและความผูกพันทั้งด้านจิตใจ และการปฏิบัติต่อกัน โดยผ่านทางกระบวนการสื่อสาร เพื่อนำไปสู่การกระทำ อาทิ การค้นหาปัญหา การวางแผน การระดมทรัพยากรและเทคโนโลยีการตัดสินใจ การบริหารจัดการและการติดตามประเมินผลที่เป็นการตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการของบุคคล หรือกลุ่มบุคคลอย่างแท้จริง (ไพรัตน์ เดชะรินทร์, 2527: 6-7; นิรันดร์ จงวุฒิเวศย์, 2527: 183-189; อคิน รพีพัฒน์, 2527: 100-101; ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 138-139; นรินทร์ แก้วมีศรี และคณะ, 2546: 44; นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2547: 3-4 และ Creighton, 2548: 2)

ปารีชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ (2549: 21) ได้อธิบายถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาตามมุมมองของ White มี 2 ลักษณะ คือ การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง (genuine participation) และการมีส่วนร่วมแบบเทียม (pseudo-participation) ทั้ง 2 ลักษณะนี้มีความแตกต่างในระดับของการมีส่วนร่วม ทั้งนี้ White ได้จัดกลุ่มระดับหรือขั้นของการมีส่วนร่วมของประชาชนซึ่งมีทั้งหมด 8 ขั้น ตามที่ Arnstein เคยเสนอไว้มาจัดเป็นกลุ่มได้ดังนี้คือ 1) การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง เป็นกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการร่วมแลกเปลี่ยนข้อคิดเห็น การร่วมเป็นพันธมิตร การส่งตัวแทนเข้าไปร่วมใช้สิทธิในการตัดสินใจ และการควบคุมการตัดสินใจโดยพลเมือง และ 2) การมีส่วนร่วมแบบเทียมเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแบบเบ็ดเสร็จโดยตรง การบำบัดรักษา หรือให้การเยียวยา การร่วมให้ข้อมูลข่าวสาร และการร่วมให้คำปรึกษา ดังภาพ 3

ภาพ 3 ระดับและลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชน

ที่มา: นรินทร์ แก้วมีศรี และคณะ, 2546: 46; ปาริชาติ สถาปิตานนท์ และคณะ, 2549: 20-21

กล่าวได้ว่า การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ควรเริ่มต้นจากการที่กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มาร่วมกันพิจารณาสภาพปัญหา สาเหตุ ทรัพยากร และสิ่งอื่นที่เกี่ยวข้องโดยผ่านทางการศึกษา ชุมชน ร่วมแลกเปลี่ยนความคิดเห็นในการกำหนดแนวทาง วิธีการและการปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การ แก้ไขหรือพัฒนา เพื่อให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้รับผลประโยชน์ทั้งด้านวัตถุ และจิตใจร่วมกัน

เมื่อมีความต้องการที่จะให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ที่ต้องการแก้ไขหรือ ปรับปรุงพัฒนา เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุดต่อกลุ่มเป้าหมาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่ม ประชาชนแล้ว จำเป็นต้องมีวิธีการต่าง ๆ ที่จะกระตุ้นให้เกิดกระบวนการเข้ามาร่วมกัน แลกเปลี่ยน ประสบการณ์ ความคิดเห็น เพื่อวิเคราะห์หาแนวทางการปฏิบัติ ตลอดจนตรวจสอบติดตาม ประเมินผล เทคนิควิธีการที่จะนำมาใช้เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วม นั้น มีอยู่หลากหลายวิธี ตั้งแต่การ เผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร สื่อสารทั้งแบบทางเดียวและแบบสองทาง ผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ สื่ออิเล็กทรอนิกส์ หรือสื่อตัวบุคคล ซึ่งเป็นได้ทั้งในรูปแบบที่ไม่เป็นทางการคือผ่านการพูดคุยกันโดยทั่วไป และ รูปแบบที่เป็นทางการคือ การประชุม สัมมนา อบรม เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และ นำไปสู่การกำหนดข้อตกลงในเรื่องต่าง ๆ ร่วมกัน เทคนิคที่นำมาใช้ เช่น การทำแผนที่และสร้าง อนาคตร่วมกัน (Mind Map and Future Search Conference) เทคนิคการระดมพลังอย่างสร้างสรรค์ (Appreciation Influence Control [A-I-C]) การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส ภัยคุกคาม หรือ (Strength-Weakness-Opportunity-Threat [S-W-O-T]) การจัดประชุมอบรมแบบมีส่วนร่วม การเสวนา ในหมู่บ้าน (village dialogue) นอกจากนี้ยังมีการปฏิบัติกรร่วมกันของคนในชุมชน และคนนอก ชุมชน ที่มุ่งเน้นการสะท้อนความคิด จากบุคคลที่เป็นคนในชุมชน เพื่อศึกษา เรียนรู้ และเข้าใจถึง ความสัมพันธ์และศักยภาพของตนเองและชุมชน ตลอดจนช่วยเสริมพลังให้แก่ชุมชนด้วย ดังเช่น การประเมินสถานะชนบทอย่างมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal [PRA]) ซึ่งมีเครื่องมือ ช่วยในการศึกษา ได้แก่ ภาพร่างแผนที่ (sketch map) แผนที่เดินดิน ผังเครือญาติ โครงสร้างองค์กร ชุมชน ปฏิทินชุมชน หรือแผนผังวงจร แผนที่อดีต หรือประวัติศาสตร์ชุมชน รวมถึงระบบสุขภาพ ชุมชน และประวัติชีวิต

เทคนิคการจัดทำแผนที่ความคิดและสร้างอนาคตร่วมกันทั้ง 2 เทคนิคนี้เป็นส่วน หนึ่งของการทำงานอย่างมีส่วนร่วม โดยแผนที่ความคิด เป็นวิธีการช่วยบันทึกความคิดเป็นแผนที่ ความคิดไว้เพื่อให้เห็นความต่อเนื่องที่เป็นระบบหลากหลาย ทำให้เห็นภาพได้ชัดเจนและเป็นระบบ สำหรับการสร้างอนาคตร่วมกัน เป็นเทคนิคที่ช่วยทำให้คนในองค์กรหรือชุมชนร่วมคิดถึงอดีต วิเคราะห์สภาพปัจจุบันและร่วมวางแผนในอนาคต เทคนิคดังกล่าวเป็นการทำงานที่อาศัย ประสบการณ์เดิมของสมาชิก ช่วยให้เกิดประสบการณ์และการเรียนรู้ใหม่ที่ท้าทายอย่างต่อเนื่อง และมีส่วนร่วมอย่างจริงจัง (active performance)

เทคนิคการระดมพลังอย่างสร้างสรรค์ เป็นเทคนิคที่กระตุ้นให้เกิดการยอมรับ ร่วมระดมความคิดเห็นและสร้างพลังของประชาชนในชุมชนเพื่อช่วยกันวางแผนพัฒนาชุมชน มีขั้นตอนสำคัญดังนี้

1. ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation หรือ A) เป็นขั้นตอนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ขั้นตอนนี้จะเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนแสดงความคิดเห็นรับฟังและหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย โดยใช้การวาดรูปเป็นสื่อในการแสดงความคิดเห็น แบ่งเป็น 2 ช่วง คือ 1) การวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านในปัจจุบันหรือเรียกว่า A1 และ 2) การกำหนดอนาคตของหมู่บ้านว่าต้องการให้เกิดการพัฒนาในทิศทางใด เรียกว่า A2

2. ขั้นตอนการสร้างแนวทางการพัฒนา (Influence หรือ I) คือขั้นตอนการหาวิธีการที่จะทำให้พัฒนาหมู่บ้านตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ในช่วง A2 และเป็นช่วงการหามาตรการหรือวิธีการในการพัฒนาและการค้นหาเหตุผลเพื่อจัดลำดับความสำคัญตามความเห็นของกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุมแบ่งออกเป็น 2 ช่วงคือ 1) การคิดโครงการที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์ และ 2) การจัดลำดับความสำคัญของโครงการ โดยแยกออกเป็น 3 ประเภท คือ กิจกรรมหรือโครงการที่ชาวบ้านทำเอง กิจกรรมหรือโครงการที่ชาวบ้านทำเองบางส่วนและขอความช่วยเหลือจากแหล่งทุนภายนอก และกิจกรรมหรือโครงการที่สามารถขอจากภาครัฐ โดยผ่านตำบล

3. ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control หรือ C) คือ การนำเอาโครงการหรือกิจกรรมต่าง ๆ มาสู่การปฏิบัติและจัดกลุ่มผู้ดำเนินงานซึ่งจะรับผิดชอบต่อโครงการหรือกิจกรรม ขั้นตอนนี้ โดยแบ่งออกเป็น 2 ช่วงได้แก่ 1) การแบ่งกลุ่มรับผิดชอบ และ 2) การตกลงในรายละเอียดในการดำเนินงาน (อรพินท์ สฟโชคชัย, 2537: 13 อ้างใน ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 92 – 93)

เทคนิคการวิเคราะห์ S-W-O-T ใช้วิเคราะห์สำหรับการจัดทำแผนกลยุทธ์ต่าง ๆ ตลอดจนใช้เป็นเครื่องมือปรับปรุงการทำงานเป็นหมู่คณะ โดยมีขั้นตอน 4 ขั้นตอน ดังนี้

1. วิเคราะห์ จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาสและอุปสรรค

จุดแข็ง (Strength) หมายถึง จุดเด่น หรือข้อดีที่จะช่วยเสริมสร้างให้การดำเนินงานก้าวหน้าไปได้ด้วยดี หรือทำให้องค์กรเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น

จุดอ่อน (Weakness) หมายถึง ข้อด้อย หรือข้อบกพร่องขององค์กร ซึ่งล้วนเป็นสิ่งที่ถูกรังแกไม่ให้องค์กรมีการดำเนินงานที่ก้าวหน้าสามารถแข่งขันกับผู้อื่นได้

โอกาส (Opportunity) หมายถึง สถานการณ์หรือช่วงจังหวะเวลาที่เอื้อให้องค์กรได้รับการพัฒนาไปอย่างต่อเนื่อง อาจจะเป็นความพร้อมหรือศักยภาพของบุคลากรในปัจจุบันก็ได้

อุปสรรค (Threat) หมายถึง สิ่งขัดขวาง แรงกดดันหรืออันตรายที่บั่นทอนความเจริญก้าวหน้าขององค์กร ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้ององค์กรจะต้องปรับปรุงให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน

2. กำหนดวิสัยทัศน์/ทางเลือกขององค์กรหรือชุมชน
3. กำหนดเป้าหมาย/วัตถุประสงค์ขององค์กรหรือชุมชน
4. วางแผนยุทธศาสตร์หรือแผนกลยุทธ์ในการพัฒนาขององค์กรหรือชุมชน

การเสวนาในหมู่บ้าน มาจากคำว่า dialogue เป็นการมาร่วมสนทนากันแต่แตกต่างกันไปจากการพูดคุยโดยทั่วไป กล่าวคือเป็นการพูดคุยที่แต่ละคนพร้อมที่จะเปิดใจรับฟังเรื่องราว และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ความคิดเห็นต่าง ๆ อย่างมีสติ อดละอัตตาตัวตนให้น้อยลง ซึ่งจะนำไปสู่การหาข้อสรุปหรือแนวทางปฏิบัติในเรื่องต่างๆร่วมกัน รูปแบบวิธีการทำ dialogue มีได้หลายแบบ เช่น before action review (BAR) เป็นการร่วมกันทบทวนก่อนเริ่มทำกิจกรรม during action review (DAR) ร่วมกันทบทวนระหว่างที่กิจกรรมกำลังดำเนินการ after action review (AAR) เป็นการทำการทบทวนหรือแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันหลังจบกิจกรรม word cafe เป็นการแบ่งกลุ่มผู้ร่วมสนทนาเป็นกลุ่มย่อยประมาณ 4-6 คนพูดคุยกันตามประเด็นที่กำหนด เป็นต้น อย่างไรก็ตามหลักการสำคัญของการร่วมสนทนาคือ การมีสติอยู่กับปัจจุบัน ปล่อยวางความยึดมั่นในอคติ หรือความคิดเห็นเดิม องค์กรประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่ขาดไม่ได้คือ กระบวนการ หมายถึงคนที่ทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมกระบวนการเรียนรู้ กล่าวคือเป็นผู้ที่กระตุ้นให้เกิดการเริ่มต้นสนทนาด้วยการตั้งประเด็นคำถามที่เกี่ยวข้องกับเป้าหมายที่ต้องการ จนกระทั่งมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และจบลงด้วยข้อสรุปที่เห็นพ้องต้องกัน (วรภัทร์ ภูเจริญ, 2552: 92-105)

สำหรับเทคนิคหรือกระบวนการที่ได้รับความนิยมในปัจจุบันเพื่อทำให้เกิดการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนนั้นจะเป็นรูปแบบของการศึกษาและพัฒนา ด้วยการใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งในขั้นตอนและกระบวนการของการวิจัยจะช่วยให้ประชาชนรวมตัวขึ้นมาในรูปขององค์กรประชาชนที่สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพสาระสำคัญ จะกล่าวในหัวข้อลำดับถัดไป

สรุปคือหากมีความต้องการไม่ว่าจะเป็นของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลทั้งภาครัฐ เอกชน หรือประชาชน ที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่พึงประสงค์อันจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงต่อทุกฝ่ายแล้วนั้น ต้องใช้กลวิธีทำให้เกิดการมีส่วนร่วมตั้งแต่การคิดวิเคราะห์ปัญหาสาเหตุ ทรัพยากรที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ไปจนกระทั่งการกำหนดวิธีการและการนำไปปฏิบัติจริง รวมถึงการประเมินผลเพื่อนำมาปรับปรุงให้เหมาะสมยิ่งขึ้น เทคนิค วิธีการและเครื่องมือ ที่จะทำให้เกิดการมีส่วนร่วมมีเป็นจำนวนมาก ซึ่งการเลือกใช้ต้องคำนึงถึงวัตถุประสงค์ และผลลัพธ์ที่จะ

เกิดขึ้นจากเครื่องมืออื่น ๆ ด้วย อย่างไรก็ตาม เป้าหมายของการใช้เทคนิควิธีการและเครื่องมือต่าง ๆ ก็เพื่อสร้างโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ทุกฝ่าย เข้ามาร่วมกัน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ซึ่งกันและกันอย่างแท้จริง (ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ, 2543: 76-89; โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และคณะ, 2545: 16-114; นรินทร์ชัย พัฒนพงศา, 2547: 62-115 และนงนภัส คู่วรัญญู เทียงกมล, 2551: 172-179)

9. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

เป็นรูปแบบวิธีการวิจัยที่เริ่มเกิดขึ้นเมื่อกลางปี ค.ศ.1970 โดยมีแนวคิดมาจากการมีส่วนร่วมของผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งหมด ในการมุ่งหาข้อเท็จจริง ความรู้ หรือคำตอบที่นำไปสู่การปฏิบัติ เพื่อแก้ไขปัญหา หรือเปลี่ยนแปลงไปสู่สภาพที่ดีขึ้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงมีนิยาม ความหมายและวิธีการปฏิบัติใกล้เคียงกับการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (participatory research) ซึ่งคือ การศึกษาหาความรู้ที่เป็นคำตอบโดยที่ผู้วิจัยและผู้ให้คำตอบมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในการแลกเปลี่ยน ข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็น (dialogue) โดยผ่านการสื่อสารสองทาง (two-way communication) และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (action research) อันเป็นกระบวนการวิจัยที่ผู้วิจัยเลือกหรือกำหนดกิจกรรมที่คิดว่าเหมาะสมขึ้นมาเพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้ทดลองปฏิบัติและปรับปรุงแก้ไขภายหลังให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้นต่อไป (นงนภัส คู่วรัญญู เทียงกมล, 2551: 185-186 และอนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์, 2548: 31)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (participatory action research) หมายถึง การค้นหาคำตอบหรือให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้และวิธีการปฏิบัติ โดยเฉพาะในประเด็นที่เป็นปัญหาหรือ สิ่งที่ต้องการพัฒนาของกลุ่มคน ชุมชนหรือองค์กร ซึ่งบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องของทุกฝ่ายต้อง เข้ามาร่วมกันดำเนินการตั้งแต่การคิดวิเคราะห์ปัญหา วางแผนการปฏิบัติ การตัดสินใจในขั้นตอนต่าง ๆ ตลอดจนการร่วมกันปฏิบัติการ ตรวจสอบประเมินผล และพัฒนาปรับปรุงให้ดียิ่งขึ้น เพื่อผลลัพธ์อันเป็นประโยชน์ต่อส่วนรวมในท้ายที่สุด (สิทธิณัฐ ประพุทธนิตินสาร, 2545: 20; ชอบ เข้มกัลด์ และโกวิท พวงงาม, 2547: 3-4 และนงนภัส คู่วรัญญู เทียงกมล, 2551: 180)

หลักการสำคัญของการวิจัยในรูปแบบนี้ มุ่งให้ความสำคัญกับการสะท้อนคิดจากมุมมองคนในคือผู้ถูกวิจัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับประชาชนหรือชาวบ้าน ผู้ที่ต้องการความเปลี่ยนแปลง เพื่อให้มีคุณภาพชีวิตที่ดีมากยิ่งขึ้น โดยใช้หลักการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ (systematic learning process) ผ่านกระบวนการคิดวิเคราะห์ (critical intelligence) การสังเกต การวิพากษ์วิจารณ์ตนเองของสมาชิกในชุมชน นำไปสู่การร่วมกันปฏิบัติการทางสังคม (social practice) ที่เน้นความสำคัญของการสำรวจและศึกษาชุมชน (social education) การประเมินปัญหา ความต้องการ

และทรัพยากรที่เกี่ยวข้องทั้งหมดของชุมชน (need and resource assessment) ซึ่งจัดเป็นการวิเคราะห์สถานการณ์ (situation analysis) และการกระตุ้นให้กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียได้เข้ามามีส่วนร่วม กำหนดแนวทางและการปฏิบัติการ (action) ที่สามารถดำเนินการได้จริง ในขั้นตอนต่างๆ เหล่านี้ ล้วนเป็นการส่งเสริมเพิ่มพูนศักยภาพของตัวบุคคลและกลุ่มบุคคลทั้งในด้านอารมณ์ ความคิด และพฤติกรรม ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสังคมตามที่ต้องการอย่างแท้จริง

ขั้นตอนสำคัญในการวิจัยและพัฒนาด้วยวิธีการเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมี 2 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

1. ขั้นตอนการเตรียมการ
  - 1.1 การคัดเลือกชุมชนและการเข้าสู่ชุมชน
  - 1.2 การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน
2. ขั้นตอนการวิจัย เพื่อการวางแผนพัฒนาตามแผน และการติดตามประเมินผล
  - 2.1 การศึกษาและวิเคราะห์ปัญหาชุมชน
  - 2.2 การพิจารณาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ของโครงการพัฒนา
  - 2.3 การกำหนดแผนงาน โครงการและการจัดการ
  - 2.4 การปฏิบัติตามโครงการ
  - 2.5 การติดตามประเมินผล (สุริยา วีรวงศ์, 2542: 2-11; ชอบ เข้มกลัด และ

โกวิท พวงงาม, 2547: 26-27 และนนงนภัส คู่วริชญู เทียงกมล, 2551: 191-198)

ปัจจุบันสังคมไทยได้พัฒนารูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสำหรับท้องถิ่นขึ้น โดยเฉพาะ ทั้งนี้เพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ของท้องถิ่นโดยที่ชาวบ้านในพื้นที่นั้นๆ เข้าร่วมเป็นผู้ทำการศึกษาและพัฒนาด้วยกันหรือที่เรียกกันในชื่อ งานวิจัยท้องถิ่น (community-based research) ซึ่งมีขั้นตอนหลักในการวิจัยดังนี้

1. การเตรียมพื้นที่ เป็นการประเมินสถานการณ์ รวมถึงการเตรียมทีมงานวิจัยซึ่งมีทั้งบุคคลภายนอกและภายในพื้นที่ ปัจจัยสำคัญเกี่ยวกับทีมวิจัยที่มีผลต่อความสำเร็จของการวิจัยคือ ความเข้าใจร่วมกันและความสัมพันธ์อันดีระหว่างทีมวิจัย
2. การพัฒนาโจทย์วิจัยที่มาจากความต้องการของชุมชน และขณะเดียวกันก็เป็น การยกระดับทักษะในการแก้ปัญหาของชาวบ้าน
3. การออกแบบการวิจัย
4. การสร้างความเข้าใจร่วมกัน
5. การจัดการข้อมูล

ในขั้นตอนการออกแบบการวิจัย การสร้างความเข้าใจร่วมกันและการจัดการข้อมูล เป็นไปตามวิธีวิทยาของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แต่อย่างไรก็ตามการสร้างความเข้าใจร่วมกันจะถูกย้ำเน้นตลอดระยะเวลาของการวิจัย

6. การใช้ประโยชน์จากข้อมูลที่ผ่านการตรวจสอบหรือวิเคราะห์และสังเคราะห์ แล้วโดยอาจจะนำไปเป็นแนวทางการแก้ไขปัญหาขององค์กรหรือพื้นที่ นำไปเป็นเนื้อหา หรือ หลักสูตรต่าง ๆ ตลอดจนขยายผลสู่พื้นที่อื่น หรือนำเสนอเป็นนโยบายท้องถิ่นต่อไป

7. การถอดและสรุปบทเรียน เป็นการแสวงหาความรู้ตามแนวการจัดการความรู้คือ ถือว่าความรู้ที่แท้จริงของคนเกิดมาจากการปฏิบัติซึ่งเมื่อปฏิบัติแล้วต้องมีเครื่องมือหรือกลไกในการเก็บสะสมความรู้ขึ้นซึ่งก็คือการสรุปหรือถอดบทเรียน ในทางปฏิบัติการสรุปหรือถอดบทเรียน จะมีการทำมาเป็นระยะ ๆ ตลอดการวิจัย และในขั้นตอนสุดท้ายจะเป็นเสมือนการประมวลผลความเข้าใจร่วมกัน (กาญจนา แก้วเทพ, 2552: 16-24)

กล่าวได้ว่าการวิจัยและพัฒนาด้วยวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการ มุ่งหาคำตอบอันเป็นประเด็นสำคัญของกลุ่มคน ชุมชนหรือองค์กรทั้งนี้บุคคลต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องต้อง เป็นผู้ร่วมดำเนินการในทุกขั้นตอน ตั้งแต่เริ่มต้นการคิดวิเคราะห์ปัญหา การหาวิธีการในการ ดำเนินการเพื่อปรับปรุง แก้ไขหรือพัฒนา ตลอดจนสรุปผลหรือบทเรียนที่ได้รับ ซึ่งผลลัพธ์ที่ เกิดขึ้นในแต่ละขั้นตอนนี้จะไปสู่การแก้ไขปัญหา การปรับปรุงหรือการพัฒนาให้ดีขึ้น เพื่อประโยชน์ ต่อกลุ่มคน ชุมชนหรือองค์กรนั้น ๆ

10. การประเมินผล

ศิริชัย กาญจนวาสี (2547: 21 – 22) ได้ศึกษาพัฒนาการของความหมายการประเมินที่ นักประเมินหลายท่านได้ให้ไว้ และสรุปเป็นใจความสำคัญไว้ดังนี้ คือ ความหมายของการประเมิน ได้รับการพัฒนามาอย่างต่อเนื่องเริ่มต้นจากความเข้าใจที่ว่าประเมินเป็นสิ่งเดียวกับการวัดผลการ เรียนรู้ของผู้เรียน (Measurement-oriented) การประเมินเป็นกระบวนการศึกษาสิ่งต่าง ๆ โดยใช้ระเบียบ วิธีวิจัย (Research-oriented) การประเมินเป็นการตรวจสอบการบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ (Objectives-oriented) การประเมินเป็นการช่วยเสนอสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจ (Decision-oriented) การประเมินเป็นการสนองสารสนเทศแก่ผู้เกี่ยวข้องทั้งหลายด้วยการบรรยายอย่างลุ่มลึก (Objectives-oriented) และการประเมินเป็นการตัดสินใจคุณค่าของสิ่งที่มุ่งประเมิน (Judgment-oriented) การสืบทอด และพัฒนากันมาอย่างต่อเนื่องทำให้ความหมายของการประเมินมีการชัดเจนและสมบูรณ์ยิ่งขึ้น การ

ประเมินในอนาคตน่าจะยับยั้งสถานการณ์ให้มีความหมายและบทบาทต่อสังคมมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านการเป็นสารสนเทศเชิงคุณค่าที่สนับสนุนการเจรจาต่อรองเชิงสร้างสรรค์เพื่อให้บรรลุถึงเอกภาพของความคิด แนวทาง และข้อสรุปทางการเมืองและเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดประโยชน์สุขร่วมกันของสังคม

นอกจากนี้ สุวิมล ตีรกานันท์ (2550 : 2 – 3) ได้กล่าวถึงลักษณะที่สำคัญของการประเมินไว้ 4 ประการ ได้แก่

1. การจัดเก็บข้อมูลที่ใช้ในการดำเนินงานตาม โครงการในทุกรูปแบบและทุกขั้นตอน
2. มีการเก็บรวบรวมข้อมูลมาทำการวิเคราะห์ ทั้งนี้ลักษณะข้อมูลที่รวบรวมมาต้องมีความชัดเจน น่าเชื่อถือและเป็นที่ยอมรับ ซึ่งต้องอาศัยกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลที่มีคุณภาพ
3. มีการใช้ข้อมูลนั้น เพื่อการตัดสินใจเกี่ยวกับโครงการ
4. สารสนเทศที่ได้จากข้อมูล สามารถนำมาใช้ในการปรับปรุง แก้ไขการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพ

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า การประเมิน หมายถึง ความคิดเห็นและการตัดสินใจต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เกี่ยวกับคุณค่า ความสอดคล้อง การบรรลุความสัมฤทธิ์ผลหรือคุณสมบัติอื่น ๆ โดยใช้กระบวนการและวิธีการตามระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งทำให้ได้ข้อมูลและสารสนเทศที่ตอบสนองความต้องการเกี่ยวกับการวางแผนการดำเนินงาน การกำกับติดตาม การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการดำเนินงาน ได้อย่างทันสถานการณ์

10.1 ทฤษฎีและแบบจำลองการประเมิน

การประเมินนับว่าเป็นศาสตร์แขนงหนึ่งที่มีวิวัฒนาการและการพัฒนาการของแนวคิดและเทคนิควิธีการประเมินที่เป็นระบบ ตลอดจนพัฒนาเป็นรูปแบบการประเมินที่เรียกกันว่า แบบจำลองหรือโมเดล ไม่เพียงแต่เป็นแบบจำลองภาพหรือความคิดเท่านั้น แต่ยังมีสื่อสารภาพ รวมทั้งแนวความคิด หลักการ ตลอดจนปรากฏการณ์ในเชิงสัมพันธ์อย่างเป็นระบบอีกด้วย จนอาจกล่าวได้ว่ารูปแบบหรือโมเดลการประเมินนี้ สามารถที่จะถือว่าเป็นทฤษฎีการประเมินก็ได้ เพราะมีลักษณะของความสมเหตุสมผลบนพื้นฐานของข้อตกลงเบื้องต้นในเชิงทฤษฎีเช่นกัน (เขาวดี ราชชัยกุล วิบูลย์ศรี, 2548: 28)

สุวิมล ตีรกานันท์ (2550: 41 – 42) ได้สรุปสาระสำคัญของแบบจำลองที่ใช้กันทั่วไปมีอยู่ 2 ลักษณะ คือ

1. Descriptive Model เป็นแบบจำลองที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นการบรรยาย การอธิบาย ลักษณะของสิ่งต่าง ๆ และอาจมีส่วนที่แสดงสิ่งที่คาดหวังในแบบจำลองนั้นอีกด้วย

2. Prescriptive Model เป็นแบบจำลองที่สร้างขึ้นโดยมีลักษณะเป็นกฎ หรือเป็นแนวทางไปสู่การปฏิบัติ ผู้ใช้แบบจำลองจะอาศัยแบบจำลองนี้เป็นกรอบแนวคิด เป็นวิธีการในการ ดำเนินการ

แบบจำลองที่ใช้ในการประเมินในปัจจุบันเกือบทั้งหมด เป็นแบบจำลองที่มี จุดเริ่มต้นมาจากการประเมินทางการศึกษา ต่อมาได้นำมาประยุกต์ใช้กับการประเมินต่าง ๆ แบ่ง แบบจำลองเป็น 3 กลุ่มใหญ่ๆ คือ

1. Objective Based Model ในกลุ่มนี้มุ่งให้ความสนใจเปรียบเทียบผลที่ได้รับกับ วัตถุประสงค์นักวิชาการในกลุ่มนี้ได้แก่ Tyler และ Cronbach

2. Judgmental Evaluation Model กลุ่มที่สองนี้ให้ความสนใจกับการตัดสินใจกับ การตัดสินใจคุณค่าของนักวิชาการในกลุ่มนี้ได้แก่ Stake Scriven และ Provus

3. Decision-oriented Evaluation Model กลุ่มสุดท้ายเป็นกลุ่มที่มุ่งผลิตสารสนเทศ เพื่อการตัดสินใจ นักวิชาการในกลุ่มนี้ได้แก่ Stufflebeam และ Alkin

แบบจำลองการประเมินของ Stufflebeam คือ CIPP Model แบบจำลองนี้ พัฒนาขึ้นเมื่อปี ค.ศ.1971 โดยมีแนวคิดในการสร้างสารสนเทศเพื่อการตัดสินใจ และแบ่งการ ประเมินออกเป็น 4 ประเด็นตามประเภทของการตัดสินใจ และการนำไปใช้ประโยชน์ดังนี้

1. การประเมินบริบท (context evaluation) เป็นการตัดสินใจเพื่อประกอบการ วางแผน มีประโยชน์ต่อการนำไปใช้กำหนดนโยบายหรือเป้าหมาย ใช้คัดเลือกโครงการที่เหมาะสม

2. การประเมินปัจจัยนำเข้า (input evaluation) เป็นการตัดสินใจเพื่อประกอบการ กำหนดโครงสร้าง มีประโยชน์ต่อการกำหนดโครงสร้างการดำเนินงาน ยุทธวิธี วิธีการ และ แผนการดำเนินงาน

3. การประเมินกระบวนการ (process evaluation) เป็นการตัดสินใจในระยะการ ดำเนินการ มีประโยชน์ต่อการติดตามและกำกับการทำงานตามแผน ปรับปรุงวิธีการดำเนินงาน และรายงานความก้าวหน้าของโครงการ

4. การประเมินผลผลิต (product evaluation) เป็นการตัดสินใจดำเนินงานต่อหรือ ยุติ มีประโยชน์ต่อการดำเนินการต่อโดยขยายโครงการ หรือยุติและชะลอโครงการ

แบบจำลองของ Stufflebeam จะแบ่งการประเมินแต่ละแบบเพื่อให้ได้สารสนเทศที่ เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอน (สุวิมล ติรกานนท์, 2550: 47-48)

สำหรับการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยเลือกใช้แบบจำลองการประเมิน CIPP Model ของ Stufflebeam ในการประเมินการปฏิบัติตามแผนงานป้องกันประมาทพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่นในระดับหมู่บ้าน

11. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

11.1 พฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดในสังคมไทย

แนวโน้มของการเกิดพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดต่าง ๆ ของสังคมไทย เริ่มปรากฏให้เห็นถึงการเริ่มต้นมีพฤติกรรม โดยเฉพาะการสูบบุหรี่ ดื่มแอลกอฮอล์ในเด็กที่มีอายุลดน้อยลง ดังการศึกษาสถานการณ์พฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับสิ่งเสพติดต่าง ๆ ในกลุ่มวัยรุ่นที่อยู่ในระบบการศึกษา ผลการศึกษาส่วนใหญ่พบว่าเพศชายมีการดื่มแอลกอฮอล์มากกว่าเพศหญิง อายุเฉลี่ยที่เริ่มดื่มประมาณ 13 ปี ในเด็กผู้หญิงอาจจะเริ่มต้นช้ากว่าเพศชายเล็กน้อย คือประมาณ อายุ 14 ปี หรือผลการศึกษาของสมิต วัฒนธัญญกรรม และคณะ (2545: 1-3) พบว่าอายุเฉลี่ยในการเริ่มสูบบุหรี่ ดื่มแอลกอฮอล์และเสพยาเสพติดในครั้งแรกคืออายุ 14 ปีแต่ในบางการศึกษาเฉพาะพื้นที่ เช่นในเขตเทศบาลตำบลบ้านไต้ อำเภอยะขอม จังหวัดขอนแก่น พบอายุเฉลี่ยของการเริ่มดื่มครั้งแรกคือ 9.41 ปี อายุต่ำที่สุดที่พบคือ 8 ปี เบียร์เป็นเครื่องดื่มที่ดื่มในครั้งแรก และใช้ดื่มเป็นประจำ นอกจากนี้ยังมีการสูบบุหรี่ ซึ่งบางการศึกษาพบว่าบุหรี่ไม่ใช่สารชนิดแรกที่เด็กใช้สำหรับทดลองหัดเสพยาในครั้งแรก อย่างไรก็ตามอายุในการเริ่มหัดสูบบุหรี่ลดน้อยลงเช่นกัน ดังการศึกษาในหมู่บ้านแห่งหนึ่งของตำบลบ้านกง อำเภอนองเรือ จังหวัดขอนแก่น พบการเริ่มสูบบุหรี่เป็นครั้งแรกในเด็กอายุ 12 ปี สำหรับยาเสพติดโดยเฉพาะยาบ้าเป็นสิ่งเสพติดที่บางกลุ่มตัวอย่างใช้เป็นลำดับถัดมา (จิรวัดน์ มูลศาสตร์ และคณะ, 2545; จินตนา วงศ์วาน, 2548; รัชดาวรรณ กาวิวงศ์ และคณะ, 2548; วนิตา พลเชียงสา, 2549; เกศสุดา โลหิตทรานนท์ และสมพร เนติรัฐกร, 2550; สาทวีร์ อัยฉางค์กรชัย และคณะ, 2551: [1]; กฤษณา ภูพลผัน, 2551 และวิจิตรา ปัญญาชัย และคณะ, 2551)

11.2 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการใช้และไม่ใช้สิ่งเสพติด

สำหรับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม การใช้หรือไม่ใช้ สิ่งเสพติดต่างๆ นั้น งานวิจัยจำนวนมากมุ่งศึกษาสาเหตุ ปัจจัยเสี่ยงและปัจจัยทำนายการมีพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติด ชนิดใดชนิดหนึ่งในวัยรุ่นหรือเยาวชน ซึ่งสามารถจัดกลุ่มและสรุปผลการศึกษาได้ดังนี้

11.2.1 ตัวบุคคล ประกอบด้วยตัวแปรต่างๆ ได้แก่

1) เพศชาย มักมีความเสี่ยงต่อการเกิดพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดมากกว่าเพศหญิง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะเพศหญิงมักมีเจตคติที่ไม่ดีต่อสิ่งเสพติด (สุภาพร ณะชานันท์, 2548: 163) เช่นเดียวกับผลการศึกษาของประเทศสเปนที่ระบุว่าเพศหญิงเป็นปัจจัยป้องกันสิ่งเสพติดในอนาคตได้ (Fernandez *et al.*, 2005: 352-358) แต่ในปัจจุบันมีแนวโน้มที่วัยรุ่นเพศหญิงมีการใช้สิ่งเสพติดเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะ แอลกอฮอล์ (วนิดา พลเชียงสา, 2549: บทคัดย่อ และพนมกร นันติ, 2550: บทคัดย่อ)

2) อายุ แม้ว่าจะพบว่า การเริ่มมีพฤติกรรมมีแนวโน้มเกิดขึ้นในอายุน้อยลงแต่ อายุที่มากขึ้น จะมีความเสี่ยงต่อการมีพฤติกรรมการใช้แอลกอฮอล์และยาเสพติดเพิ่มมากขึ้นและมีแนวโน้มที่จะเป็นผู้ดื่มแอลกอฮอล์ในปัจจุบัน ดื่มหนัก และดื่มจนเมาบ่อยครั้งกว่าผู้เริ่มที่มีอายุน้อย ทั้งนี้เนื่องจากอายุมากขึ้นมักมีปัญหาการแยกตัว วิตกกังวล ซึมเศร้า สมาธิไม่ดี ต้องเผชิญกับปัญหาชีวิตมากขึ้น และยังมีโอกาสต่อการไปเที่ยวสถานบันเทิงยามวิกาลซึ่งเป็นแหล่งของสิ่งเสพติดต่าง ๆ (สุวรรณ อรุณพงศ์ไพศาล, 2548: 1-3; พนมกร นันติ, 2550: บทคัดย่อ และสาวิตรี อัยฉางค์กรชัย และคณะ, 2551: [2])

ขณะที่ Fernandez *et al.* (2005: 352-358) พบว่าการเริ่มสูบบุหรี่เมื่ออายุ 13 ปี สามารถทำนายการดื่มแอลกอฮอล์ในอีก 2 ปีต่อมาได้ Mcgue *et al.* (2008: S30-S38) ศึกษากลุ่มตัวอย่างจำนวนทั้งสิ้น 2,689 คน ผลพบว่าการเริ่มดื่มแอลกอฮอล์เมื่ออายุน้อยกว่า 15 ปีมีความเสี่ยงมากขึ้นไม่เฉพาะแต่การติดแอลกอฮอล์เท่านั้น ยังสัมพันธ์กับการเสี่ยงต่อการติดนิโคติน การติดยาเสพติดอื่น และมีบุคลิกภาพต่อต้านสังคมเมื่ออายุ 17 ปีด้วย เช่นเดียวกับอธิบายของ Jessor *et al.* (1994: 29) ที่กล่าวว่าพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของวัยรุ่นไม่ได้เกิดขึ้นเพียงปัญหาใดปัญหาหนึ่งเท่านั้น หากแต่วัยรุ่นที่ดื่มแอลกอฮอล์มักสูบบุหรี่และใช้ยาเสพติด รวมทั้งมีพฤติกรรมขัดแย้งหรือไม่ยอมทำตามที่สังคมกำหนดมากกว่าวัยรุ่นที่ไม่ดื่มแอลกอฮอล์ และยังมีข้อค้นพบว่าวัยรุ่นที่เริ่มสูบบุหรี่ใช้ยาเสพติดตั้งแต่อายุ 15 ปี มีปัญหายุ่งยากเกี่ยวกับเรื่องกฎหมายหรือการมีเพศสัมพันธ์มากกว่าผู้ดื่มแอลกอฮอล์ที่มีอายุ 17 ปีซึ่งเป็นผู้ที่ไม่ได้เริ่มใช้ตั้งแต่อายุ 15 ปี เช่นเดียวกับในประเทศบราซิลที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการดื่มแอลกอฮอล์ครั้งแรกกับการสูบบุหรี่ และใช้ยาเสพติดอย่างอื่น

ซึ่งพบว่า การเริ่มดื่มตั้งแต่อายุน้อยสัมพันธ์กับโอกาสในการสูบบุหรี่และใช้ยาอื่น ๆ ที่เพิ่มมากขึ้น ในช่วง 30 วันก่อนทำการศึกษา จากข้อค้นพบนี้จึงกล่าวได้ว่าทั้งแอลกอฮอล์และบุหรี่เป็นสารเริ่มต้นที่สามารถนำไปสู่การใช้ยาเสพติดอื่นได้ เช่น โคลเคน กัญชา (Vieira *et al.*, 2007: 222-227)

3) ลักษณะทางบุคลิกภาพ เช่น จี๋เหงา หัวนั้ไหว เก็บตัว เปิดกว้าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุคลิกภาพแบบทำทาย (คุษฎี โยเหลา และคณะ, 2540: 65) เป็นลักษณะที่ต้องการความแปลกใหม่ ความหลากหลายของประสบการณ์ (sensational seeking) โดยยอมเสี่ยงทางร่างกายและสังคมเพื่อให้ได้มาซึ่งประสบการณ์นั้น พบมากในวัยรุ่นอายุประมาณ 16 ปี ทั้งนี้จะมีความสัมพันธ์กับความหุนหันพลันแล่น ขาดการควบคุมตัวเอง และทักษะทางสังคมต่ำ (Arnett, 1992; Heino *et al.*, 1996 and Wills *et al.*, 2000 อ้างใน นันทา สุรัรักษา, 2546: 29)

4) ลักษณะทางจิตวิทยา ได้แก่ การมีความรู้สึกว่าตนเองไม่มีคุณค่า การรับรู้ความสามารถในตนเองหรือความเชื่อมั่นในตนเองต่ำ ความอดทนรอคอยต่ำ และ ขาดแรงจูงใจ เป้าหมายในชีวิตหรือการมุ่งอนาคตต่ำ คุณลักษณะเช่นนี้จะสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดต่าง ๆ ดังเช่น คุษฎี โยเหลา และคณะ (2540: 65) ได้สรุปไว้ว่าความภาคภูมิใจในตนเองเป็นตัวแปรสำคัญที่จำแนกผู้ที่ใช้สารระเหยออกจากผู้ที่ไม่ใช้สารระเหย และสุภาพร ชนะชานันท์ (2548: 171) ทำการศึกษาปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการป้องกันสิ่งเสพติดของนักเรียนพบว่าความภาคภูมิใจในตนเองเป็นตัวแปรหนึ่งในลักษณะส่วนบุคคลของนักเรียนที่มีอิทธิพลทั้งเจตคติต่อสิ่งเสพติดและพฤติกรรมกำป้องกันตนเองจากสิ่งเสพติด

5) ลักษณะทางพฤติกรรม ได้แก่ มีพฤติกรรมเที่ยวกลางคืน มีพฤติกรรมเสี่ยงต่อการใช้สิ่งเสพติด และมีแนวโน้มของพฤติกรรมที่เป็นปัญหา ผลการศึกษาของประเทศสวีเดนพบว่าพฤติกรรมเกรในเพศชายเป็นปัจจัยเสี่ยงต่อพฤติกรรมกำใช้สิ่งเสพติด (Branstrom *et al.*, 2007: 12-18) ในขณะที่ Beebe *et al.* (2008: S82-S90) พบว่าพฤติกรรมกำใช้เวลาในการทำกิจกรรมทางศาสนามีความสัมพันธ์กับการไม่ใช้แอลกอฮอล์และยาเสพติดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < .05$)

6) ลักษณะความเชื่อ ความคิด และค่านิยม ได้แก่ มีเหตุผลเชิงจริยธรรมต่ำ มีการรับรู้หรือเจตคติทางบวกต่อการใช้สิ่งเสพติด และมีความเชื่อที่ไม่ถูกต้องต่อสิ่งเสพติด มีค่านิยมในการใช้ชีวิตที่เสี่ยงต่อการใช้สิ่งเสพติด เช่น ชอบทดลอง ชอบเที่ยวกลางคืนตามแหล่งสถานบันเทิง ใช้สิ่งเสพติดที่ไม่ผิดกฎหมาย (จิราพร สุวรรณธีรางกูล, 2542: 26-27) โดยเฉพาะในประเทศสวีเดนพบว่า เจตคติทางบวกต่อแอลกอฮอล์และบุหรี่เป็นปัจจัยเสี่ยงมากที่สุดต่อพฤติกรรมกำใช้สิ่งเสพติดของเพศหญิงอายุ 15-16 ปี ขณะเดียวกันการมีเจตคติทางบวกต่อการห้ามปรามสิ่งเสพติดเป็นปัจจัยป้องกันที่สำคัญมากที่สุดสำหรับเพศหญิงด้วยเช่นกัน แต่สำหรับกลุ่มอายุ 17-18 ปี

ลักษณะของปัจจัยจะแตกต่างออกไปบ้างกล่าวคือ ปัจจัยที่เป็นตัวทำนายสำคัญที่สุดของการดื่มและใช้ยาเสพติดของทั้ง 2 เพศได้แก่ เจตคติทางบวกต่อแอลกอฮอล์ ขณะที่การมีเจตคติทางบวกต่อการห้ามปรามสิ่งเสพติดจะเป็นปัจจัยสำคัญในการป้องกันการใช้สิ่งเสพติดของเพศชาย (Branstrom *et al.*, 2007: 12-18)

7) อื่น ๆ อันได้แก่ การเปลี่ยนแปลงตามพัฒนาการของช่วงวัยที่ไม่สามารถจัดการกับปัญหาอุปสรรคในชีวิต และการไม่มีความรู้เกี่ยวกับสิ่งเสพติดหรือโทษของแอลกอฮอล์ (จิราพร สุวรรณธีรางกูร, 2542; จิรวัฒน์ มูลศาสตร์ และคณะ, 2545: 122; จูไรรัตน์ แสนใจรักษ์, 2547: 7-10; จินตนา วงศ์วาน, 2548: 64 และป.ป.ส., 2549: 23-34)

11.2.2 ครอบครัว มีตัวแปรสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการเกิดพฤติกรรม คือ

- 1) ลักษณะทางเศรษฐกิจมีทั้งที่ดีเกินไปและไม่ดี
- 2) ลักษณะครอบครัวแตกแยก
- 3) ความสัมพันธ์ในครอบครัว ได้แก่ มีความขัดแย้งในครอบครัวโดยเฉพาะระหว่างพ่อแม่กับเด็ก ขาดการมีส่วนร่วมของสมาชิกในครอบครัว และครอบครัวที่มีลักษณะความสัมพันธ์แบบห่างเหิน
- 4) วัฒนธรรมภายในครอบครัว ได้แก่ ครอบครัวมีความคาดหวังต่อสมาชิกมากเกินไป และครอบครัวที่ใช้อำนาจนิยมหรือความรุนแรงในครอบครัว นอกจากนี้ผลการศึกษาของ Vieira *et al.* (2007: 222-227) พบว่ากลุ่มตัวอย่างที่ดื่มแอลกอฮอล์จะดื่มกับสมาชิกในครอบครัวก่อนที่จะมาดื่มกับกลุ่มเพื่อน ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากความเชื่อทางวัฒนธรรมของสังคมที่เชื่อว่าการดื่มกับพ่อแม่อาจจะเป็นการป้องกันการติดแอลกอฮอล์ และสุดท้ายผลการศึกษาพบว่ามีผู้ที่เคยดื่มมาแล้วตั้งแต่ก่อนอายุ 18 ปีถึงร้อยละ 99.10 ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงความไม่มีประสิทธิภาพของการควบคุมทางสังคมด้วย
- 6) แบบแผนการเลี้ยงดูของครอบครัวที่ไม่มีการสอนเกี่ยวกับสิ่งเสพติด ขาดระเบียบวินัยทำให้ขาดการดูแลเอาใจใส่ ขาดการควบคุมติดตามการทำกิจกรรมของเด็ก รวมถึงมีตัวแบบในครอบครัวที่ใช้สิ่งเสพติด ส่วนการกำหนดช่วงเวลากลับบ้านเป็นปัจจัยปกป้องที่สำคัญในเพศหญิงอายุ 17-18 ปี นอกจากนี้ยังพบว่าการเสนอแนะแอลกอฮอล์ของพ่อแม่ให้แก่ลูกเป็นปัจจัยทำนายพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่นด้วย (Branstrom *et al.*, 2007: 12-18) ขณะที่การทำหน้าที่ที่ปกติของครอบครัว เป็นปัจจัยป้องกันการใช้สิ่งเสพติดต่าง ๆ ในอนาคตได้ (Fernandez *et al.*, 2005: 352-358) ผลการศึกษาวัยรุ่นอเมริกันอินเดียชนอายุ 13-19 ปีในรัฐโอกลาโฮมา สหรัฐอเมริกา จำนวน 134 คนในช่วงปี 1999-2000 พบว่าการสื่อสารในครอบครัวเป็นตัวแปรหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับการไม่ใช้สิ่งเสพติดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < .05$) และได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ว่า

การสื่อสารที่มีความหมายและมีประสิทธิภาพของพ่อแม่และสมาชิกในครอบครัวเป็นตัวบ่งบอกถึงความผูกพันที่แน่นแฟ้นภายในครอบครัวซึ่งเป็นปัจจัยป้องกันที่เด่นชัดจากการรายงานของกลุ่มวัยรุ่นเอง สำหรับปัจจัยด้านครอบครัวที่สัมพันธ์กับการใช้สิ่งเสพติดนั้นรวมไปถึงวิธีปฏิบัติที่ไม่ถูกต้องของพ่อแม่ การขาดการติดตามสอดส่อง พ่อแม่ปฏิเสธลูก ความขัดแย้งระหว่างพ่อแม่กับลูก โดยเฉพาะครอบครัวที่มีการสื่อสารบกพร่อง ตลอดจนการขาดการสนับสนุนจากพ่อแม่ (Beebe *et al.*, 2008: S82-S90)

11.2.3 สังคม และสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วยอิทธิพลจากตัวแปรต่าง ๆ ดังนี้

1) กลุ่มเพื่อน โดยเฉพาะการคบเพื่อนที่มีพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติด

พฤติกรรมเกร และพฤติกรรมเสี่ยงต่าง ๆ หรือการคบเพื่อนที่ชอบฝ่าฝืนกฎระเบียบ (Branstrom *et al.*, 2007: 12-18) จัดเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อการใช้สิ่งเสพติดต่าง ๆ ของวัยรุ่น ดังผลการศึกษาของสุวรรณิ แสงอาทิตย์ (2550:80) ที่พบว่าตัวแปรพฤติกรรมเสี่ยงด้านการคบเพื่อนสามารถทำนายพฤติกรรมเสี่ยงด้านการสูบบุหรี่ ดื่มสุรา และเสพยาเสพติดในวัยรุ่นสุขภาพปกติได้ร้อยละ 39.40 และในวัยรุ่นที่เจ็บป่วยเรื้อรังได้ถึงร้อยละ 41.60 อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

2) สิ่งแวดล้อมทางสังคม ได้แก่ สภาพแวดล้อมและลักษณะที่อยู่อาศัยของเด็กและเยาวชนมีความเสี่ยงในด้านสิ่งเสพติด เช่น เป็นแหล่งที่หาสิ่งเสพติดได้ง่ายหรือค่านิยมทางบวกต่อสิ่งเสพติดของชุมชน มีผู้ที่ติดสิ่งเสพติดอยู่ในชุมชน เด็กและเยาวชนไม่ค่อยมีความรู้สึกผูกพันใกล้ชิดกับบุคคลอื่นหรือสถานที่ในชุมชน ซึ่ง Beebe *et al.* (2008: S82-S90) พบว่ารูปแบบบทบาทของผู้ใหญ่ที่ไม่ใช่พ่อแม่ มีความสัมพันธ์กับการไม่ใช้แอลกอฮอล์ บุหรี่ และยาเสพติดอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($p < .05$)

3) วัฒนธรรมของสังคมใหญ่ พบว่าสังคมไทยยังขาดเอกภาพในการถ่ายทอดบรรทัดฐานเกี่ยวกับสิ่งเสพติด และการคงสภาพเป็นบริบทเงื่อนไขที่เอื้อต่อการใช้สิ่งเสพติด รวมถึงวัฒนธรรม ประเพณี งานเลี้ยง เทศกาลต่าง ๆ

4) โรงเรียน เด็กมักขาดความผูกพันกับโรงเรียนและครูอาจารย์ มีปัญหาด้านการเรียน ผลการเรียนต่ำ และเรียนซ้ำชั้น สำหรับการรับรู้สภาพแวดล้อมทางสังคมในโรงเรียนและนโยบายกฎระเบียบของโรงเรียน ผู้ที่ดื่มแอลกอฮอล์มักมีแนวโน้มที่จะรับรู้สภาพแวดล้อมและนโยบายกฎระเบียบในด้านที่สอดคล้องกับการดื่มแอลกอฮอล์ ส่วนผู้ที่ไม่ดื่มมักคิดว่าตนเองอยู่ในสภาพแวดล้อมที่มีผู้ดื่มน้อยกว่า และรับทราบกฎระเบียบของโรงเรียนในเชิงที่ไม่ส่งเสริมการดื่ม

5) กระแสสื่อและเทคโนโลยีที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและทันสมัยที่เข้าถึงกลุ่มเด็กและเยาวชนได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะโฆษณาเครื่องดื่มแอลกอฮอล์มีผลต่อเด็กและเยาวชนใน

ด้านการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร ค่านิยม การเลียนแบบ (จิราพร สุวรรณธีรารกุล, 2542: 26-27; กนกรัตน์ แจ่มวิภูกุล, 2545: 61-64; วิฑูร วรวัลย์, 2546; นันทา ผู้รักษา, 2546: 77-80; จินตนา วงศ์วาน, 2548:62-64; สุวรรณ อรุณพงศ์ไพศาล, 2548: 1-3; 2549: 1-2; วนิตา พลเชียงสา, 2549; ป.ป.ส., 2549: 23-34; พนมกร นันติ, 2550 และวิจิตรา ปัญญาชัย และคณะ, 2551 และสาวิตรี อัมฉางค์กรชัย และคณะ, 2551: [3]-[4])

นอกจากนี้ในส่วนของ การป้องกันพบว่าการสนับสนุนทางสังคมเป็นปัจจัยป้องกันการเกิดปัญหาต่าง ๆ ในวัยรุ่นด้วย ดังผลการศึกษาของดวงหทัย สุกนธปฏิภาณ (2547: บทคัดย่อ) ที่ศึกษาถึงความสัมพันธ์ของการรับรู้การสนับสนุนจากครอบครัว เพื่อนและครู พฤติกรรมการป้องกันการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ และพฤติกรรมการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ในวัยรุ่นตอนต้นที่กำลังเรียนระดับมัธยมศึกษา ในจังหวัดนครศรีธรรมราช จำนวน 417 คน ผลการศึกษาพบว่ากลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีการรับรู้การสนับสนุนจากครอบครัว เพื่อน และครูอยู่ในระดับสูงร้อยละ 60 มีพฤติกรรมการป้องกันการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์ สำหรับการรับรู้การสนับสนุนจากครอบครัว เพื่อน และครูในกลุ่มที่ดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์มีความสัมพันธ์ทางบวกในระดับต่ำกับพฤติกรรมการป้องกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($r = 0.32, 0.24, 0.26, p < .01$ ตามลำดับ) แต่มีความสัมพันธ์ทางลบระดับต่ำกับพฤติกรรมการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($r = -0.24, p < .01, r = -0.10, p < .05, r = -0.18, p < .01$ ตามลำดับ) และพฤติกรรมการป้องกันการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์มีความสัมพันธ์ทางลบระดับปานกลางกับพฤติกรรมการดื่มเครื่องดื่มที่มีแอลกอฮอล์อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($r = -0.41, p < .01$) และสิริอินฐพร สุวี (2548: บทคัดย่อ) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการรับรู้ความสามารถของตนเองและการได้รับการสนับสนุนทางสังคมต่อพฤติกรรมการเผชิญปัญหาของวัยรุ่น กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนระดับมัธยมศึกษาของโรงเรียนรัฐบาลและเอกชนในเขตอำเภอเมืองจังหวัดเชียงใหม่ จำนวน 638 คน พบว่า ทั้งการรับรู้ความสามารถของตนเองและการได้รับการสนับสนุนทางสังคมมีความสัมพันธ์ทางบวกกับพฤติกรรมการเผชิญปัญหาแบบมีประสิทธิภาพ และมีความสัมพันธ์ทางลบกับพฤติกรรมการเผชิญปัญหาแบบด้อยประสิทธิภาพอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 อีกทั้งการรับรู้ความสามารถของตนเองและการได้รับการสนับสนุนทางสังคมยังสามารถร่วมกันพยากรณ์พฤติกรรมการเผชิญปัญหาแบบมีประสิทธิภาพและด้อยประสิทธิภาพได้อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 โดยสามารถพยากรณ์พฤติกรรมการเผชิญปัญหาแบบมีประสิทธิภาพได้สูงกว่าแบบด้อยประสิทธิภาพ

สำหรับแหล่งการสนับสนุนทางสังคมของวัยรุ่นมีธารทิพย์ อิมทรัพย์ (2548: บทคัดย่อ) ศึกษาการสนับสนุนทางสังคมและสัมพันธ์ภาพในครอบครัวของเด็กวัยรุ่นอายุระหว่าง

18-25 ปีที่พยายามฆ่าตัวตาย ในจังหวัดนครสวรรค์ จำนวน 119 ราย พบว่า ร้อยละ 52.94 มีการสนับสนุนทางสังคมในระดับต่ำค่าเฉลี่ยประชากรเท่ากับ 90.21 ($\sigma = 9.54$) แหล่งการสนับสนุนทางสังคมที่พบมากที่สุดคือ เพื่อนสนิท คิดเป็นร้อยละ 57.94 ส่วนแหล่งสนับสนุนทางสังคมที่ไม่พบเลย คือ พระหรือนักบวช และบุตร

11.3 การป้องกันและแก้ไขปัญหาลี้ภัยเสพติดในกลุ่มเด็กและเยาวชน

สำหรับการดำเนินงานเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาลี้ภัยเสพติดในกลุ่มเด็กและเยาวชน นั้นมีหลากหลายรูปแบบ ดังรายงานผลการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวกับกิจกรรมดำเนินการเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาลี้ภัยเสพติดในช่วงปี พ.ศ.2540-2547 จำนวน 90 เรื่อง ส่วนใหญ่มุ่งจัดกระทำกิจกรรมกับกลุ่มเป้าหมายหลัก อันได้แก่ เด็กและเยาวชนที่อยู่ในระบบการศึกษาและใช้โรงเรียนเป็นฐานในการจัดกิจกรรมเป้าหมายของการจัดกิจกรรมคือ ฝึกทักษะ พัฒนาพฤติกรรม พัฒนาความคิดและเจตคติ ด้วยวิธีการให้ความรู้ ฝึกปฏิบัติกิจกรรมในลักษณะของการเข้าค่าย ทักษะชีวิต การอบรมเชิงปฏิบัติการ การสร้างแกนนำเยาวชน การสนับสนุนส่งเสริมให้มีกิจกรรมทางเลือก เช่น อาชีพเสริม สำหรับเยาวชนกลุ่มเสี่ยง และการให้ความรู้ที่กับเยาวชนกลุ่มเสี่ยงแต่ยังไม่สามารถสร้างความตระหนักให้แก่กลุ่มเสี่ยงได้ (รัชณี อ่อนศรี, 2546 อ้างใน สำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด ภาคเหนือ, 2546: 20-21) ในส่วนขององค์ประกอบอื่น ๆ พบว่ามีการดำเนินงานกับสถาบันการศึกษา มากกว่าองค์ประกอบอื่น โดยมีเป้าหมายเพื่อการพัฒนากระบวนการ เช่น การจัดโครงสร้างทางสังคมของโรงเรียน เพิ่มพูนความรู้และพัฒนาศักยภาพของบุคคลที่เกี่ยวข้อง รวมถึงการสร้างการมีส่วนร่วมระหว่างครูและผู้ปกครอง (ป.ป.ส., 2549: 34-40) นอกจากนี้ สมิติ วัฒนชัยยุทธธรรม และคณะ (2545: 1-3) เสนอถึงนโยบายและมาตรการระดับประเทศว่าควรให้ความสำคัญกับการเป็นต้นแบบ (role model) ของบิดา มารดา ผู้ปกครอง หรือผู้ดูแลเด็กและเยาวชนซึ่งชอบศรัทธา ต่อการเสพสิ่งเสพติดทั้งบุหรี่ แอลกอฮอล์ และยาบ้า รวมทั้งสื่อโฆษณาประชาสัมพันธ์ในทางลบที่เผยแพร่ออกมา ซึ่งสิ่งเหล่านี้จะมีผลต่อการแก้ปัญหาที่ไม่สามารถทำได้อย่างครบวงจร

การป้องกันและแก้ไขปัญหาลี้ภัยเสพติดในบริบทชุมชน มักเป็นการศึกษาวิจัยเพื่อการพัฒนาโดยใช้วิธีการศึกษาเชิงคุณภาพ การวิจัยแบบมีส่วนร่วม การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ล้วนมีเป้าหมายเพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ศึกษา และหรือส่งเสริมความเข้มแข็งในชุมชน และสร้างรูปแบบการป้องกันและแก้ไขปัญหาลี้ภัยของชุมชน พื้นที่ดำเนินการส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่มีสภาพการณ์ปัญหาการแพร่ระบาดของสิ่งเสพติด (วันทนีย์ จันท์เอี่ยม, 2543; สมปรารถน์ หมั่นจิต, 2545; นรินทร์ แก้วมีศรี และคณะ, 2546 และสมจิต แคนสีแก้ว, 2548)

อย่างไรก็ตามแจ่มจิต อุตมมาศย์ (2542) นำวิธีการเสริมพลังวัยรุ่นมาใช้โดยการพัฒนากลุ่มเยาวชน เพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งเสพติดในระดับชุมชน

สำหรับการป้องกันและแก้ไขปัญหาพฤติกรรมเสี่ยงต่าง ๆ ในชุมชน ที่มีการกำหนดกลุ่มเป้าหมาย เป็นวัยรุ่นหรือเยาวชนทั้งที่อาศัยอยู่ในเขตเมือง ชนบท และชุมชนแออัดนั้น มักมีวัตถุประสงค์ของการศึกษาคือ ศึกษาสถานการณ์ ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง หาแนวทางในการป้องกันและแก้ไข ข้อเสนอแนะที่ได้คือ การดำเนินการป้องกันหรือแก้ไขปัญหารู้น โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติด ควรศึกษาและดำเนินการในหน่วยพื้นที่ระดับหมู่บ้าน เนื่องจาก ในแต่ละหมู่บ้านมีบริบท เงื่อนไข ทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน สำหรับตัวเด็กวัยรุ่นนั้นควรมุ่งเน้นที่การพัฒนาศักยภาพในตัวเด็ก อย่างไรก็ตาม ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อพฤติกรรมของวัยรุ่นมีทั้งที่เกิดจากตัวเอง ครอบครัว โรงเรียน กลุ่มเพื่อน และชุมชน ดังนั้น ในการดำเนินงานควรคำนึงถึง เงื่อนไข หรือการจัดกิจกรรมสำหรับองค์ประกอบในแต่ละบริบทดังกล่าวด้วย และต้องเป็นการดำเนินงานที่หน่วยงานทุกฝ่ายเข้ามาร่วมกัน ดำเนินงานอย่างจริงจัง (สภาองค์การพัฒนาศึกษาและเยาวชนฯ, 2546; หทัยชนก บัวเจริญ, 2547 และกฤษฎณา ภูพลพันธ์, 2551)

ภาคสรุป (Overview)

การเจริญเติบโตของบุคคลโดยเฉพาะในช่วงที่เปลี่ยนผ่านจากวัยเด็กไปสู่ผู้ใหญ่ซึ่งปัจจุบันอาจมีระยะเวลาที่ยาวนานมากขึ้นกว่าในสมัยก่อน อันเนื่องด้วยความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมความเป็นอยู่ที่มีส่วนทำให้เด็กมีสภาพการพึ่งพาครอบครัวหรือผู้อื่นนานมากขึ้น จึงทำให้บางครั้งมีการกำหนดช่วงอายุของการเป็นวัยรุ่นอยู่ระหว่าง 11-25 ปี ช่วงนี้จะมีการเปลี่ยนแปลงตามพัฒนาการทั้งทางร่างกาย จิตใจ อารมณ์ ความคิดและพฤติกรรมทางสังคม โดยมีภาระงานตามวัยที่สำคัญ คือ การค้นหาเอกลักษณ์ในตน ซึ่งหมายถึงการเข้าใจ การยอมรับและกำหนดเป็นคุณลักษณะ แบบแผนหรือรูปแบบพฤติกรรมทั้งภายในและภายนอกของตน ตัวบุคคลเพียงลำพัง ไม่สามารถทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือพัฒนาก้าวหน้าต่อไปได้หากไม่มีการเรียนรู้ ทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมของ Bandura เป็นทฤษฎีหนึ่งที่อยู่เบื้องหลังการเปลี่ยนแปลงของบุคคลว่าเป็นผลมาจากการมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ระหว่างตัวบุคคล สิ่งแวดล้อม และพฤติกรรมทั้ง 3 องค์ประกอบนี้จะมีอิทธิพลต่อกัน ฉะนั้นการที่วัยรุ่นจะต้องทำภารกิจเพื่อตอบสนองภาระงานตามวัยดังกล่าว จำเป็นต้องอาศัยการเรียนรู้ทางสังคม ในขณะที่ตนเองกำลังเผชิญกับภาวะการณ์

เปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นด้วย ตามทฤษฎีแบบแผนการพัฒนา Ego ของ Erikson ได้อธิบายถึงพัฒนาการทางจิตสังคมว่า หากบุคคลได้รับการสนับสนุน การตอบสนองความต้องการต่าง ๆ ตามวัยได้อย่างเหมาะสมและสมดุลไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป หรือไม่บีบคั้นหรือหละหลวมเกินไปแล้ว บุคคลตั้งแต่ในวัยทารกจะมีพัฒนาการที่เหมาะสมอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มจากความรู้สึกไว้วางใจ ความรู้สึกเป็นอิสระมั่นใจ มีความคิดริเริ่ม มีความมุ่งมั่นอดสาหะต่อการเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ทำให้เข้าใจตัวตนและค้นหาเอกลักษณ์ของตนได้ในช่วงวัยรุ่น ในทางกลับกันหากบุคคลไม่ได้รับการตอบสนอง ส่งเสริมที่เหมาะสมแล้วคุณลักษณะของพัฒนาการด้านจิตสังคมหรือลักษณะของตัวตนจะเป็นไปในทางตรงข้ามกับข้างต้น คือ ในวัยทารกจะเกิดความรู้สึกไม่ไว้วางใจ นำไปสู่ความอับอาย ไม่มั่นใจ รู้สึกผิด รู้สึกมีปมด้อย และสับสน ทั้งทางอารมณ์และบทบาทในตน ซึ่งมีผลต่อการค้นหาไม่พบเอกลักษณ์ในตนของตนเมื่อเข้าสู่วัยรุ่น อย่างไรก็ตามแม้ว่าความต่อเนื่องของพัฒนาการจะมีผลต่อการค้นหาเอกลักษณ์ของวัยรุ่น แต่ยังมีอีกวิธีการหนึ่งที่มีส่วนช่วยให้วัยรุ่นสามารถค้นหาเอกลักษณ์ในตนได้ คือ การเลียนแบบจากตัวแบบ แต่ช่วงของการแสวงหาความเป็นตัวตนของตนในท่ามกลางสภาพแวดล้อมต่าง ๆ ที่รายรอบตัววัยรุ่นอยู่นั้น อาจจะมีผลต่อตัวบุคคลและพฤติกรรมทั้งในเชิงบวก ซึ่งจะก่อให้เกิดผลลัพธ์ในเชิงสร้างสรรค์ เช่น ความสำเร็จด้านการเรียน การช่วยเหลือผู้อื่นและสังคม และเชิงลบจะมีส่วนทำให้เกิดผลในทางที่ไม่พึงประสงค์หรือไม่เหมาะสม ดังที่เห็นเป็นพฤติกรรมก้าวร้าว เกรง หนีเรียน การใช้ยาและสารเสพติด หรืออื่น ๆ ที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพและชีวิตได้

การเกิดพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมและเป็นปัญหา สามารถอธิบายได้ด้วยทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของ Richard Jessor ซึ่งมีแนวคิดพื้นฐานมาจากทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคมของ Bandura แนวคิดทฤษฎีนี้ ประกอบด้วยระบบ 3 ระบบ คือ 1) การรับรู้สิ่งแวดล้อม อันได้แก่ การควบคุมทางสังคม ตัวแบบอย่างและการสนับสนุนทางสังคม ซึ่งยังจำแนกเป็นตัวแปรที่มีผลโดยตรงต่อพฤติกรรม อันได้แก่ ตัวแบบโดยเฉพาะเพื่อน และตัวแปรที่ไม่มีผลโดยตรงต่อพฤติกรรมคือการควบคุมทางสังคมและการสนับสนุนทางสังคม 2) บุคลิกภาพ ประกอบด้วย กลุ่มโครงสร้างด้านเป้าหมายและความคาดหวัง กลุ่มโครงสร้างด้านความเชื่อ และกลุ่มโครงสร้างด้านการควบคุม และ 3) พฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่าง ๆ

อย่างไรก็ตามสิ่งที่มีส่วนเสริมสร้างสนับสนุนให้วัยรุ่นมีพัฒนาการตามวัยได้อย่างปกติและยังเป็นสิ่งที่ช่วยป้องกันการเกิดพฤติกรรมปัญหาต่าง ๆ ด้วยนั้น จะรวมเรียกว่าทุนทางพัฒนาการซึ่งมีทั้งที่เป็นทุนภายในตัวบุคคลได้แก่ ค่านิยมทางบวก ความสามารถทางสังคม เอกลักษณ์ทางบวกและพันธะสัญญาต่อการเรียน และทุนภายนอกซึ่งเป็นคุณลักษณะของสิ่งแวดล้อม ได้แก่ การสนับสนุนทางสังคม การเสริมพลังอำนาจ การใช้เวลาอย่างสร้างสรรค์ และ

การควบคุมทางสังคมซึ่งหมายถึงขอบเขตและความคาดหวังต่อวัยรุ่นที่สถาบันทางสังคมหน่วยต่างๆ กำหนดขึ้น รวมถึงตัวแบบที่ดีของผู้ใหญ่ และอิทธิพลของเพื่อนในทางบวกด้วย

สำหรับการดำเนินงานเกี่ยวกับการป้องกันพฤติกรรมที่เป็นปัญหา โดยเฉพาะพฤติกรรมการดื่มแอลกอฮอล์ สูบบุหรี่และใช้ยาเสพติดในปัจจุบัน ใช้งานวิจัยเป็นพื้นฐานในการกำหนดโปรแกรม รูปแบบหรือกิจกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การศึกษาถึงปัจจัยปกป้องและปัจจัยเสี่ยงในทุกบริบทที่เกี่ยวข้อง ทั้งตัวบุคคล ครอบครัว กลุ่มเพื่อน โรงเรียนและชุมชน การศึกษาวิจัยและการดำเนินงานในด้านนี้ ที่ผ่านมามักมุ่งเฉพาะพฤติกรรมที่เป็นปัญหาใดปัญหาหนึ่ง เช่น พฤติกรรมสูบบุหรี่ พฤติกรรมดื่มแอลกอฮอล์ พฤติกรรมใช้ยาเสพติด หรืออื่น ๆ รวมถึงรูปแบบการป้องกันหรือแก้ไขปัญหามักจะมุ่งไปที่พฤติกรรมนั้น ๆ ของกลุ่มเป้าหมายใดกลุ่มเป้าหมายหนึ่งด้วยเช่นกัน ดังเช่น การป้องกันและแก้ไขปัญหาล้างเสพติดของวัยรุ่นกลุ่มเสี่ยงในโรงเรียนหรือในชุมชน การป้องกันโดยการอบรมให้ความรู้ในกลุ่มนักเรียนในโรงเรียน การกระทำลักษณะเช่นนี้อาจก่อให้เกิดผลเสียในแง่ของการตีตราเด็กกลุ่มเสี่ยงหรือเด็กที่มีปัญหาได้

การดำเนินการป้องกันพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของวัยรุ่นในชุมชนสามารถแบ่งได้ 3 ระดับ ตามลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย ดังนี้ 1) โปรแกรมทั่วไปสำหรับกลุ่มประชากรโดยทั่วไปที่ยังไม่เกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหา 2) โปรแกรมทางเลือกสำหรับกลุ่มเป้าหมายที่มีความเสี่ยงหรือเป็นกลุ่มย่อยในประชากรทั่วไป และ 3) โปรแกรมเฉพาะสำหรับกลุ่มที่เกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาแล้ว การวางแผนเพื่อการป้องกันจำเป็นต้องใช้ข้อมูลของชุมชน ข้อมูลเกี่ยวกับปัจจัยปกป้องและปัจจัยเสี่ยงมาประกอบการคิดวิเคราะห์และกำหนดแผนปฏิบัติการด้วย เพื่อให้การปฏิบัติจริงสามารถตอบสนองความต้องการและตรงกับประเด็นปัญหาของกลุ่มเป้าหมายและชุมชนได้อย่างแท้จริง ลักษณะการวิจัยและการดำเนินงานที่เกิดขึ้นในชุมชนของประเทศไทยมักจะเป็นการเสริมพลังชุมชน การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนในการป้องกันและแก้ไขปัญหาล้างเสพติด โดยเฉพาะในพื้นที่ที่มีการแพร่ระบาดของล้างเสพติด สำหรับการดำเนินการในกลุ่มวัยรุ่นหรือเยาวชนนั้น ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเพื่ออธิบายสถานการณ์และสภาพการณ์ของพฤติกรรมใดพฤติกรรมหนึ่ง รวมถึงการได้ข้อเสนอเกี่ยวกับแนวทางการป้องกันและแก้ไขปัญหาล้างเสพติดของวัยรุ่น ส่วนกรณีการป้องกันและแก้ไขปัญหาล้างเสพติดที่เกี่ยวข้องกับล้างเสพติดของวัยรุ่นในชุมชนนั้น มีกรณีตัวอย่างชุมชนที่ดำเนินการด้วยการใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งได้ข้อเสนอแนะประการหนึ่งเกี่ยวกับการกำหนดระดับหน่วยพื้นที่ในการปฏิบัติการว่า ควรศึกษาและดำเนินการเพื่อการป้องกันและแก้ไขปัญหาล้างเสพติดในพื้นที่ระดับหมู่บ้าน เนื่องจากหมู่บ้านแต่ละแห่งมีบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมที่แตกต่างกัน แม้ว่าจะอยู่ในตำบลเดียวกันก็ตาม การใช้วิธีการหรือรูปแบบเดียวกันในการป้องกันและแก้ไขปัญหาล้างเสพติดอาจจะทำให้เกิดผลลัพธ์ที่ไม่มี

ประสิทธิภาพมากเท่าที่ควร สำหรับการดำเนินงานในระดับหน่วยพื้นที่ที่สูงขึ้น เช่น ระดับตำบล อำเภอหรือจังหวัด ควรจะดำเนินการในลักษณะของเครือข่ายต่าง ๆ เช่น เครือข่ายครอบครัว เครือข่ายแกนนำเยาวชน หรือเครือข่ายของกลุ่มทางด้านสังคมและเศรษฐกิจ เป็นต้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้ และไม่ใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่น และการพัฒนารูปแบบการป้องปรามพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่น โดยนำหลักความรู้ด้านพัฒนาการของวัยรุ่น แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางสังคม ทฤษฎีพฤติกรรมที่เป็นปัญหา ทูททางพัฒนาการ และหลักการป้องกันมาเป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยและพัฒนา โดยให้ความสนใจกับกลุ่มพฤติกรรมการใช้และไม่ใช้สิ่งเสพติด คือ บุหรี่ เครื่องดื่มแอลกอฮอล์ และยาเสพติดที่ผิดกฎหมาย ซึ่งแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ส่วนดังนี้

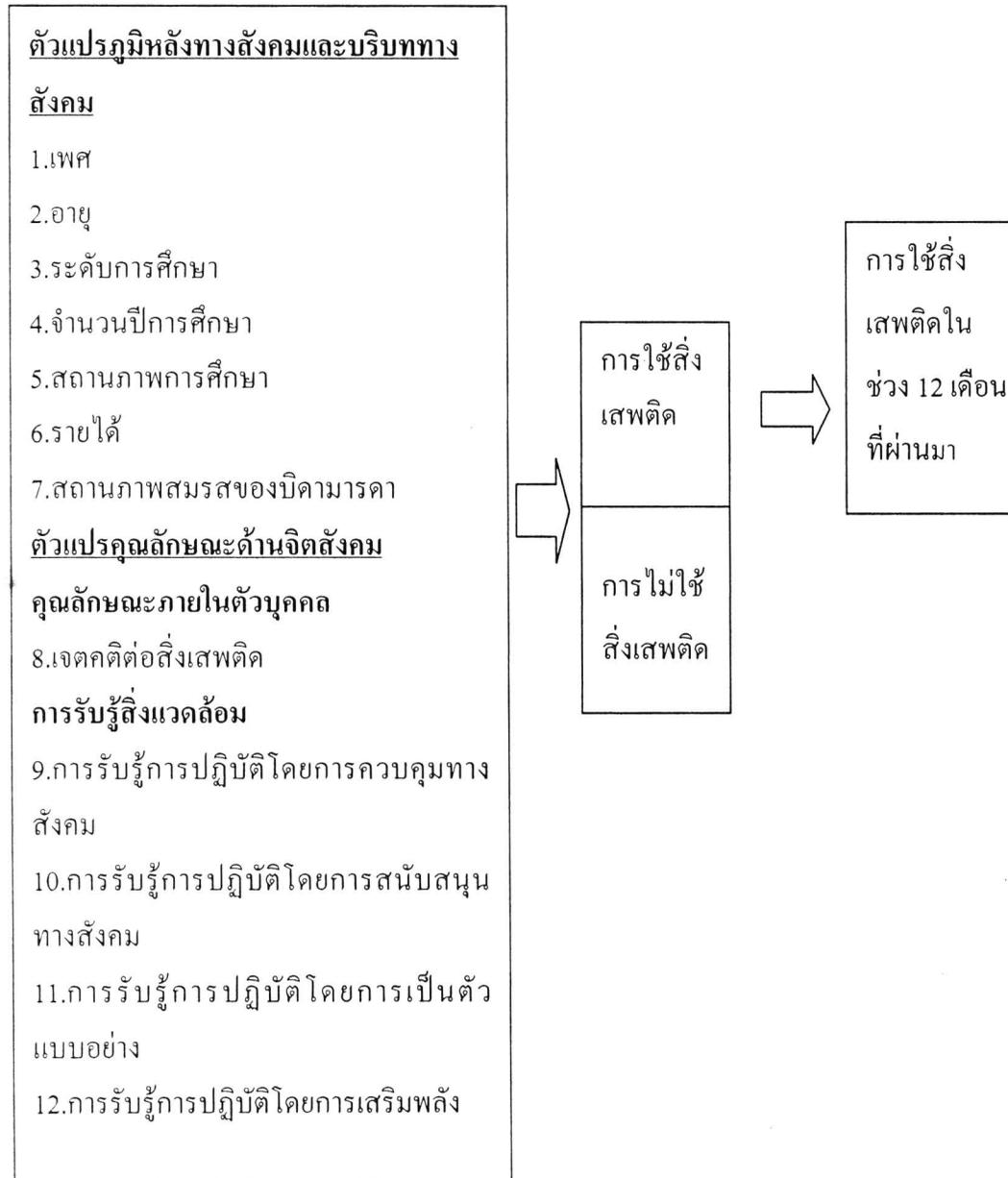
ส่วนที่ 1 ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้ และไม่ใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่นในหน่วยพื้นที่ระดับตำบลจำนวน 1 ตำบล ด้วยการสำรวจสถานการณ์การมีหรือไม่มีพฤติกรรมดังกล่าวของวัยรุ่น และศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องในมุมมองการรับรู้ของวัยรุ่นทั้งที่เป็นปัจจัยปกป้องและปัจจัยเสี่ยง ครอบคลุมบริบทตัวบุคคล ครอบครัว กลุ่มเพื่อน และชุมชนหรือสังคม กลุ่มตัวแปรที่ศึกษาแบ่งตามแนวคิดของ Jessor คือ กลุ่มตัวแปรภูมิหลังและบริบททางสังคมของบุคคล ได้แก่ อายุ เพศ ระดับศึกษา จำนวนปีการศึกษา สถานภาพการศึกษา อาชีพ รายได้ สถานภาพสมรสของบิดามารดา และกลุ่มตัวแปรคุณลักษณะทางจิตสังคม ได้แก่ 1) เจตคติต่อสิ่งเสพติด เนื่องจากเจตคติเป็นความคิดเห็น ความรู้สึก หรือความเชื่อที่บุคคลมีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งอันเป็นผลมาจากการหลอมรวมหรือเลือกรับข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ ที่ส่งผ่านมาถึงบุคคลนั้นซึ่งจะมีผลต่อการเลือกตัดสินใจปฏิบัติต่อสิ่งนั้น ๆ ต่อไป อีกทั้งผลการวิจัยทั้งในและต่างประเทศมักพบว่า กลุ่มตัวอย่างที่มีพฤติกรรมใช้สิ่งเสพติดมักมีเจตคติทางบวกต่อสิ่งเสพติด ในขณะที่เจตคติทางลบต่อสิ่งเสพติดหรือเจตคติทางบวกต่อการห้ามปรามสิ่งเสพติดเป็นตัวป้องกันพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดได้ 2) ระบบการรับรู้สิ่งแวดล้อม ได้แก่ การรับรู้ถึงการปฏิบัติโดยการควบคุมทางสังคมหมายถึงการควบคุมของครอบครัว เพื่อน และชุมชน การรับรู้ถึงการปฏิบัติโดยการเป็นตัวอย่างทางสังคมหมายถึงการเป็นตัวอย่างของครอบครัว เพื่อน ชุมชนและสังคม การรับรู้ถึงการปฏิบัติโดยการสนับสนุนทางสังคมหมายถึงการสนับสนุนจากครอบครัว เพื่อน และชุมชน การรับรู้ถึงการปฏิบัติโดยการเสริมพลังหมายถึงการเสริมพลังให้วัยรุ่นโดยครอบครัว และชุมชน ตัวแปรในกลุ่มนี้จัดเป็นปัจจัยภายนอกที่อาจมีผลทั้งต่อการมีพฤติกรรมทางสร้างสรรค์ หรือการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาของวัยรุ่นได้ ตามแนวคิดของ Jessor ตัวแปรจากเพื่อนจะมีอิทธิพลโดยตรงต่อการเกิดพฤติกรรมปัญหา ส่วนการควบคุมทางสังคมและการสนับสนุนทางสังคมมีผลต่อพฤติกรรมทางอ้อม ทำนองเดียวกันกับแนวคิดทูททางพัฒนาการที่กำหนดให้การสนับสนุนทางสังคมและการเสริมพลังอำนาจ

การกำหนดขอบเขตและความคาดหวัง เป็นปัจจัยหรือทุนภายนอกที่ส่งผลต่อพัฒนาการของวัยรุ่น โดยเฉพาะการเสริมพลังสำหรับวัยรุ่นจัดเป็นปัจจัยที่สำคัญประการหนึ่งของการสร้างเอกลักษณ์ในตน โดยผ่านการเข้ามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ซึ่งในกระบวนการนี้จะทำให้เกิดการสร้าง ความผูกพันกับสมาชิกและสถาบันต่าง ๆ ในสังคม อีกทั้งยังทำให้รู้จักบทบาทต่าง ๆ ในสังคม ผล การศึกษาที่ได้ในส่วนนี้ทำให้ทราบถึงพฤติกรรมที่เกี่ยวกับสิ่งเสพติดของวัยรุ่น ในภาพรวมระดับ ตำบลและปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้และไม่ใช้สิ่งเสพติดซึ่งมุ่งเน้นปัจจัยทางสังคม และสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานเชิงสังคมและสิ่งแวดล้อมที่นำไปสู่การพัฒนาชุมชน โดยชุมชนเพื่อป้องกันและลดพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดต่าง ๆ ของวัยรุ่น โดยการศึกษาเชิงคุณภาพ ด้วยวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเฉพาะพื้นที่ในระดับหมู่บ้านต่อไปกรอบแนวคิดการ วิจัยแสดงดังภาพ 4

ส่วนที่ 2 พัฒนารูปแบบการป้องกันและลดพฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่น ผู้วิจัย กำหนดหน่วยพื้นที่ศึกษาในส่วนนี้เป็นระดับหมู่บ้านจำนวน 1 หมู่บ้าน ทำการศึกษาด้วยวิธีการวิจัย ทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพโดยการสำรวจสถานการณ์พฤติกรรมการใช้และไม่ใช้สิ่งเสพติดของ วัยรุ่นในหมู่บ้าน ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และกำหนดรูปแบบการป้องกันที่มุ่งเน้น 1) การเพิ่ม ปัจจัยปกป้องทั้งในด้านจำนวนปัจจัยและเสริมความเข้มแข็งของแต่ละปัจจัยที่มีอยู่ และ 2) ลดหรือ กำจัดปัจจัยเสี่ยงโดยมีเป้าหมายที่ปัจจัยเสี่ยงที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ ในกระบวนการนี้จะใช้ เทคนิคที่สนับสนุนการมีส่วนร่วม ได้แก่ เทคนิค A-I-C โดยนำแนวคิดทุนทางพัฒนาการ โดยเฉพาะ ทุนภายนอกที่เป็นปัจจัยที่มีส่วนในการส่งเสริม สนับสนุน ให้วัยรุ่นมีปัจจัยภายในที่เข้มแข็งหรือ เพิ่มมากขึ้นได้ อันได้แก่ การควบคุมทางสังคม การสนับสนุนทางสังคม ตัวแบบอย่าง และการเสริม พลัง มาใช้เป็นกรอบความคิดในการวิเคราะห์และสังเคราะห์เพื่อหารูปแบบการป้องกัน พฤติกรรมการใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่นและกำหนดแผนปฏิบัติการ กระบวนการและวิธีปฏิบัติ เพื่อ นำไปสู่ผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นกับกลุ่มเป้าหมายวัยรุ่น โดยมีผลลัพธ์ที่พึงประสงค์คือ การเพิ่มพฤติกรรม เชิงสร้างสรรค์ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและชุมชน และการลดหรือไม่เกิดพฤติกรรมใช้บุหรี่ แอลกอฮอล์ และยาเสพติดอื่น กรอบแนวคิดการวิจัยในส่วนนี้แสดงดังภาพ 5

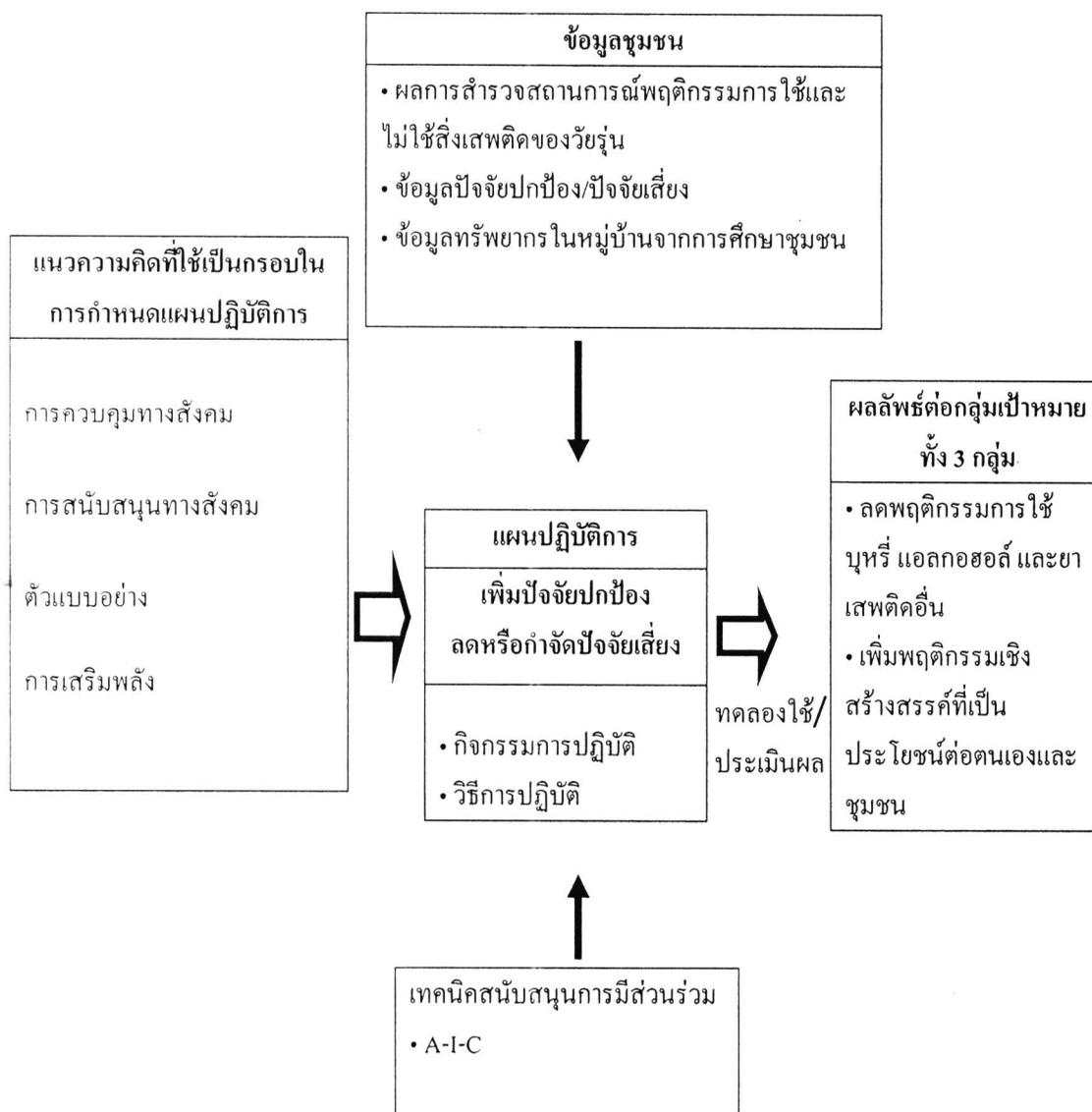
กรอบแนวคิดการวิจัย

ส่วนที่ 1 ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้และไม่ใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่นตำบลจี้เหล็ก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

ภาพ 4 กรอบแนวคิดการศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้และไม่ใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่นในตำบล

ส่วนที่ 2 พัฒนารูปแบบการป้องปรามพฤติกรรมเสพติดของวัยรุ่น

ภาพ 5 กรอบแนวคิดการพัฒนารูปแบบการป้องปรามพฤติกรรมเสพติดของวัยรุ่นในหมู่บ้าน

นิยามศัพท์ปฏิบัติการ

คำศัพท์และความหมายที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ มีดังนี้

1. ปังจัยปกป๋อง หมายถึง คุณลักษณะต่าง ๆ ทั้งของตัวบุคคล และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ครอบครัว กลุ่มเพื่อน และชุมชนที่เอื้ออำนวย สนับสนุน ส่งเสริมหรือชักนำ ให้วัยรุ่น เกิดพฤติกรรมสร้างสรรค์ที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น
2. ปังจัยเสียง หมายถึง คุณลักษณะต่าง ๆ ทั้งของตัวบุคคล และสิ่งแวดล้อม ได้แก่ ครอบครัว กลุ่มเพื่อน และชุมชน ที่ชักนำ หรือผลักดันให้วัยรุ่น เกิดพฤติกรรมที่ไม่เหมาะสมซึ่งก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพของตนได้ อันได้แก่ การเสพลิงเสพลิตต่าง ๆ
3. เจตคติต่อสิ่งเสพลิต หมายถึง ความคิดเห็น ความรู้สึก หรือความเชื่อที่มีต่อการใช้สิ่งเสพลิต และผลที่เกิดขึ้นจากการใช้สิ่งเสพลิต วัดโดยแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น เป็นประโยชน์ที่ประกอบด้วยมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับจากเห็นด้วยอย่างยิ่ง ถึง ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ผู้ตอบเลือกตอบตามความคิดเห็นที่มีต่อข้อความ ข้อคำถามมีทั้งเชิงบวกและเชิงลบ เกณฑ์การให้คะแนนมีดังนี้ ข้อคำถามเชิงบวก คำตอบเห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ให้คะแนนเป็น 5, 4, 3, 2, 1 ตามลำดับ ส่วนข้อคำถามเชิงลบ คำตอบเห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่แน่ใจ ไม่เห็นด้วย ไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง ให้คะแนนเป็น 1, 2, 3, 4, 5 ตามลำดับ การแปลผลคะแนนใช้วิธีการกำหนดเกณฑ์ตามช่วงคะแนนเฉลี่ยโดยแบ่งระดับคะแนนออกเป็น 3 ระดับคือ
  - 1) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงแสดงว่ามีเจตติระดับที่ต่อต้านสิ่งเสพลิต
  - 2) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลางแสดงว่ามีเจตติระดับที่ยังไม่ชัดเจนระหว่างการต่อต้านหรือเห็นชอบต่อสิ่งเสพลิต
  - 3) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับต่ำแสดงว่ามีเจตติระดับที่เห็นชอบต่อสิ่งเสพลิต
4. การรับรู้การปฏิบัติโดยการควบคุมทางสังคม หมายถึง การที่วัยรุ่นรับรู้ถึงระดับการปฏิบัติของกลุ่มบุคคลกลุ่มต่าง ๆ อันได้แก่ กลุ่มครอบครัว คือพ่อแม่หรือผู้ปกครอง กลุ่มเพื่อน และกลุ่มชุมชนซึ่งหมายถึงเพื่อนบ้านในชุมชน ที่มีต่อตนเอง โดยที่กลุ่มบุคคลเหล่านี้มีการกำหนดกฎเกณฑ์ กติกา หรือวิธีการต่าง ๆ ทั้งที่เป็นแบบทางการและแบบไม่เป็นทางการ อีกทั้งยังกระตุ้นหรือชักจูงให้วัยรุ่นเกิดการปฏิบัติตามเพื่อป้องกันหรือลดความเสี่ยงของการเกิดพฤติกรรมที่เป็นปัญหาต่างๆ การรับรู้การควบคุมทางสังคมของทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าววัดโดยแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น เป็นประโยชน์ที่ประกอบด้วยมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับจากมากที่สุด ถึง ไม่เคยเลย ผู้ตอบเลือกตอบตามความคิดเห็นที่มีต่อข้อความ ข้อคำถามมีทั้งเชิงบวกและเชิงลบ เกณฑ์การให้คะแนนมีดังนี้ ข้อคำถามเชิงบวก คำตอบมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย ไม่เคยเลย ให้คะแนนเป็น 5, 4, 3, 2, 1 ตามลำดับ ส่วนข้อคำถามเชิงลบ คำตอบมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย ไม่เคยเลย ให้คะแนนเป็น 1,

2, 3, 4, 5 ตามลำดับ การแปลผลคะแนนใช้วิธีการกำหนดเกณฑ์ตามช่วงคะแนนเฉลี่ยโดยแบ่งระดับคะแนนออกเป็น 3 ระดับคือ 1) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงแสดงว่าการควบคุมของกลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นอยู่ในระดับสูง 2) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลางแสดงว่าการควบคุมของกลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นอยู่ในระดับปานกลาง 3) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับต่ำแสดงว่าการควบคุมของกลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นอยู่ในระดับต่ำ

5. การรับรู้การปฏิบัติโดยการสนับสนุนทางสังคม หมายถึง การที่วัยรุ่นรับรู้ถึงระดับการปฏิบัติของกลุ่มบุคคลกลุ่มต่าง ๆ อันได้แก่ กลุ่มครอบครัว คือพ่อแม่หรือผู้ปกครอง กลุ่มเพื่อน และกลุ่มชุมชนซึ่งหมายถึงเพื่อนบ้านในชุมชน ที่มีต่อตนเอง โดยที่กลุ่มบุคคลเหล่านี้มีการกระทำหรือแสดงออกในลักษณะของการสนับสนุน ช่วยเหลือ ทั้งในยามปกติและช่วงเวลาที่ประสบกับความยุ่งยากหรือปัญหาต่าง ๆ ในชีวิต ลักษณะของการสนับสนุน ช่วยเหลือ มีทั้งในรูปแบบของการให้วัสดุสิ่งของเครื่องใช้ เงิน ข้อมูลข่าวสาร คำแนะนำ หรือในด้านอารมณ์ความรู้สึก ความคิด โดยแสดงออกมาในลักษณะของการฟัง การใช้คำพูดหรือแสดงท่าทางให้กำลังใจ ปลอดภัย การให้เวลาร่วมทำกิจกรรมหรืออยู่เป็นเพื่อน การรับรู้การสนับสนุนของทั้ง 3 กลุ่มดังกล่าววัดโดยแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น เป็นประโยชน์ที่ประกอบด้วยมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับจากมากที่สุด ถึงไม่เคยเลย ผู้ตอบเลือกตอบตามความคิดเห็นที่มีต่อข้อความ ข้อคำถามมีทั้งเชิงบวกและเชิงลบ เกณฑ์การให้คะแนนมีดังนี้ ข้อคำถามเชิงบวก คำตอบมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย ไม่เคยเลย ให้คะแนนเป็น 5, 4, 3, 2, 1 ตามลำดับ ส่วนข้อคำถามเชิงลบ คำตอบมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย ไม่เคยเลย ให้คะแนนเป็น 1, 2, 3, 4, 5 ตามลำดับ การแปลผลคะแนนใช้วิธีการกำหนดเกณฑ์ตามช่วงคะแนนเฉลี่ยโดยแบ่งระดับคะแนนออกเป็น 3 ระดับคือ 1) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงแสดงว่าการสนับสนุนของกลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นอยู่ในระดับสูง 2) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลางแสดงว่าการสนับสนุนของกลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นอยู่ในระดับปานกลาง 3) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับต่ำแสดงว่าการสนับสนุนของกลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นอยู่ในระดับต่ำ

6. การรับรู้การปฏิบัติโดยการเป็นตัวแบบอย่าง หมายถึง การที่วัยรุ่นรับรู้ถึงระดับของการกระทำหรือการแสดงออกทางพฤติกรรมของกลุ่มบุคคลกลุ่มต่าง ๆ อันได้แก่ กลุ่มครอบครัวคือพ่อแม่หรือผู้ปกครอง กลุ่มเพื่อน กลุ่มชุมชนซึ่งหมายถึงเพื่อนบ้านในชุมชน และกลุ่มทางสังคมหมายถึงบุคคลหรือข้อมูลข่าวสารที่แสดงการกระทำหรือให้ข้อมูลที่มีความหมายโดยผ่านทางสื่อสารมวลชนหรือสื่อโฆษณา อันเกี่ยวข้องกับสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อตนเองหรือส่วนรวม และสิ่งเสียดัดต่าง ๆ การรับรู้ตัวแบบอย่างของทั้ง 4 กลุ่มดังกล่าววัดโดยแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น เป็นประโยชน์ที่ประกอบด้วยมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับจากมากที่สุด ถึง ไม่เคยเลย ผู้ตอบเลือกตอบตามความคิดเห็นที่มีต่อข้อความ ข้อคำถามมีทั้งเชิงบวกและเชิงลบ เกณฑ์การให้คะแนนมี

ดังนี้ ข้อคำถามเชิงบวก คำตอบมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย ไม่เคยเลย ให้คะแนนเป็น 5, 4, 3, 2, 1 ตามลำดับ ส่วนข้อคำถามเชิงลบ คำตอบมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย ไม่เคยเลย ให้คะแนนเป็น 1, 2, 3, 4, 5 ตามลำดับ การแปลผลคะแนน ใช้วิธีการกำหนดเกณฑ์ตามช่วงคะแนนเฉลี่ยโดยแบ่งระดับคะแนนออกเป็น 3 ระดับคือ 1) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงแสดงว่ากลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นเป็นตัวแทนอย่างเกี่ยวกับสิ่งเสพติดน้อย 2) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลางแสดงว่ากลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นเป็นตัวแทนอย่างเกี่ยวกับสิ่งเสพติดปานกลาง 3) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับต่ำแสดงว่ากลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นเป็นตัวแทนอย่างเกี่ยวกับสิ่งเสพติดมาก

7. การรับรู้การปฏิบัติโดยการเสริมพลัง หมายถึง การที่วัยรุ่นรับรู้ถึงระดับการปฏิบัติของกลุ่มครอบครัว คือพ่อแม่หรือสมาชิกในครอบครัว และกลุ่มชุมชนซึ่งหมายถึงเพื่อนบ้าน และแกนนำชุมชน ที่มีต่อตนเอง โดยที่กลุ่มบุคคลเหล่านี้มีการกระทำหรือแสดงออกในลักษณะของการให้โอกาส มอบหมายบทบาทหน้าที่ กระตุ้นหรือชักจูงให้เข้าไปร่วมทำกิจกรรมเชิงสร้างสรรค์ต่างๆ ทั้งกับสมาชิกในครอบครัวและนอกครอบครัว รวมทั้งชุมชนด้วย การรับรู้การเสริมพลังของครอบครัวและชุมชนวัดโดยแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น เป็นประโยคที่ประกอบด้วยมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับจากมากที่สุด ถึง ไม่เคยเลย ผู้ตอบเลือกตอบตามความคิดเห็นที่มีต่อข้อความ ข้อคำถามมีทั้งเชิงบวกและเชิงลบ เกณฑ์การให้คะแนนมีดังนี้ ข้อคำถามเชิงบวก คำตอบมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย ไม่เคยเลย ให้คะแนนเป็น 5, 4, 3, 2, 1 ตามลำดับ ส่วนข้อคำถามเชิงลบ คำตอบมากที่สุด มาก ปานกลาง น้อย ไม่เคยเลย ให้คะแนนเป็น 1, 2, 3, 4, 5 ตามลำดับ การแปลผลคะแนน ใช้วิธีการกำหนดเกณฑ์ตามช่วงคะแนนเฉลี่ยโดยแบ่งระดับคะแนนออกเป็น 3 ระดับคือ 1) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับสูงแสดงว่ากลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นให้การเสริมพลังแก่วัยรุ่นระดับสูง 2) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับปานกลางแสดงว่ากลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นให้การเสริมพลังแก่วัยรุ่นระดับปานกลาง 3) คะแนนเฉลี่ยอยู่ในระดับต่ำแสดงว่ากลุ่มบุคคลกลุ่มนั้นให้การเสริมพลังแก่วัยรุ่นระดับต่ำ

8. การใช้สิ่งเสพติด หมายถึง การที่บุคคลเคยกระทำหรือแสดงออกทางร่างกายถึงการสูบบุหรี่ หรือดื่มแอลกอฮอล์ ได้แก่ เบียร์ เหล้าแดง เหล้าขาว เหล้าปั่น และยาแดงเหล้า เครื่องดื่มผสมแอลกอฮอล์อื่น ๆ หรือ คมสารระเหย เช่น กาว หรือ ทินเนอร์ หรือเสพยาบ้า หรืออื่น ๆ มาอย่างน้อยหนึ่งครั้งในช่วงชีวิต

9. การไม่ใช้สิ่งเสพติด หมายถึง การที่บุคคลไม่เคยมีการกระทำหรือการแสดงออกทางร่างกายถึงการใช้สิ่งเสพติดดังต่อไปนี้คือ สูบบุหรี่ ดื่มแอลกอฮอล์ ได้แก่ เบียร์ เหล้าแดง เหล้าขาว เหล้าปั่น และยาแดงเหล้า เครื่องดื่มผสมแอลกอฮอล์อื่น ๆ คมสารระเหย เช่น กาว หรือ ทินเนอร์ เสพยาบ้า หรืออื่น ๆ มาเลยในช่วงชีวิต

10. การใช้สิ่งเสพติดในช่วง 12 เดือนที่ผ่านมา หมายถึงการที่บุคคลกระทำหรือแสดงออกทางร่างกายถึงการสูบบุหรี่ หรือดื่มแอลกอฮอล์ ได้แก่ เบียร์ เหล้าแดง เหล้าขาว เหล้าปั่น และขาดองเหล้า เครื่องดื่มผสมแอลกอฮอล์อื่น ๆ หรือ คมสารระเหย เช่น กาว หรือ ทินเนอร์ หรือ เสพยาบ้า หรืออื่น ๆ ใช้ช่วงระยะเวลา 12 เดือนที่ผ่านมาจนถึงวันที่ตอบแบบสอบถาม

11. วัยรุ่นตอนต้น หมายถึง บุคคลที่มีอายุระหว่าง 11-15 ปี

12. วัยรุ่นตอนกลาง หมายถึง บุคคลที่มีอายุระหว่าง 16-19 ปี

13. วัยรุ่นตอนปลาย หมายถึง บุคคลที่มีอายุระหว่าง 20-25 ปี

14. รายได้ หมายถึง เงินที่บุคคลได้รับต่อเดือนอันมีแหล่งที่มา ดังนี้ 1) บุคคลที่ทำงานหรือประกอบอาชีพได้รับเงินเป็นค่าตอบแทนจากการทำงาน 2) บุคคลยังไม่ประกอบอาชีพหรือกำลังอยู่ในระบบการศึกษาได้รับเงินเป็นค่าใช้จ่ายส่วนตัวจากบิดา มารดาหรือผู้ปกครอง

สมมติฐานการวิจัย

การศึกษาส่วนที่ 1 ตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 ศึกษาปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมการใช้และไม่ใช้สิ่งเสพติดของวัยรุ่น กำหนดสมมติฐานการวิจัยไว้ดังนี้

1. ปัจจัยด้านภูมิหลังและบริบททางสังคม และปัจจัยด้านคุณลักษณะทางจิตสังคมมีความสัมพันธ์กับการใช้และไม่ใช้สิ่งเสพติด
2. ปัจจัยด้านภูมิหลังและบริบททางสังคม และปัจจัยด้านคุณลักษณะทางจิตสังคมมีความสัมพันธ์กับการใช้และไม่ใช้สิ่งเสพติดในช่วง 12 เดือนที่ผ่านมา